

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

VEST
og
NORD
FYN

Udsnit af Geodætisk Instituts kortværk 'Danmark 1:300 000' udgave 2.4.1. 1980. Copyright.
 Gengivet med instituttets tilladelse (A.32/82).

NORDBORG

Lavensby

TURISTÅRBOGEN 1982

- En skildring af Fyn. *Uddrag af Arent Berntsens
»Danmarckis og Norges Fructbar Herlighed«* 3
- De forhistoriske Vest- og Nordfyn
af forfatteren, redaktør Henning Dehn-Nielsen 5
- Vest- og Nordfyn i historisk tid
af forfatteren, redaktør Henning Dehn-Nielsen 18
- Kirker og kalkmalerier
af kunsthistorikeren, mag.art. Jens Fleischer 32
- Herregårdene i det vestfynske landskab
af kunsthistorikeren, mag.art. Jens Fleischer 42
- Den landlige byggeskik på Vest- og Nordfyn
af kunstmaleren Hans Krog 54
- Sproget
af professor, dr.phil. Poul Andersen 62
- Fynboerne
af redaktør Richard G. Nielsen 69
- Lille Bælt i fortid og nutid
af lærer Poul A. Jørgensen 77
- Bogense før og nu
af museumsleder, overpostbud Anders Jæger 83
- Middelfart – byen mellem broerne
af overlærer Kaj Keldbjerg og overbibliotekar Knud Møller 89
- Assens – min by og egn
af redaktør K. V. Sørensen 96
- De større »småbyer«
af lærer Poul A. Jørgensen 103
- Ture på Vest- og Nordfyn
af redaktør, cand.jur. Tage Christiansen 108
- Odense-Middelfart 108
- Fra Middelfart til Horne 120
- Fra Horne til Vissenbjerg 132
- Stedregister 143

Denne bog er sat med 9 punkt Intertype Baskerville
og trykt i Fyens Stiftsbogtrykkeri, Odense
Illustrationerne fra Fyens Stifts Reproduktionsanstalt
Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen IDD
På omslaget de to Lillebæltsbroer
Fotograf K. Øelund, Middelfart

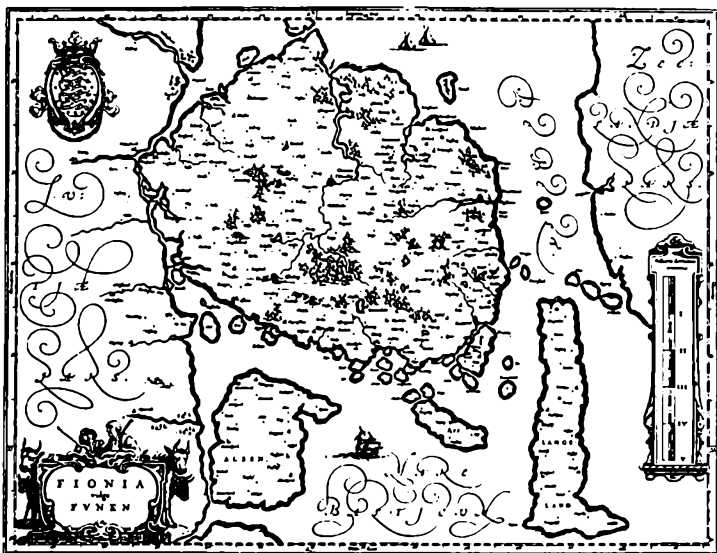
Redaktion ved Henning Dehn-Nielsen

Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger

ISBN 87-87928-04-3

ISSN 0564-5034

Udsnit af Geodætisk Instituts kort
er gengivet med instituttets tilladelse (A.32/82)

En skildring af Fyn

For over 900 år siden omtaler den tyske kannik og domskolelærer Adam af Bremen (død ca. 1075) Fyn i sit historiske værk (1072-75) om ærkestiftet Hamburg-Bremen. Den første mere pålidelige, topografiske beskrivelse af dobbeltmonarkiet Danmark-Norge skyldes dog den indfødte bergenser Arent Bernitsen (1610-80), der var rådmand i København. Nedenstående oplysninger om Fyn og fynboere er uddrag fra hans kulturhistorisk vigtige værk »Danmarckis og Norges Fructbar Herligheda fra 1656.

»Fyen er billigen agtet for det fornemste og bedste blandt de danske ølande næst Sjælland, både for dets situation såvel som dets herlige beskaffenhed og vilkår, hvorfor det ikke uretteligen holdes for at have sit navn af det ord »fint«, eftersom og indbyggerne stedse alt, hvis dem findes smukt og yndeligt fint monne falde.«

»Dette land har vesten for sig liggende den søndre part af Jylland, hvorfra det, ved den snævre strøm Middelfart Sund kaldet, underskedes (dvs. adskilles). Fire mil mod øster haver det liggende Sjælland, derimellem bælt haver sit gennemløb. Dets længde, fra Svendborg til Bogense, eller det yderste hjørne derved, agtes for 10 og bredden for 4, og nogle steder for 6 mil...«

»Landets egentlige beskaffenhed med frugtbarlig vilkår af mark, eng, yndige og nyttige skove og lunde, åer og søer, kan med billighed eftersiges, tillige med Falster og Langeland, at være de bedste, nyttigste og yndigste, blandt de danske lande; eftersom intet sted udi landet findes, som jo haver sin bekvemme agerjord; hvilken jord ikke er så megen fed og leragtig som Sjælland og Lolland, men af højere marker, så at fra dennem vandet haver bedre fald. Samme jord kan bekvemmeligheden udi trende slags underskedes (inddeles i). Det første kan agtes af

Gengivelse af et kobberstykke og håndkoloreret kort over Fyn med omliggende øer fra Willem Janszoon Blaeus (1571-1638) foliobind »Novus Atlas« fra 1634. Det kgl. Bibliotek.

mådelig fedme og sort jord at være. Det andet slags mere sandigt. Det tredje slags er ganske sandig og tør jord, hvilken dog alligevel ikke desmindre er frugtbar.«

»Men ligesom den mådelig fede jord giver det bedste byg og havre og den middelsandige jord frembærer den reneste og klarreste byg, som nogen steds udi i disse lande (Halland undtaget) vokser, og det så rundeligen, at indbyggerne ikke alene til deres landgilde og egen fornødenhed kunne have, men endogså ikke uden fordel, stor mængde til fremmede kunne have at afhænde; så er i lige måde, den hel tørre sandjord synderligen bekvem og frugtbar til boghvede, på hvilken sæd os derfor dette lands indbyggere, mere end andre landes dem særdeles meget bispise, så det oftest ganske bygmarker, som næsten med idel boghvede er tilsåede...«

»Dette lands indbyggere er duelige og omhyggelige folk, og udi almindelighed af hel god formue, hvortil de hjælpes en alene af landsens gode lenlighed og deres sødesteds frihed, men også ved deres egen omhyggelige flittighed udi deres avls og bjergnings fortsættelse...«

»De bygge og forbedre og vedligeholde deres gårde vide vel med alle slags fæ (husdyr) at omgås, beslitter de sig på gode heste og skikkelige vogne, så de udi rejser er velkørende. Anvende og flid med bier at tillægge, hvortil landet med urter er velforsynet, hvorved de gerne haver stort forråd af honning, hvilket de synderlig vel vide at blande og temperere hin herlige berømte fynske mjød, som til vidtfraliggende steder udføres, og af fremmede meget afholdes...«

»Så i lige måde eftersiges noget at underlade af alt det som skikkelige, flittige, renlige og forstandige folk udi deres gerning, håndtering, huse, klæder og omgængelse egner og anstår, det dennem en hver, som med mig derudi landet sig nogen tid haver opholdet, med sandhed kan eftersige...«

– skrev nordmanden Arent Berntsen for over 300 år siden –

af Danmarks ejendommeligste og Nordfyns prægtigste oldtidsminder, idet den i begyndelsen af 900-tallet er blevet anbragt i veststavn af en nu 45 m lang, spidsoval skibssætning af store bautasten, som mod øst slutter op til en lille gravhøj fra ældre bronzealder.

Undersøgelser på stedet har desværre ikke ført til fundet af nogen grav efter den formodede gravsatte skibshøvding, som i stedet for et rigtigt skib som f.eks. i Ladby på Nordøstfyn har måttet lade sig »nøje« med denne stenattrap. Inden for skibssætningens areal stødte arkæologerne imidlertid på spor efter ni, 30-40 cm store brandgrave, såkaldte brandpletter. Ved en nærmere analyse af stenen kan det konstateres, at den oprindelig, engang i bronzealderen, har tjent som helligsten, oversået som den er med magiske skålgruber.

Mindestenen, som for over 1.000 år siden rejstes af den nordfynske vikingefører Alle's enke, Ragnhild, bærer med sine 210 runer Danmarks længste kendte runeindskrift. Alle har sikkert været en meget anset mand, kendt viden om, for hans hustru, storkvinden Ragnhild, kender vi også til fra en stor runesten fra Tryggvælde på Stevns, rejst af hendes tidligere husbond, Gunulv, og ristet af den samme Soter. Begge stenenes tekster slutter med forbandelser over den, der vanhelliger disse dødeminder.

Alle var såvel »thegn«, dvs. verdslig høvding og hærfører – ordet »uia-skarens« refererer antagelig til hærstyrke eller hird – og leder (gode) af den stedlige, religiøse kult. Han var overhoved for en særlig anset og fremtrædende æt og ledende på vikingetog i det fremmede.

Jægerstenalderens levn

Glavendrup-monumentet henligger i dag i en mindepark med festplads og mindestene for Ansgar, Grundloven af 1915, Genforeningen 1920 og Danmarks befrielse i 1945. Det er dog langt fra det ældste oldtidsminde på Nord- og Vestfyn. Helt tilbage fra kuldeperioden ældre dryas-tid for ca. 12.000 år siden, umiddelbart efter istidsisens sidste afsmeltning, stammer dels en mærkelig, toradet harpun af rensdyrtak, som er blevet fisket op af van-

Det forhistoriske Vest- og Nordfyn

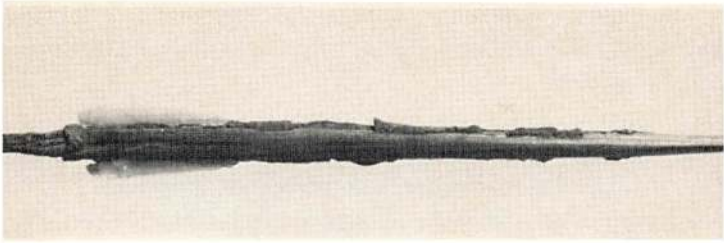
Af Henning Dehn-Nielsen

»Ragnhild satte denne sten efter Alle, sølvernes »gode«, uia-ska-rens hæderværdige thegn. – Alles sønner gjorde dette døde-minde efter deres fader og hans kone efter sin mand; men Soter ristede disse runer efter sin drot. – Thor vie disse runer. – Til en »ræte« vorde den, som skader denne sten eller drager den efter en anden.«

Således lyder oversat til nudansk, ifølge runologen Erik Molt-kes seneste udlægning, den usædvanlige meddelsomme runeind-skrift på runestenen i Glavendruplund nordvest for *Glavendrup* på Nordfyn. Den 188 × 142 cm store sten indgår som et led i et

Glavendrup-monumentet i den lille lund ved Glavendrup på Nordfyn er et af Danmarks prægtigste oldtidsminder med den store skibssætning fra begyndelsen af 900-tallet og med en runesten (baget i billedet) som veststavn. De 210 runer ud-gør Danmarks længste runeindskrift fra vikingetiden. Thoby fot.

Det til dato eneste kendte danske eksemplar af skæftede mikrolitter er dette fra Neverkær i nærheden af Årup, dateret til Maglemose-tid (ca. 7500-6000 f.Kr.) i ældre stenalder. Nationalmuseet fot.

det syd for halvøen *Fønsskov* på Nordvestfyn, dels et slagvåben, også af rensdyrtak, fra *Hundstrup Å*. Disse løsfundne genstande fra jægerstenalderens omstrefjende rensdyrjægere vidner om, at landets allerførste indbyggere også følte sig tiltrukket af Fyn, om end datidens ugæstmilde levevilkår har været overmåde barske.

Efter nye varme- og kuldetider mildnedes klimaet igen, og lidt efter lidt vandrede lysåbne birke- og fyrreskove ud over landet, og dyrefaunaens typiske skovdyr nærmede sig nuidens. Vi er i Maglemose-kulturens tidsalder (ca. 7500-6000 f.Kr.), som her er temmelig rigt repræsenteret i form af pladser med bearbejdede flintredskaber – *Torpegård* øst for Årup og flere steder ved *Arreskov Sø* – og egentlige bopladser som *Neverkær* på Årup-kanten, mosedraget *Stævningen* ved Kværndrup og *Ræveholmen* i Snarup Mose ikke langt fra Krarup.

Blandt de mange fund er det fra Neverkær værd at notere sig en ornamenteret hjortetakssøkse og det til dato eneste kendte danske eksempel på skæftede mikrolitter, disse meget små, retouchetildannede flintflækker til indsætning i pilespidser. På den høje morænebakke *Munkholmen* øst for Tommerup station røber en anden ældre stenalder-boplads sig ved store flintflækker. I det hele taget slog jægerne sig ned dér, hvor flinten var til stede i mængde, som det var tilfældet ved *Torpegård*, hvis flintinventar fortæller, at stedet foruden Maglemose- også har tiltrukket de efterfølgende Kongemose- og Ertebølle-kulturer, henholdsvis 6000-5200 f.Kr. og 5200-4200 f.Kr.

Det forhistoriske Vest- og Nordfyn

Den sidstnævnte kultur, køkkenmødding-folkets, er navnlig knyttet til kysterne, f.eks. *Askø* på Nordfyn og halvøen *Svinø* ved Gamborg Fjord.

Tragtbæger-folket og bondestenalderen

Gennem hele jægerstenalderen (frem til dens afslutning ca. 4200 f.Kr.) indtraf der, trods de stadige redskabsforbedringer, ikke større udviklinger i den menneskelige levevis, væsentligst fordi jæger- og fangstfolket så helt og aldeles var afhængigt af naturens luner. Det var indvandringen af de første agerbrugere, der ændrede dette billede radikalt.

Der hersker uenighed om, hvor landbruget er opstået. Nogle forskere hævder, at det var den gamle Ertebølle-jæger- og fiskerbefolkning, der antog den nye livsform gennem ydre påvirkning og blev bofaste, andre derimod at den skyldtes det agerdyrkende tragtbæger-folks indvandring sydfra henimod 4000 f.Kr., på et tidspunkt hvor Danmark oplevede det varmeste og mest gunstige klima siden istiden. Den danske jord begyndte nu at blive opdyrket ved hjælp af svedje, efter at skoven først var blevet hugget om med skarpslebne, skæftede flintøkser.

Storstensgravene

Foruden for sin keramik – heraf navnet – har tragtbæger-kulturens bærere været mestre for de måske markanteste af alle vore fortidsmonumenter, skorstensgravene (dysserne og jættestuerne), som introduceredes for godt 5.000 år siden. I hele det fynske storamt har man haft kendskab til henved 1.000, hvoraf de fleste dog er gået til i tidens løb.

De befinder sig først og fremmest i nærheden af kysterne og samler sig ligesom i bebyggelsesgrupper eller bygder. Én har ligget på Nordfyn mellem Odense og Bogense, hvor man ved *Hjadstrup* alene på én mark har talt 10 dysser og jættestuer, som alle på nær to er blevet brutalt sløjset før 1900. Bræmmen af storstens- eller megalitgrave fortsætter i en bue øst om Fyn til Nyborg, Svendborg, Fåborg, *Horne Land* og *Helnæs* i sydvest. På *Horne Land* er fredet to runddysser, 21 fritstående dyssekamre, fem jættestuer, to langhøje og tre andre høje.

Blandt storstensgravene er det værd at hæfte sig ved en smuk jættestue, ½ km nordøst for kirken i *Skamby*, med et 3 m langt kammer sat af ni bæresten og to dæksten. De mange fund herfra viser, at den har været taget i anvendelse i flere omgange, begyndende i jættestuetid ca. 3200 f.Kr. og sluttende i dolktid i bondestenalderens slutning 1.000 år senere. Nord for *Hjadstrup* i samme område findes den betragtelige langdysse *Kappendrup Kirke* med 34 randsten og to kamre, hvoraf det ene stadig har dæksten, og fra det sydvestlige Fyn kan nævnes den tokamrede langdysse *Vielandshøj* syd for herregården *Hagenskov*.

Sarup-fæstningen

Dyssefolket har efterladt sig andet end flintredskaber og storstensgrave. Noget helt for sig er således et mærkeligt befæstningsanlæg, som blev undersøgt i 1974 i *Sarup* sydvest for *Hårby*. Der kunne ikke konstateres rester efter egentlige huse, men arkæologerne kunne lokalisere lodretstillede stolper, som var nedgravet 50 cm i jorden og sat med en indbyrdes afstand af 25 cm. I forbindelse med udgravningen af dette imponerende forsvarsværk blev der desuden fundet talrige smågruber med hele lerkar og flintøkser, men hvorfor befæstningen med jordgrave og ringgrøft er blevet placeret netop på dette sted, har man ikke været i stand til at fastslå.

Den efterfølgende enkeltgravskultur (ca. 2800-2400 f.Kr.) er kun sparsomt repræsenteret på Fyn, dog kendes fra *Emmelev* inden for *Hjadstrup*-bygdens område to af de karakteristiske, små enkeltgravshøje, hvor der er gjort fund af stridsøkser og kar.

Stenalderens sidste kraftanstrengelser

Stenalderens slutfase, dolktid, også kaldet senneolitisk tid (ca. 2400-1800 f.Kr.), kan opvise nogle af de fornemste flintoldsager, der kendes fra dansk område. Den ene er *Hindsgavl*-dolken og den anden flintkrumsværdet fra *Favrskov* i Kerte sogn.

Den smukke dolk hører til Nationalmuseets kosteligste genstande. I sin efterligning af importerede bronzedolke sydfra repræsenterer den et teknisk og kunstnerisk mesterstykke, der anses for et af verdens allerbedste flinthuggerarbejder. Vore hjem-

Denne skønne flintdolke fra Hindsgavl hører til de ypperste flintesmedearbejder fra bondestenalderens sidste fase, den såkaldte dolke-tid, for omkring 4.000 år siden. Nationalmuseet fot.

lige flinteksperter gjorde sig de mest fortvivlede anstrengelser for at hamle op med konkurrencen fra det nye råmateriale bronzen, og et godt stykke op i ældre bronzetider vedblev udøverne af det ældgamle flindhåndværk hårdnakket at fremstille flintdolke som kopier af metalforbillederne.

Krumsværdet eller rettere -sablen i flint fra *Favrskov* er et nærmest rørende eksempel på smedenes selvopholdelsesdrift. Den er en efterligning i flint af importerede bronzekrumsværd, som vel netop har haft til formål at overbevise nordboerne om det nye materials mange muligheder.

At der tillige er indført guldsager, viser to irske halskraver, latin: *lunulae*, fra *Skovs Højrup* nord for Korup.

Bronzealderhøjenes æra

Men bronzen var kommet for at blive. Traditionelt inddeles den soldyrkende bronzealder i en ældre (ca. 1800-1000 f.Kr.) og en yngre del (ca. 1000-500 f.Kr.), kendetegnet ved henholdsvis jordfæste i store, hvælvede gravhøje og brandgrave i små, lave høje fra yngre bronzealder eller i ældre høje.

Også de i landskabet så fremtrædende bronzealderhøje er der faret hårdt frem overfor. Langt de fleste af de ca. 1.500 kendte høje i Fyns amtskommune er forsvundet og kun en brøkdel be-

varet i fredningsværdig stand. Ligesom i bondestenalderen er det, på få undtagelser nær som f.eks. i *Bellinge* sogn, i de kystnære egne, man kan finde de fleste gravhøje.

En anden undtagelse fra reglen

Den i sin tid 5 m høje og 38 m brede *Lusehøj* ved *Voldtofte*, højt over Sydvestfyn og med udblik over Helnæs og til Sønderjylland, er trods sin anselige størrelse fra yngre bronzealder, men går dog tilbage til en ældre boplads, hvoraf der er fundet husrester og affaldsgruber. I begyndelsen af yngre bronzealder, ca. 1000 f.Kr., har man anlagt fire, kun 50 cm høje og 4-5 m brede småhøje side om side med urnegrave, som senere er blevet overdækket af den imponante storhøj.

Højen blev udgravet første gang i 1861 på foranledning af den oldtidsinteresserede Frederik 7., som formentlig på dette sted fandt en særdeles rigt udstyret grav med guld og bronzer. Sidst er højen blevet undersøgt 1973-75, da man udover urnegravene også fandt en brandpletgrav nedgravet i undergrunden; ud fra fragmenterne af de bronze- og guldgenstande, der var med på ligbålet, har denne grav kunnet tidsfæstes til 850-650 f.Kr.

Ved denne sidste udgravning lod man af hensyn til fremtidens arkæologer en fjerdedel af højen stå urørt, og efter undersøgelsen rekonstrueredes højen.

Bronzealder-bopladserne

Til periodens vigtigste bopladser hører bl.a. en ved *Voldtofte*, som må tænkes at have haft forbindelse med *Lusehøj*, og hvor der er påvist metertykke kulturlag med talrige flint- og stenredskaber, mange dyrebene, stykker af støbeforme og digler af ler, nogle få genstande af bronze, ben og hjortetak, forrådskaar med brændte korn samt ikke færre end godt 40.000 lerkarskår. På grund af mangelen på hustomter og arnesteder tolkes *Voldtofte-pladsen* som en affaldsplads for en nærliggende, egentlig boplads.

Depot- og offerfundene

Vest- og Nordfyn er også dækket godt ind med depot- og offerfund fra bronzealderen, således fra *Fangel* over 100 hele og itu-

brudte hals- og armringe, hængekar, knive, nåle, save, en segl, en celt m.m., fra *Ejlby Lunde* tre guldsåle, fra *Ejlby* bl.a. en stor, tredelt, riflet halskrave, tre hængekar og to bøjlenåle, fra *Øgemosen* ved *Kirkendrup* nogle bronzerør til et snoreskørt, fem armringe, to hængekar og fem armringe m.m., fra *Harritslevgård* et skattefund med bl.a. en guldarmring, en brilleformet bøjlenål belagt med guld og to bronzearmringe, fra *Fæno* hængekar, en halskrave, tre seglblade, bøjlenåle m.m., fra *Favrskov* bl.a. to spiralarmringe af guld, et antal bronzeringe og 23 bronzeknapper, fra mosen *Lungerne* ved *Skydebjerg* to pålstave (slanke arbejdsøkser), en spydspids, fem savblade, tre bælteplader m.m. og fra *Ny Stenderup* ved *Vester Hæsing* bl.a. fire svære guldarmringe.

Ligbrænding kontra jordsfæste

I jernalderen skete der det bemærkelsesværdige, at bebyggelsen begyndte at rykke væk fra kysterne og ind i landet. Blandt de mange bopladser og gravpladser skal omtales *Jordebjerg* ved *Hygind Torp*, hvor Fyns Stiftsmuseum i begyndelsen af 1950'erne undersøgte en gravplads fra sidste del af førromersk (keltisk) jernalder, tiden ca. 500-1 f.Kr.

Der var tale om to typer ligbrændingsbegravelser, nemlig egentlige urnegrave med brændte ben samt brandpletter, dvs. kedelformede gruber i undergrunden fyldt op med aske fra ligbålet iblandet brændte knoglestumper, keramikskår og diverse metalrester fra den dodes gravudstyr. Hvor jorden er sort, kan den opmærksomme stadig være heldig i den sandede muld at finde opløjede kulstykker og skårstumper.

Andre gravpladser kendes f.eks. fra *Nisted* i Odenses nordlige udkant, *Håre*, *Espe* (urnegrave spændende fra førromersk over ældre til yngre romersk jernalder), *Skrillinge* og *Millinge Østerby*.

Bopladsspor er bl.a. konstateret ved *Hillerslev*, *Vedelshave* og den nærliggende *Holsegård*.

Et fund helt for sig selv er en stensat vej ved *Krogshølle* på Nordfyn med en ca. 5 m bred midterbane indrammet af svære sten, og som fører hen over en lavning i terrænet. På dette sted er fundet en hel del våben, heriblandt seks enæggede sværd og 24 spydspidser, som nok må forklares som vidnesbyrd efter en

Oldtidsvejen ved Krogsbølle under udgravning. Nationalmuseet fot.

kamphandling og ikke som et offer.

I det hele taget karakteriseres bebyggelsen i ældre jernalder (tiden frem til ca. 575) ved en kraftig udvidelse, og fra romersk jernalder (ca. 1-400 e.Kr.) tyder de mange gravfund med romerske importsager og guldgenstande på, at der i al fald må have eksisteret en velhavende overklasse.

Når talen er om romertidens mange grav- og bopladsfund, er det betegnende, at ligbrændingen også i denne periode, hvor jordfæste ellers vinder voldsomt frem andre steder i landet, holder sig stærkt på Fyn. Det kan belyses ud fra gravpladser som *Oregård*, *Skrillinge*, *Brangstrup*, *Alenbækhuse* ved *Køng*, *Skovsgård* og *Lundehøjgård*, begge ved *Espe*, men det sidstnævnte sted har også efterladt sig en rig jordfæstegrav med bl.a. romerske bronzer og to fornemme glasskåle.

Ud fra deres rige udstyr at dømme må de nye jordfæstegrave

Det forhistoriske Vest- og Nordfyn

have rummet fornemme folk, måske den herskende overklasse. Andre grave med ubrændte lig er fremkommet ved bl.a. *Kjærumgård*, *Favrskov*, *Norup*, *Sanderumgård*, *Blidegn* ved *Brænde Lydinge* og ved *Hågerup* ikke langt derfra.

Jernalder-bopladserne

Tidens bopladser må ifølge sagens natur som regel have ligget i nærheden af de afdødes sidste hvilesteder, men det er yderst sjældent, at der findes rester eller spor efter jernalderhuse på Fyn. Ét tilfælde kendes dog fra *Lundsgård* øst for Odense, hvor der er udgravet seks huse, nemlig fra ældre romersk jernalder (ca. 1-200 e.Kr.) fire, firkantede, ret korte stolpebygninger med risflettede, lerklinede felter mellem stolperne og fra yngre romersk jernalder (ca. 200-400) to huse med spor efter dobbelte indre stolperækker, som vi kender det fra de 600-700 år yngre trelleborge fra vikingetiden.

Offerfundene

Et besynderligt offerfund fra tiden omkring 100 e.Kr. blev under besættelsen undersøgt ved *Bukkerup Langmose* knap 1 km syd for Søllested kirke. 48 nedlægninger med sønderslæede lerkar og dyrknogler lå dybt nede i mosetørven. Flere steder forekom drikkekar sammen med for- og baglemmeknoglerne af en ung ko og oven på dem tøjrslaget med vedhængende tøjrpæl. Dyrernes kød må antages at være blevet spist i forbindelse med et offermåltid, hvor de højere magter formodes at have siddet med til bords for at sikre fortsat frugtbarhed hos kvæget.

Våben forekommer ikke alene blandt gravenes gods, men er desuden i rigt mål til stede i jernalderens krigsbytteofferfund, der fortæller om urolige tider, både blandt de germanske folk og stammer indbyrdes og mellem disse og de nu vigende romere. Skikken at nedlægge krigsbyttet fra slagte fjender i moser og søer strækker sig fra midten af førromersk jernalder til midten af yngre germansk jernalder (ca. 575-800). Til de største og interessanteste danske fund af denne kategori hører to fynske fra *Vimose* ca. 10 km nordvest for Odense via *Næsby* og fra *Kragehul Mose* nordvest for *Flemløse* kirke i nærheden af *Assens*.

Vimose-fundet er et af Danmarks allerstørste mosefund i det hele taget. Det omfatter ca. 4.000 oldsager: en komplet ringbrynje samlet af omkring 20.000 små, sammennittede jernringe; fremdeles jernsværd, skeder, skjolde, spyd, ridetøj, beslag samt husgeråd, smykker og værktøj, heriblandt en træhøvl med en tidlig runeindskrift, hvilket for øvrigt også gælder for en dupsko og en kam. Fundets hovedbestanddel kan tidsafgrænses til muligvis kun én stor nedlægning omkring midten af yngre romersk jernalder. Ældst er en halv snes lerkar fra førromersk og ældre romersk jernalder – formentlig madofre nedlagt på dette helligsted, som på ny er kommet til ære og værdighed nogle hundrede år senere, måske fordi det har ligget i bekvem nærhed af den valplads, hvorfra krigsbyttet må være kommet.

Ser vi på krigsbytteofferet fra *Kragehul Mose*, drejer det sig om noget yngre nedlæggelser. De tidligste fund herfra er nogle hængesmykker samt spydspidser med kort, bredt blad, som dateres til tidlig yngre romersk jernalder (200-tallet), hvorefter oldsagsmængden stiger gradvist henimod periodens slutning i 300-tallet med fund af remspænder, remendedopper, tveæggede sværd, ét halvt indstukket i sin skede, rebøjler, dupsko, spydspidser, skjoldbuler og ildslagningssten. De fleste genstande er fra begyndelsen af ældre germansk jernalder (400-tallet). Yngst er en fundgruppe med nogle ikke-ødelagte spyd med båndfletornamenterede træskafter fra tiden ca. 575-650.

Også blandt *Kragehul*-offerfundets genstande er der flere med tidlige runeindskrifter, f.eks. på et horn, på nogle kniv- og spydskafter og på en træskive.

De fundne sager er med andre ord ikke samtidige, men omfatter dog en alsidig repræsentation af 300- og 400-tallets våbenproduktion, og det er den almindelige opfattelse, at den udtalte vægt på 400-tals materialer udgør dele af én hærss samlede udrustning, som under krigslykkens rus er blevet ofret i mosen engang i slutningen af 400-tallet. Det var måske på denne tid, en række af Saxos sagnkonger og -helte levede. Måske.

Både dette og *Vimose*-fundet kan beses på Nationalmuseet, og *Vimose* er også repræsenteret på Fyns Stiftsmuseum i Odense.

At området også har været velstående i denne almindeligvis

ret så fundtomme germanske jernalder (ca. 400-800) fremgår af de mange guldfund, således er to svære, massive guldhalsringe fra *Sallinge Lunde* ved Sallinge og en møntskat fra *Rynkebygård* ved Ringe. Derimod kendes der ingen boplads – og kun få gravfund, bl.a. én ved yngre stenalder-højene *Jeppeshøje* i *Norup sogn*.

Den store vikingetid

Heller ikke fundene fra oldtidens sidste epoke, vikingetiden (ca. 800-1050), er videre talrige, men derfor ikke mindre bemærkelsesværdige. Tidligere er omtalt *Glavendrup-komplekset* på Nordfyn. Uden for denne årbogs afgrænsning kan nævnes *trelleborgen Nonnebakken* i Odense og *Ladby-skibet* på Nordøstfyn.

Derudover er der grund til at dvæle lidt ved det rige gravudstyr fra en stor, tidligere bronzealderhøj sydvest for *Sollested* med rigt dekorerede, forgyldte bronzebeslag i *Jelling-stil* til halsbøjler, såkaldte mankestole, til køreheste, endvidere bidsler, en træspand, en bronzeskål, vokslys m.m.

Graven er den anseligste, der overhovedet kendes fra dansk vikingetid, *Jelling-graven* iberegnet. Selve gravrummet var hele 10 m langt, 3 m bredt og henved 2½ m højt, nok for at kunne rumme den højsattes to køreheste og muligvis også hans vogn.

Også fra *Hillerslev (Nybølle)* stammer et veludrustet gravfund fra vikingetiden med forgyldte bronzebeslag til to mankestole, andet ridetøj, en bronzeskål osv., og i *Harndrup* fandt man i 1850 en vikingetids-sølvskat indeholdende 129 mønter, hvoraf hovedparten nok er slået i rigets dengang største by, *Hedeby*, samt en hals- og en armring. Endelig er ved præstegården i *Norre Nærå* påtruffet en snoet guldarmring.

Vikingetiden er på én gang forhistorisk og historisk tid med skriftlige kilder som f.eks. *Glavendrup-stenen*, som havde runerister fælles med den sjællandske *Tryggevælde-sten*. Det samme gælder også for to runesten fra *Helnæs* og *Flemløse* nordøst herfor. Både den omtalte *Flemløse-sten* og en anden herfra befinder sig i vore dage i *Jægerspris park*, hvortil de er blevet overført på *Frederik 7.s* initiativ.

Romer- og germanertidens megen uro peger frem mod vikingetidens kongelige centraliseringsbestræbelser, som selvfølgelig

Ofrede sværd fra det andet store, fynske offerfund fra jernalderen, Kragehul-fundet, fra den lille kedelmose Kragehul Mose ved Flemløse nær Assens. Sværdene, nogle i skede og med tilhørende beslag, er fra begyndelsen af germansk jernalder (400-tallet e.Kr.). Nationalmuseet fot.

ikke er forløbet uden modstand. Formentlig var det derfor, Harald Blåtand og sikkert også hans søn, den krigeriske vikingekonge Svend Tveskæg, rejste deres ringborge, trelleborgene, blandt disse *Nonnebakken*. Vikingetidens kulmination er, set med danske øjne, så decideret Svend Tveskægs erobring af England år 1013, men hermed er vi kommet ind i en betydeligt bedre dokumenteret tidsalder, den gryende middelalder, end den forudgående, til dels »umælende« oldtid.

Vest- og Nordfyn i historisk tid

Af Henning Dehn-Nielsen

Fynboer går som regel for at være fredsommelige og milde væsener, men da et kendt færgeselskab for nogle år siden, som led i et reklamefremstød, fjernede Fyn fra danmarkskortet, faldt det mange for brystet. For Fyn ligger i vore dage midt i riget med Odense som det samlende midtpunkt.

Fyn er for mange jyder og sjællændere gennemgangslandet, når de skal besøge hinanden eller rejse endnu længere væk, hvad enten det sker pr. bil eller tog, og mange flyruter fra det sydlige og vestlige Jylland passerer på deres vej til hovedstaden hen over det fynske område.

Nogle historiske fikspunkter

Går vi længere tilbage i tid, er historiens gang ofte rullet hen over Fyn med omliggende øer. Som eksempler på nogle faste holdepunkter i det historiske forløb kan nævnes: vikingetiden, Knud den Helliges drab 1086, kongemordernes huseren 1287 efter mordet på Erik Glipping året før, kongemøderne på Middelfart-egnen i begyndelsen af 1300-tallet, Valdemar Atterdags kamp for rigets genforening i 1350'erne, Christian 2.s afsættelse 1523 og de mange slag under den efterfølgende Grevens Fejde 1534-36, områdets lidelser under svenskekrigene 1643-45 og 1658-60, grundtvigianismen og højskolebevægelsen i 1800-tallet, de uheldige virkninger efter skæbneåret 1864, mineringen af bæltterne under 1. verdenskrig, Fyns ledende rolle i modstandsbevægelsen under besættelsen 1940-45, Poul Hartlings Svaningetale i 1965 og åbningen af den nye Lillebæltsbro 1970 med tilstødende motorvej.

Palnatokes bedrift

Under omtalen af vikingetiden (s. 16) blev *Odense-vikingeborgen Nonnebakken*, som nu ligger i et område med nyere bebyggelse, fordi arealet ikke blev fredet i tide, nævnt i forbifarten. Men

Sankt Knuds Sten ved Neverkær vest for Vissenbjerg har fået sit navn, fordi folketraditionen fortæller, at Knud den Hellige under sin flugt fra de jyske bønder satte sig så tungt på den, at den gav efter. Skæbnen indhentede imidlertid den jagede konge, der blev dræbt foran højalteret i Albani kirke i Odense den 10. juli 1086.

også vikingehøvdingen Palnatoke, som af Harald Blåtand blev tvunget til at skyde et æble af sønnens hoved og ifølge Saxo senere blev kongens banemand, har muligvis tilknytning til Fyn. Formentlig med baggrund i stednavnet beretter et sagn, at Palnatokes æbleskydning fandt sted ved *Skydebjerg*, hvor der findes en lokalitet med navnet *Tokkenskov*.

Knud den Hellige

Vi befinder os på sikrere historisk grund, når det drejer sig om Knud den Hellige, der blev dræbt af sine forfølgere i Albani kirke i *Odense* i året 1086. I forbindelse med skildringen af kongens flugt for de oprørske og skattekrævede jyske bønder omtaler den islandske Knytlingasaga fra ca. 1250 Melfarsund, dvs. *Mid-delfart*. I Kong Valdemars Jordebog fra 1231, som optegner Valdemar Sejrs ejendomme landet over, bruges ordet »Mæthlæfar« samme steds anvendes betegnelsen »Asnæs« om *Assens*.

På *Assenbølle Mark* ved Neverkær vest for Vissenbjerg ligger den store *Sankt Knuds Sten*, hvor det fortælles, at den udmattede konge skal have taget sig et hvil under sin flugt med det resultat, at stenen gav efter og elterlod en sædeformet fordybning, som kan ses endnu. Dengang man drog til det velbesøgte Sankt Knuds Marked i *Odense*, var det skik at kaste en lille sten på stedet, og i middelalderen var der mange, der velfartede hertil.

Kongeborgen Hindsgavl

Det var ikke alene i vikingetiden, at magthaverne befæstede deres land, også i middelalderen rejste kronen vagtborge rundt om i riget til beskyttelse mod ubudne fremmede og vel også til kontrol med egnens befolkning. Et godt stykke op i middelalderen var venderne den evindelige svøbe, som gang på gang plyndrede og hærgede ved de sydvendte kyster. En af disse borge var *Hindsgavl*, som opførtes i en sumpet eng helt ud til Lille Bælt lige over for indsejlingen til Kolding Fjord. De ældste fund af keramik fra dette idylliske sted er tidsfæstet til kort efter år 1200.

Hindsgavls strategiske beliggenhed kan bl.a. illustreres af afbrændingen af *Middelfart* og udplyndringen af borgen i 1287 under opgøret mellem Erik Glippings formodede mordere og formynderregeringen for drengekongen Erik Menved. Denne overtog selv styret i 1293, 19 år gammel, og tre år senere mødtes han i *Middelfart* med den norske konge Erik Magnusson med tilnavnet »Præstehader«, der havde taget kongemordernes parti mod den unge danske konge.

På den lille holm *Fæno Kalv* afholdtes den 16. juli år 1300 et møde mellem hertug Erik Langben (død 1310) og den nye norske konge, Håkon 5. Magnusson, til forberedelse af en sammenkomst mellem denne og Erik Menved til bilæggelse af de dansk-norske stridigheder. Igen 1306 og 1310 var *Middelfart* skueplads for vigtige politiske drøftelser under kong Eriks forhandlinger med de sønderjyske hertuger Valdemar og Erik.

Valdemar Atterdags fynske sejr

Erik Menveds ambitiøse udenrigspolitik kostede mange penge, og i sine sidste regeringsår måtte han ty til pantsætning af store dele af monarkiet til de holstenske grever, fætrene Gerhard 3. (grev Gert eller den »kullede« greve) og Johann 3. den Milde, en kurs, som fortsattes under hans broder Christoffer 2.s styre og førte til landets totale opløsning.

Under Valdemar Atterdags (konge 1340-75) gensamling af det splittede rige kom *Middelfart* igen i fokus. Hans stræben blev nemlig modarbejdet af herremændene i Nørrejylland, som rejste sig under oprørsfanen i alliance med de holstenske pant-havere. 1357 satte oprørerne sig på *Odense* og indledte en belejring af kongeborgen *Brobjerg* ved *Gamborg*. Kongen ilede til med sin sjællandske rytterhær og besejrede fjenden i et slag. Traditionen henligger det til en skrænt ved gården *Karlshøj* nord for *Storå* ved *Bro*. Tre år senere havde kong Valdemar genforenet størstedelen af landet og manglede kun de skånske landsdele og *Sønderjylland*.

Efter fredsslutningen 1358 forsvandt de holstenske grever fra *Fyn*, således i 1360 fra *Hindsgavl*, som derpå kom i kongens besiddelse og var kongeligt len helt frem til 1664. En kort overgang, 1681-95, var borgen atter under kronen, men overgik så på ny til privateje.

Fremgangstider

De fynske købstæder voksede op i løbet af middelalderen. Bogenses ældste kendte privilegier er fra 1288, mens både *Middelfarts* og *Assens'* er forsvundet i tidens løb, men da de begge nævnes i Kong Valdemars *Jordebog* og udmærker sig ved en god beliggenhed, *Middelfart* ved *Lille Bælts* smalleste sted og klosterbyen *Assens* som udfaldsport til *Sønderjylland*, er der ingen grund til at antage, at de er yngre, snarere tværtimod.

1396 mødtes i det befæstede *Assens* den regerende dronning *Margrete* og hendes adoptivsøn, *Erik af Pommern*, der samme år under *Margretes* formynderskab var blevet hyldet til konge både i Danmark og Sverige, med de holstenske grever til forhandling om det evigt tilbagevendende sønderjyske spørgsmål.

Ved siden af kronen, kirken og klostrene var adelen den fjerde store magtfaktor i datidens danske samfund, om end området inden for nærværende årbogs afgrænsning, ikke i samme grad er et så udpræget herregårdsland som Sydfyn. Adelen har fortrinsvis ligget i de relativt sent bebyggede skovegne på det vestlige Fyn samt omkring de tidligere storbygger i det nordlige og midterste Fyn. Et særligt træk ved mange af de især vestfynske godsbesiddere er deres nære forbindelser med den slesvig-holstenske adel. Mange herremænd bar i middelalderen sønderjyske eller holstenske navne.

Det følgende århundrede var mere end noget andet adelens storhedstid med avanceret herregårdsbyggeri mange steder. Til den magtbegærlige adels modstandere hørte også de skiftende konger, som i deres bestræbelser på at styrke kongemagten tyede til en borgervenlig politik. Det gjaldt navnlig Erik af Pommern, Christoffer af Bayern, kong Hans, der bl.a. tog *Middelfart* under sin beskyttelse i 1496, og dennes søn, Christian 2.

Da den jyske adel 1523 opsagde Christian 2. deres huldskab og troskab, søgte han tilflugt i *Middelfart*. *Middelfart*, *Bogense* og *Assens* støttede siden Christian 2.s sag over for adelen og dennes kandidat, Christian 3., og måtte efter Grevens Fejde 1534-36 falde til føje under Christian 3. og betale bod. Forinden var Christian 2. ved list blevet taget til fange af sin efterfølger, farbroderen Frederik 1. (konge 1523-33), og indsat på Sønderborg Slot, hvorfra han først i 1549 blev frigivet efter 17 års fangenskab for at blive overført til noget friere forhold på Kalundborg Slot. Undervejs hertil mødtes den tidligere monark i *Assens* med sin ærkefjende Christian 3.

Grevefejden

Grevens Fejde var en regulær borgerkrig mellem den af stormændene støttede lutheranske Christian 3. og borgerne, hvis sympati for den aldrende, fængslede Christian 2. fortsat var usvækket, og som gjorde fælles sag med lübeckerne under grev Christoffer af Oldenburg og de jyske bønders rejsning under Skipper Clement af Aalborg.

I marts måned 1535 drog Christian 3.s feltherre, den berømte

Udsnit af den Rantzauske Tavle på herregården Krengerup med en gengivelse af Grevefejdens afgørende slag på Øksnebjerg den 11. juni 1535, hvor de grevelige tropper led deres definitive nederlag til Christian 3.s feltherre, Johan Rantzau. Tavlen, der er fra slutningen af 1500-tallet og malet på kobber, gengiver bl.a. adelslægtens stamtræ og afbildninger af dens daværende borge og herresæder i Danmark og Holsten. Det kgl. Bibliotek.

Johan Rantzau, med en mindre styrke fra Als over til *Helnæs* og narrede på denne måde lübeckerne, der patruljerede længere oppe i Lille Bælt, og som sammen med byens borgere bevogtede den vigtige overgang ved *Middelfart*. Aftenen før palmesøndag 1535 tørnede hans og grev Christoffers tropper sammen i *Favrskov Bjerge* syd for Assens. Lübeckerne opgav hurtigt, og Rantzaus hovedstyrke påbegyndte nu en langvarig belejring af *Assens*. I løbet af kort tid var hele Fyn i Rantzaus vold. Kun *Assens*, *Svendborg* og *Nyborg* holdt stand. Johan Rantzau tog en grusom hævn over de besværlige og genstridige oprørere, som blev brutalt nedslaget. Forinden havde hans tropper indhentet de

lübscke styrker, som havde ligget standvagt ved de vestfynske kyster, og besejret dem på *Grevens Høje* ved *Fjeldsted*.

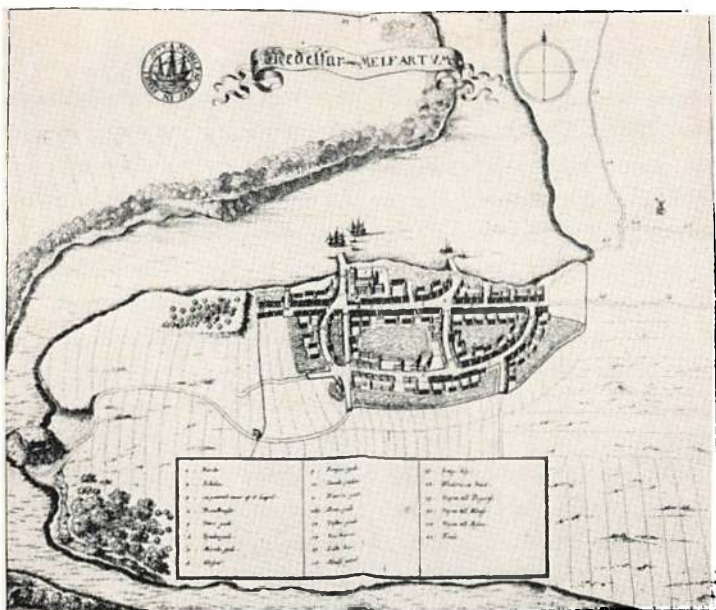
I april måned sendte lübeckerne så grev Johann 7. af Hoya til Fyn med en mecklenburgsk undsætningsstyrke, og man besluttede at angribe kongetroppers hovedkvarter i *Lundager* nordøst for Assens. Angrebsplanerne blev imidlertid røbet af Svanningepræsten Hans Madsen (død ca. 1562), som lübeckerne havde arresteret og udsat for tortur for at få ham til at meddele, hvor han havde forvaret de kostbarheder, han var blevet betroet af Jakob Hardenberg til *Sandholt*, der var blevet udplyndret af de grevelige tropper tidligere under fejden.

Under sit fangenskab lukkedes den standhaftige præst inde i et skab i samme værelse, hvor lübeckernes rådslagning om angrebet foregik. Natten derpå så Hans Madsen sit snit til at undslippe og stage sig over til *Horne Land* i en båd ved hjælp af en humlestang. I sin ynkelige tilstand ilede præsten derefter til Johan Rantzau lejr foran Assens og underrettede ham om fjendens planlagte aktion. Efter borgerkrigen blev Hans Madsen belønnet med Horne sognekald og blev provst.

Rantzau kom nu fjenden i forkøbet, og den 11. juni 1535 led de grevelige tropper det afgørende nederlag ved *Øksnebjerg* øst for Assens, som til straf for sin holdning blev prisgivet til plyndring, en skæbne, der også overgik *Odense*, *Svendborg* og *Fåborg*. Johann af Hoya faldt i slaget. Fyn kom nu helt i kongetroppers magt, og den blodige borgerkrig sluttede året efter med Københavns belejring og udsultning. Christian 3. havde omsider kontrol over sit rige og tonede med det samme klart flag ved at gennemtrumfe den lutherske reformation.

Op- og nedgang

Fyn kom sig forbløffende hurtigt oven på de onde år, og de almindelige prisstigninger ude i Europa, især på landprodukter, betød et opsving for adelen såvel som for borgere og bønder. Specielt Assens skød voldsomt i vejret takket være studeeksporten sydpå. Som monumenter over de gode tider står endnu de prægtige renæssancegårde i hovedgaden og sidegaderne hertil. I forbindelse med Frederik 2.s stort anlagte fyrstemøde i *Odense*

Middelfart ca. 1670, gengivet efter P.H. Resens »Atlas Danicus.« Det kgl. Bibliotek.

1580 havde også Assens stort rykind af fornemme fremmede.

Middelfart og Bogense havde lidt sværere ved at komme på fode igen. Middelfart lå i stadig strid med lensmanden på Hinds-gavl, og 1564-90 var byen direkte underlagt det kongelige fade-bur. Bogense udsattes i 1575 for en svær brandkatastrofe, som bl.a. skildres i et latinsk digt.

Omkring 1630 faldt konjunkturerne atter, og senere ydede år-hundredets svenskekrige og pestepidemier også deres bidrag til elendigheden. Først var Torstenson-fejden med Sverige 1643-45, hvor nogle af den svenske feltherre Lennart Torstenssons trop-per for at undgå de danske skibe i Lille Bælt søgte ind til Båge på deres vej fra Jylland til Fyn. De blev imidlertid enten hugget ned eller taget til fange.

Karl Gustav-krigene

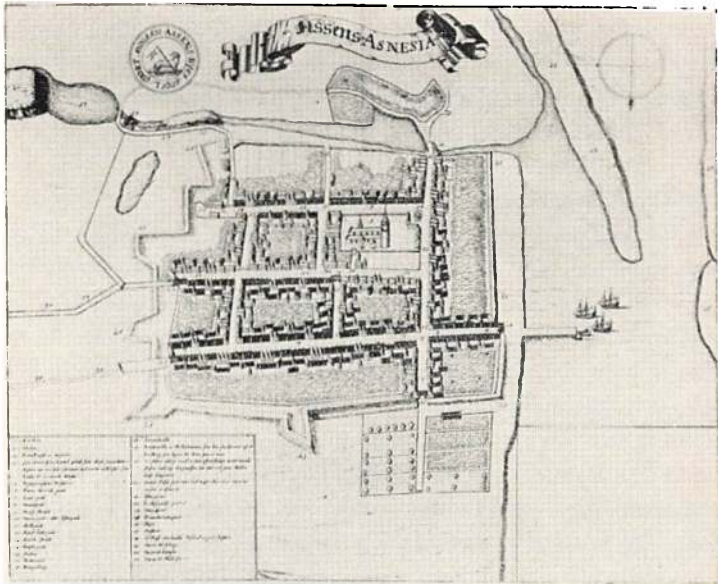
Men svenskerne kom igen under Karl Gustav-krigen i den usædvanligt strenge vinter 1657-58. Svenskekongen havde allerede besat Jylland i oktober måned 1657, men kunne på grund af den overlegne danske flåde ikke komme over til Fyn. Vejr-guderne kom ham til hjælp, da bæltene frøs til efter nytår 1658. Karl 10. Gustav førte 12.000 mand til Hejlsminde på Jyllandssiden, og kl. 2 om natten den 29. januar blev signalet givet til den navnkundige march over bæltisen via *Brandso* til halvøen *Iversnæs* i *Tybrind Vig*, hvor den danske forsvarsstyrke under kommando af generalkvartermester Jens von Hadersleben von Løvenklau hurtigt blev nedkæmpet. Allerede den 31. januar kunne fjenden rykke ind i *Odense* og *Nyborg*. Svenskehæren drog videre over isen fra Svendborg via *Tåsinge* og *Langeland* til *Lolland*, hvorfraturen gik videre nordpå med retning mod København, hvor de panikslagne danskere ikke så anden udvej end at slutte den meget strenge Roskilde-fred den 26. februar.

Svenskernes nederlag

Karl 10. Gustav fortrød hurtigt, at han ikke slog til med det samme, og i august måned startede han krigshandlingerne på ny. Fyn, der i mellemtiden havde måttet døje svensk besættelse, blev først undsat hen på efteråret 1659, efter at feltherren Hans Schack var gået i land nord for *Kerteminde* og den 11. november i *Odense* forenede sine 6.000 mand med Ernst Albrecht Ebersteins 3.000 soldater, der var først over Lille Bælt fra Snoghøj. Svenskerne led deres endelige nederlag på Fyn i forbindelse med stormen på *Nyborg* samme år.

Ugunstige konjunkturer

Modsat efterkrigstiden efter Grevefejden, hvor der var opadgående konjunkturer, var de nu for nedadgående, og der indtraf et generelt tilbageslag overalt. Dertil kom de store ødelæggelser under krigene og efter den svenske okkupation. *Assens* var særligt hårdt ramt. Byen led både under efterveerne efter de svenske indkvarteringer og en dalende studeeksport. Et lysglimt midt i mørket var flytningen af postruten til Holsten fra *Middel-*

Assens ca. 1670. Fra »Atlas Danicus.« Det kgl. Bibliotek.

fart-Kolding til Assens-Årøsund i 1653. Middelfart oplevede også tilbagegang på grund af anlæggelsen af Frederiksodde (Fredericia) og af en ny færgerute mellem denne fæstningsby og Strib.

Reformer og udvikling

I 1700-tallet fulgte Fyn med i den almindelige historiske udvikling i kongeriget, og henimod århundredets slutning skulle fynboerne også komme til at nyde godt af de bedre tider. Fra 1700-tallet er bevaret en del af de under Frederik 4. påbegyndte rytterskoler samt flere fattiggårde, de såkaldte »hospitaller.« På initiativ af J. L. Reventlow oprettedes i 1794 skolelærerseminariet *Bernstorffsminde* på hans gods *Brahetrolleborg*. Seminariet bestod indtil 1826, hvorefter det blev forenet med det i *Skårup*.

I begyndelsen af 1700-tallet indførte fru Anne Trolle humleavl i Nordvestfyn, hvor *Brenderup* i mange år var et centrum, indtil humlearealerne gradvist svandt ind i løbet af 1800-tallet for til sidst at forsvinde helt.

Et andet sted med stor foretagsomhed var det endnu eksisterende *Egeskov Marked* i september måned. Fænomenet, der sikkert har en middelalderlig fortid som kildemarked, meddeles i året 1702 at være henlagt til den 25. september.

Nye krigeriske tildragelser

Heller ikke disse gode år skulle vare ved, idet rigets regent, den senere Frederik 6., var Frankrigs allierede under Napoleonskrigene, hvor specielt *Middelfart* og omegn måtte yde husly til grev Bernadottes fransk-spanske styrker. De skulle egentlig være overført til Sverige, men var blevet forhindret deri som følge af briternes bæltspærring.

Der var igen troppeindkvarteringer under Treårskrigen 1848-50 – denne gang svenske hjælpetropper – og i 1864, da de danske styrker efter Dybbøls fald koncentreredes på Fyn for at kunne forsvare øerne i tilfælde af en fortsættelse af kampene.

Planen efter de danske »jensers« højt besungne udfald fra Fredericia blev lagt i et krigsråd under ledelse af overgeneral Frederik Bülow i *Vejlby* præstegård den 4. juli 1849. Der er senere opsat en mindeplade på stedet, hvor mødebordet stod.

Opsvinget efter 1864

For *Assens* betød tabet af Sønderjylland 1864, at den ældgamle færgeforbindelse blev afbrudt – man havde ellers i 1838 indsat det lille dampskib »Maagen« på ruten – og byens næringsliv led et alvorligt økonomisk knæk. En stor del af byens handel blev overtaget af *Årup*.

Middelfart fik det dårligt efter åbningen af jernbanelinien fra *Nyborg* 1865 med *Strib* som endestation. 1873 blev byens privilegerede færgested nedlagt.

En anden færgerute mellem *Bogense* og Jylland 1836-54 havde også måttet opgives, og også denne by fik stagnerende og faldende folketal.

Ellers prægedes resten af forrige århundrede af opsving for handel, skibsfart og industri. Prisudviklingen steg jævnt og støt til gavn for landbruget, som tilmed, begyndende i 1880'erne, måtte igennem den omfattende strukturomlægning fra kornavl

til animalske produkter. Denne agrarrevolutions nogenlunde smertefrie forløb skyldtes i første række den fremvoksende andelsbevægelse, som fik næring gennem folkehøjskolerne. Berømt er friskolepioneren Christen Kold og højskolen i *Ryslingle*.

Der blev anlagt jernbaner mellem *Tommerup* og *Assens*, *Odense-Bogense*, *Bogense-Brenderup*, og Fyn blev efterhånden gennemkrydset af et helt net af skinner. Såvel i 1874 og 1894 gennemførtes havneudvidelser i *Bogense*.

Under 1. verdenskrig, hvor Danmark forholdt sig neutralt, blev bæltene mineret til stor skade for den fynske skibsfart, og under krigen blev *Assens* rendt over ende af 1.200-1.400 russiske krigsfanger, der var flygtet over Lille Bælt fra Sønderjylland.

Efter 1. verdenskrig genåbnedes den regelmæssige færgeforbindelse med Sønderjylland, og i 1921 indsattes den for private midler erhvervede færge »Sønderjylland« på ruten. Det følgende år kom færgeruten *Fåborg-Mommark*, som 1967 blev afløst af *Bøjden-Fynshav*-forbindelsen. Færgefarten *Assens-Årøsund* blev indstillet i 1976.

Mellemkrigstidens altdominerende begivenhed var opførelsen af *Lillebæltsbroen*. Dens indvielse 1935 kom for *Middelfart* til at betyde, at jernbanelinieføringen nu måtte lægges om og føres igennem byen i stedet for til *Strib*, som blev reduceret til en forstad til *Middelfart*.

Besættelsesårene

Tyskernes besættelse af Danmark under 2. verdenskrig indledtes bl.a. ved, at tyske tropper straks tog *Lillebæltsbroen* i besiddelse og tidligt om morgenen den 9. april 1940, kl. 04.25, gik i land i *Middelfart* og *Assens*. Gennem de følgende »fem forbandede år« måtte Fyn dele skæbne med det øvrige Danmark.

I vore dage erindrer mindsten i *Vibæk* ved *Bellinge*, *Emtekær* syd for *Tanderup*, *Sønderby Bjerge* vest for herregården *Hagenskov* og på *Helnæs* om nedstyrtede og nedskudte allierede fly. Der er også rejst sten i bl.a. *Lunge Bjerge* syd for *Gelsted* over de fynske spejdere, der faldt under frihedskampen, og ikke langt derfra, i *Kindstrup*, over forstanderen for ungdomshjemmet, K. Steffensen Hansen, der den 20.2. 1945 faldt som offer for en tysk razzia.

Omkring en halv kilometer sydvest for *Skovby* anlagde besættelsesmagten i 1942 en militærlejr, *Skovbylejren*. Den blev siden udbygget til radarstation, og efter befrielsen var den senere nedrevne lejr belagt med flygtninge fra den østlige del af det faldne tyske rige.

Ved *Røjle Klint* byggede tyskerne et batteri med fire kanoner til bevogning af indsejlingen til Lille Bælt.

En af hovedskikkelserne i den fynske modstandsbevægelse var avlsgårdsforvalteren på *Brahetrolleborg*, greve Lennart Ahlefeldt-Laurvig-Lehn. Han var bl.a. med til at ødelægge en tysk forsøgsstation ved *Bojden* og blev siden taget i Odense af tyskerne og henrettet den 28. marts 1945 på et tidspunkt, hvor modstandskampen var på sit højeste.

De første våbenedkastninger fandt sted nord for *Ringe* den 1. november 1944, og nytårsnat 1944-45 deltog 40 modstandsfolk i modtagelsen af 14 containere ved *Brændegård* under *Brahetrolleborg*. En ny våbenmodtagelse samme sted den 21. februar 1945 henledte Gestapos opmærksomhed på den overmåde aktive Fåborg-gruppens illegale virksomhed. Under en efterfølgende razzia i *Horne* tog tyskerne 10 mand. Derefter kom turen til Fåborg, som i tre dage blev totalt isoleret fra omverdenen, men forinden havde frihedskæmperne nået at fjerne mange spor efter sig. Ved krigens slutning omfattede Fyns-området (region IV) ca. 3.400 mand. Modstandsbevægelsens hovedkvarter ved *Holgård* ved *Vejlby*.

Befolkningens voksende modvilje mod tyskerne og regeringens samarbejdspolitik demonstreredes tydeligt under auguststrejkerne 1943 i *Bogense*, *Middelfart* og *Assens* og endnu mere overbevisende under folkestrejkerne i september 1944, hvor også *Otterup* kom med; disse var vendt imod Frøslev-fangernes deportation til tyske KZ-lejre og aktionen mod det danske politi. Men enden for Hitlers »tusindårsrige« var nær, og om aftenen den 4. maj 1945 kunne fynboerne i lighed med det øvrige land deltage i glæden over befrielsen.

Efter 1945

Efterkrigstiden kendetegnes ligesom i resten af Danmark ved af-

Veludført jernbanesabotage på strækningen Nyborg-Middelfart under Danmarks besættelse. Museet for Danmarks Frihedskamp 1940-1945 fot.

vandring fra landbruget, øget industrialisering, turismens, herunder også sommerhusfolkets og lystbådernes fremmarch, samt vejnettets udbygning med motorvejen tværs over Fyn og en tilsvarende nedlæggelse af »urentable« jernbanelinier såsom *Odense-Bogense*, *Bogense-Middelfart*, *Odense-Assens* og *Odense-Fåborg*.

Det nyeste monument over denne udvikling er den nye hængebro over Lille Bælt fra 1970. Den er bygget øst for den gamle *Lillebæltsbro* og spænder fra det nordlige Middelfart til Lyngs Odde på Jyllandssiden øst for Snoghøj. Den er et mesterværk i ingeniørkunst. Fyn hænger nu godt sammen med Jylland, hvorimod tog og biler fortsat må benytte færgerne fra *Nyborg* og *Knudshoved* for at komme til Sjælland – realiseringen af en Storebæltsbro, som blev vedtaget ved lov nr. 414 af 13. juni 1973, er af økonomiske grunde skrinlagt indtil videre.

Kirker og kalkmalerier

Af Jens Fleischer

Romansk kirkebyggeri

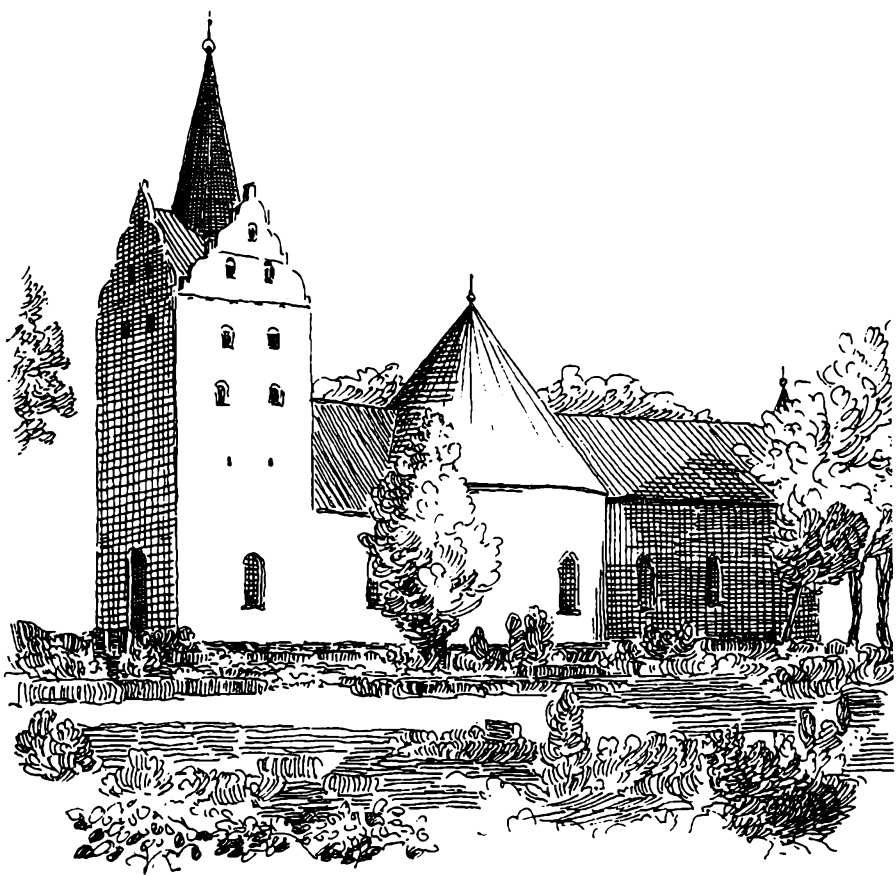
De vestfynske sogne har ved deres centrale beliggenhed modtaget stærke impulser fra jysk og sjællandsk bygningskultur. Dette træk viser sig tydeligt i en lang række sogne på strækningen mellem Fåborg og Bogense. Her er de romanske kirker opført af ukløvede marksten, nøjagtig på samme måde, som de sjællandske bønder havde for vane at bygge.

Til gengæld lærte de vestfynske bygmestre at rejse deres kirker på sokler af profilerede kvadersten, som det var skik at gøre det i Jylland. Dette spændende stilmønster udviklede sig fra midten af 1100-tallet og sluttede i 1200-tallet, hvor den gotiske arkitektur begyndte at vinde frem.

Horne kirke

Landsbyen *Horne* udmærker sig ved sine mange og velbevarede gårde samt en ejendommelig 1100-tals kirke, hvis store hvidkalkede bygning ligger ret højt i landskabet og synes at vogte halvøen. Allerede på afstand ser man, hvorledes den traditionelle landsbykirke med kor, skib og vesttårn brydes af en tung cylinder, der maser sig vej gennem mure og tagværk i skibets midte. Den besynderlige sammensætning har dog sin forklaring. Cylinderen var engang skib i en rundkirke, hvis øvrige dele i sengo-tisk tid blev erstattet af et langt korhus, et stort vesttårn, et kort forbindelseshus mellem tårn og cylinder og et våbenhus.

Horne rundkirke er formentlig opført i midten af 1100-tallet, måske lidt før. Den har sikkert fra grundlæggelsen været tænkt til forsvar af den udsatte halvø, *Horne Land*. For netop i denne periode gjorde de vendiske sørøvere de sydlige danske kyster usikre. Den alvorlige trussel understreges af de mange danske flådetogter, Valdemar den Store rettede mod de vendiske kyster som gengældelse. I alt 19 plyndringstogter nåede kongen at gennemføre før sin død i 1182.

Horne kirke med rundkirken i midten. Tegning af forfatteren.

I Horne er rundskibet opført i utilhugne kampesten og en del kalksten. Murtykkelsen er nogle steder målt til 2,3 m, og cylindrens ydre diameter er nær de 17 m, hvilket giver en idé om bygningsens robusthed og størrelse. Det forsvarsmæssige bekræftes yderligere af otte nicher lige under tagskægget. Bygningsarkæologerne antager, at de har fungeret som skydehuller i forbindelse med en øvre etage, som har kunnet rumme forsvarerne.

Rundskibets ti hvælv bæres af fire massive piller, og til disse bygningsdele har munkesten været anvendt som materiale. De

Kirker og kalkmalerier

indbyggede hvælv betyder, at det oprindelige rum er blevet ændret i den senere middelalder. Hvornår vides dog ikke.

Trods sin uklare bygningshistorie fremstår Horne kirke som et sykke enestående arkitektur. Det slutter sig til rækken af danske centralkirkebygninger, der i bevaret eller ruinform kan mønstre eksempler som Ledøje, Bjernede, Selsø, Pedersborg, Thorsager, Store Heddinge, Himlingøje samt de fire rundkirker på Bornholm.

Vestfynsk granitskulptur

Jysk stenhuggerkunst fik som tidligere nævnt sat sit præg på soklerne i Vestfyns romanske kirker. I endnu højere grad kom det dog til at gælde for de vestfynske kirkers udsmykning med granitreliëffer, hvor man endog kan se et specielt nørrejysk indslag.

I gavlen på *Skamby kirkes* søndre korsarm ses tre billedkvadre, der er indmuret ganske tilfældigt. De viser reliefhugne løver og stammer måske fra en tidligere romansk portal. Af stor skønhed er tillige den profilerede dobbeltsokkel i det romanske kor og skib. *Sanderum kirke*, der er indviet til ærkeenglen Mikael, kan fremvise en pragtfuld fremstilling af Mikael som dragedræber.

Gamtofte kirke med det romanske skib og korafsnit. Thoby fot.

Blandt de mange smukke romanske relieffer på Gamtofte kirke er blandt denne musicerende engel. Tegning af forfatteren.

Motivet skal opsøges i det oprindelige apsisvindue, hvor karmstenen er omdannet til en billedkvader. Til figurerne føjer sig et dekorativt vinrankeslyng. Skulpturen er desværre noget skamferet, fordi man i nyere tid har indsat et jernvindue!

En usædvanlig billedverden kan opleves i den anselige *Gamtofte kirke*, hvis ældste dele – skib og vestre korafsnit – kan dateres til romansk tid. Som en collage springer reliefferne frem, når man nærmer sig det udvendige korparti. Det vrirler ligefrem med dyrehoveder, kapitæler, stumper af søjler og krumhugne apsissten, hvilket naturligt fører os til spørgsmålet om, hvad de oprindeligt har været brugt til. Her er det mest tænkeligt, at de har været en del af en større udsmykning i en nu for længst nedreven apsis. Af alle disse billedsten er dog den musicerende engel smukkest. Den ses med sin lut i korets sydmur.

Følelsen af umådelig distance til middelalderens stenhuggere kan aldrig rigtig afhjælpes, hvor gerne man end vil leve sig ind i deres fantastiske verden. Men vi kommer dog glimtvis tættere på den tids kunstnere, når de efterlader sig en signatur eller en indskrift. Et sådant visitkort er efterladt i *Ørsted kirke*. I skibets oprindelige syddør er en romansk billedkvader placeret ved den østre karmsten. Motivet er en livfuld skildring af Samsons kamp med løven. En ledsagende runeindskrift fortæller, at »Eskild i Gård skar Samson, han dræbte løven«.

Kirker og kalkmalerier

Det er fristende at forestille sig Eskil som kirkens bygmester (den er opført ca. 1150), for kunsten at bygge og hugge sten kunne sagtens forenes i samme person. Men da intet af skriftlig art er overleveret om kirkens grundlæggelse, kan vi aldrig få det bekræftet.

Jernbundne kirkedøre

Fra senmiddelalderen er på Vestfyn bevaret en række jernbundne kirkedøre, der vel nok har levet et temmelig upåagtet liv. Deres håndsmedede jernbeslag er ikke desto mindre af stor dekorativ virkning og har morsomme indskrifter.

Men lad os begynde med *Kaustunde kirke*, som ligger nær Middelfart. Her findes en dør mellem våbenhus og skib, hvor der i smedejern er skrevet 1489 og følgende meddelelse: »Anders Smed bant meg, beer for ham«. Samme smed gjorde i øvrigt de smukke beslag til egetræsdøren i *Esperup kirke* og satte årstallet 1513 på den.

På *Harndrups kirkedør* går smeden over til en direkte påkaldelse af det himmelske forsyn: »Hjælp Jesus Maria Anna, beder for Per Smed, han bandt mig anno domini 1505«.

I *Gelsted kirke* er der i våbenhuset opstillet en kirkedør, hvor smeden har sat denne indskrift med latinske minuskler: »I det herrens år 1506 er dette arbejde gjort til ære for Skt. Nicolaus i Gelsted af mig Olav Mal fra Assens by«. Hævdelsen af eget kunsterisk værd fornægter sig ikke.

Dørfløjen i *Søndersø kirke* er nok højdepunktet i denne gruppe døre, for her bindes egeplankerne ikke blot sammen af otte jernbånd. De danner samtidig »linier« for en alenlang indskrift. Smedejernsarbejdet forskønnes yderligere ved små slyngornamenter og spiraler, der vokser frem mellem bogstaverne.

Døren bærer årstallet 1483 og har Cecilia Bernikesdatter Skinkels våben. Hun hørte til den nærliggende herregård *Dallund*.

Sengotiske kirker på Vestfyn

Ørsted kirke er nok i sin kerne en romansk bygning, men i sengotisk tid forlængedes koret mod øst, og der blev slået hvælv over alle fagene. Samtidig tilføjedes et tårn i vest og et våbenhus.

Gamborg kirkes senmiddelalderlige tårn har »forkert« vendte gavle mod nord og syd. Thoby fot.

I dette ligger der ikke noget nyt, eftersom det kendes fra så mange romanske sognekirker i senmiddelalderen. Det spændende er selve udformningen af kamgavlne i vesttårnet. Her ses nemlig en lille tinde anbragt på hvert af gavlenes »trappetrin«.

Denne dekorationsform er noget specielt fynsk og leder tanken hen på de mere frodigt smykkede pinnakler (pyntespir), der kendes fra de store gotiske katedraler i Europa. Hvad den direkte inspirationskilde angår, må det antages, at Hansebyernes rige murstensgotik har dannet forbillede. Ved de mange handelsforbindelser mellem Danmark og den tyske Hanse i senmiddelalderen kunne den slags impulser let formidles. Til sidst skal det bemærkes, at for Ørsted kirkes vedkommende er de små tinder ikke oprindelige. De blev fornyet 1869.

Tager man til *Norre Åby kirke* ses på tilsvarende måde et vesttårn, hvor gavlene er smykket med disse pyntelige spir. Det for-

nemste eksempel må dog opsøges i *Fåborg*. Her kan *Helligåndskirkens* blændingsfyldte vestgavl præsentere næsten 30 kamme med diagonalt stillede pyntespir! Bygningen blev formentlig sat under tag og færdiggjort omkring 1500 eller lidt senere.

Nogle af de vestfynske kirker har det – ligesom enkelte landsbykirker andetsteds på Fyn – med at vende deres sengotiske tårngavle den »forkerte« vej. I stedet for at følge den hævdvundne skik at orientere vesttårnernes gavltrekanter i retningen øst-vest, så tillader de sig at se mod nord og syd. Gamle folkesagn vil vide, at de gør det af græmmelse over alle de ulykker, svenskerne bragte med sig under krigene i 1600-tallet.

Gamborg kirke har netop denne charmerende »uskik« at vende sine hvidkalkede gavle den forkerte vej. Sognekirkerne i *Gamtofte*, *Holevad*, *Hillerslev* og *Håstrup* kan vise den samme afvigelse i deres tårngavle.

Romanske kalkmalerier i Sanderum

Forbavsende få kalkmalerier er bevaret i de vestfynske sognekirker, og det samme gør sig gældende i øens øvrige sogne.

I *Sanderum kirkes* apsis og nordre korvæg findes nogle få senromanske kalkmalerier, der lader sig datere til omkring 1250. De blev fremdraget i forrige århundredes slutning og restaureret af en af tidens kendteste konservatorer, Jacob Kornerup.

Apsishvælvet udfyldes af en Kristus i mandorla, som dog fremtræder i en meget ringe tilstand i dag. Kun med besvær kan man få øje på en engel (i venstre hjørne) og tre kvindeskikkelser, der hører til billedet. Billedtypen er dog klar nok, idet maleren har villet skildre en dommedag, hvor Kristus troner som dommer. Dette motiv finder vi altid over alteret. Noget bedre bevaret er en figurfrise på korets nordvæg, hvor der sidder små mænd i arkader. De er forsynet med hvide huer, men har ikke glorier. Måske skal de tolkes i sammenhæng med dommedags-scenen og opfattes som gammeltestamentlige profeter. I romanske dommedagsfremstillinger forekommer det ofte, at profeterne optræder i det store menneskemylder under Kristi trone.

Under arkaderækken ses to scener, der antagelig henviser til Ruts Bog i Det gamle Testamente. Billedet til venstre viser,

Gotisk helgenportræt
i Hillerslev kirke af
den oldkristne,
kvindelige martyr,
Sankt Apollonia.
Tegning af
forfatteren.

hvorledes den moabitiske kvinde Rut møder Boaz foran Betlehems byport. Medens han var en ugift jødisk godsejer, som havde store marker uden for byen, så var hun enke efter en af hans slægtninge. Efter forskellige tildragelser, hvor hun kommer i hans tjeneste og gør dybt indtryk på ham, køber Boaz til sidst Rut i vidners nærvær foran byporten.

Den anden scene skildrer Rut ved Boaz' dødsleje, og yderst til højre ses en engel, der er ved at velsigne eller indvie et lam. De to nederste billeder refererer til jødernes vandring i Sinai ørken. Til venstre bliver Mirjam udvist af lejren i syv dage, fordi hun viser skinsyge mod Moses. »Han havde nemlig ægtet en kusjitisk kvinde«, som der står skrevet (4. Mosebog 12,1). Billedet til højre fortæller om de jødiske spejdere, der vender tilbage til Kana's land. Som bevis for at landet flyder med mælk og honning, bringer de en bugnende klase vindruer med sig hjem.

Helgener i Hillerslev

Fra gotisk tid er bevaret to morsomme helgenportrætter i *Hillerslev kirke*. På karmene i et romansk sydvindue blev i 1911 afdækket to kvindefigurer, der forestiller Skt. Apollonia og Skt. Marga-

reta. Førstnævnte er vist med sin attribut: en tand fastholdt i en tang.

Ifølge den kristne tradition hører Skt. Apollonia til de oldkristne martyrer i Alexandria. Under en kristenforfølgelse i 249 blev hun arresteret, og så begyndte et mareridt af raffinerede pinsler. Først slog man hende i ansigtet, så fik hun trukket tænderne ud, og til sidst truedes hun med bålet, hvis hun ikke opgav sin tro. Som svar herpå fremsagde hun en kort bøn, gik lige ind i flammerne og fortæredes af ilden. Siden hen blev hun påkaldt af folk med tandpine. Skt. Apollonia har sikkert givet meget håb til Hillerslevs sognebønder, for hvem en tandpine betød smertefuld ventetid og et blodigt møde med markedspladsens tandbrækker.

Skt. Margareta blev en af de mest populære helgener i senmiddelalderen. Et af hendes martyrier bestod i, at hun slugtes af Djævelen i skikkelse af en drage. Motivet gav naturligvis rig næring til fantasien, og Margareta skildredes derfor altid med en drage, som hun trådte under fode (også en hentydning til heden-skabets undertrykkelse). Det var altid vigtigt at minde menigheden om det ondes lurende fare.

Kristi lidelseshistorie i Bellinge

Af fremragende kunstnerisk kvalitet er de sengotiske kalkmalerier i *Bellinge kirke*. Takket være en indskrift på den nordre pille mellem 2. og 3. fag ved vi, hvem der malede dem, og hvornår det skete. Den latinske indskrift lyder i oversættelse: »Det Herrens år 1496 blev denne billed (udsmykning) fuldført af Ebbe Olsens og Simon Petersens hænder«.

Nadver scenen er udmalet i andet fags østkappe. Den snævre plads på den trekantede murflade har givet billedet en usædvanlig mættethed af drama. Bag det aflange spisebord sidder de 12 apostle så tæt, at nogle må tage til takke med at se over skuldrene på de andre. En tveskægget Kristus i mønjerød kjortel ses midt for. Nadverbrødet er gengivet som en bunke oblater, hvilket naturligvis også skal henvise til messeofferet i koret. Oblaten, som Kristus rækker Judas, har endog korsmærke.

Kristus har under sin venstre arm en usædvanlig lille Johannes, ligesom kunstneren har føjet den knælende Judas ind under

hans hånd. For at vi ikke skal være i tvivl om Judas' identitet, er han udstyret med en meget stor pengepung. Bordet er overdådigt dækket op. Her ses knive, drikkebægre, vinkander og fade med kødretter. De trekantede genstande er tallerkener. Skal man følge lidelseshistorien strengt kronologisk, må den følgende scene opsøges i tredje fags østkappe, hvor Jesu bøn i Getsemane er udmalet. Til venstre ses de sovende disciple, medens den bitre kalk med korset er gengivet i højre side.

Herefter går vi atter tilbage til andet fag, hvis sydkappe viser fremstillingen for Pilatus. Tjeneren er klædt i en trøje med et besynderligt snoremønster, og en drabant holder en drabelig kølle. Piskningen og tornekrøningen kan ses i tredje fag, og billedsekvensen springer herefter fra hvælvne til skibets nordvæg. Malerne har her fremstillet Jesu korsegang med en stærk folkelig drejning. Soldaten, som holder rebet, er iført en imponerende rustning og svinger sin pigkølle. Ved siden af ham står en slags nar med bugtet truthorn og et kortløbet skydevåben. Han bærer hætte med ører. Disse figurer er skildret med en fortælleglæde, der synes at afspejle en meget vigtig side af senmiddelalderens kirkelige liv: de brogede og effektfulde kirkespil. Det var en institution, som havde udviklet sig side om side med barfodsprædikanters og alladshandlers virken. Kirkespillene skulle gøre troens verden nærværende for det almindelige menneske.

Jacob Madsens visitatsbog

I 1587 blev *Jacob Madsen* udnævnt til biskop over Fyns Stift, og det var nu hans ønske at gå sognene efter i sømmene for at se, hvor meget den katolske lære havde overlevet i form af helgenbilleder og relikvier. Fra hans bevarede visitatsbog skal til sidst gives en prøve. *Jacob Madsen* noterer om *Barløse kirke*:

»Kirken met Torn, paa et høyt Berg. 2 Cloker (en aff dem synder). Huellinger 5. 2 store Meszing Stager. Finten i Tornet. Altertafflen: settis Kronen paa Maria (hendis Billede borte), gambel. 1 Alter neden for Choret i Synderside met Taffle paa. 2 Alterer oc Taffler (bort). Prædikestolen ved Synderside. Schriffte- og Degnestole gode, aff got Eg, panelet. Et stor Skab. Kirkegords Mur aff klar Kamp. Kirkeladen god.«

Herregårdene i det vestfynske landskab

Af Jens Fleischer

Vestfyn hævder sig smukt blandt de egne i Danmark, hvor herregårdene ligger tæt. Dette karakteristiske træk gælder i særdeleshed for den sydlige del af Vestfyn. Forklaringen er enkel nok. De fynske jorde har været så fede, at indtægterne kunne flyde rigeligt og tilskynde herremændene til ambitiøst byggeri.

De mange voldsteder på Vestfyn er det ældste vidnesbyrd om en byggelyst, som ikke kun var forbeholdt adelen. Tværtimod. Initiativet har i begyndelsen ligget hos kongemagten, som befæstede sin stilling rundt om på øen. *Nyborg Slot* og *Svendborgs Ørskil Slot* (helt nedrevet) er glimrende eksempler herpå.

Arreskovs voldsteder

Til de ældste voldsteder i den vestlige del af Fyn hører *Arreskovs* to anlæg, af hvilke det bedst bevarede skal opsøges ved østbredden til *Arreskov Sø*. Det ligger kun »et Bøsseskud Sydost for den nuværende Gaard«, som topografen L. Both udtrykker det i 1871. Her hæver sig en borgbanke af skæv, firkantet form, formentlig tildannet af et oprindeligt næs, som har raget ud i søen på dette sted. Det forsvarsmæssige hensyn understreges af de to vandgrave, der afskærer borgbanken mod landsiden og har en vold indskudt imellem sig. I gamle dage hentede folk store mængder af munkesten fra stedet, og intet af den tidligere bebyggelse er levnet os i dag. Byggematerialer har det jo med at vandre fra bygning til bygning.

Noget østligere ses en stærkt overpløjet borgholm beliggende i en sænkning i terrænet. Det udviskede borganlæg går under det mærkelige navn »Perdeholmen«, og meget tyder på, at det har været omgivet af vandgrave.

Skriftlige kilder fra 1200-tallet omtaler godset som »Arwescogh«, og på det tidspunkt har i det mindste den ene af de omtalte borge stået under tag. Den fik dog kun en kort levetid. For kilderne antyder, at Arwescogh enten blev ødelagt i 1248 under

den blodige strid mellem Abel og Erik Plovpenning eller i 1264, hvor en ny borgerkrig hærgede landet.

Wedellsborgs barfred

Adskillige danske middelalderborge havde en barfred, og her ved skal forstås et fritstående tårn, oftest af sten, hvorom borgens øvrige bygninger grupperede sig. Barfreden var flere stokværk høj og havde som regel en brønd, hvilket gjorde den egnet til at huse borgens beboere i ufredstider.

I *Wedellsborgs* nuværende sydføj forekommer et ejendommeligt knæk i såvel nord- som sydfacaden. Arkitekturhistorikere mener, at disse uregelmæssigheder i murværket repræsenterer kælderstokværket i en længst forsvundet barfred, som var bygget af munkesten. *Wedellsborgs* tårnbygning lader sig datere til begyndelsen af 1300-tallet og er formentlig opført for den daværende ejer, Anders Pedersen Stygge. Han hørte til den stærkt forgrenede Hvide-slægt, der var kendt for sine mange byggeaktiviteter i valdemarstiden (f. eks. Bjernede, Fjenneslev, Pedersborg og Tveje-Merløse kirker på Sjælland).

Det senmiddelalderlige stenhus

I den senere del af middelalderen opstod en ny type bolig – stenhuset – der i hele sin indretning lagde markant afstand til de gammelkendte våningshuse i bindingsværk. Her anes de første spæde forsøg på at tilgodese mere personlig komfort såsom etablering af murede kaminer (oftes i gavlene) og opsætning af »hemmeligheder« (hængekarnapper eller latrinkanaler) i langsiden ud til voldgraven.

Der var imidlertid ikke tale om en særlig boligarkitektur, hvor hvert rum havde sin specielle funktion. Den slags kom først på et langt senere tidspunkt, da renæssancefyrsternes boligkultur slog igennem herhjemme.

Rummene var forholdsvis små, og den naturlige lyskilde blev skaffet fra temmelig tilfældigt placerede vinduer med små åbninger, der kun tillod et sparsomt lys at passere igennem.

Disse stenhuse må først og fremmest opfattes som en opfyldelse af adelsmandens krav om bedre at kunne forsvare »sin

Herregården Østrupgårds stenhus fra 1520'rne. Tegning af forfatteren.

rede«. De massive bygninger ydede god beskyttelse mod datidens krigsvåben, og de store lofter var velegnede til kornmagasiner. I disse særprægede rammer vandt privatboligen først efterhånden indpas.

Østrupgård er i flere henseender et udmærket eksempel på det her skitserede stenhus, som afløste storbondens stuehuslænge i bindingsværk. Hertil skal føjes, at stedet ved en mageløs forening af gamle voldgrave, en træbevokset borgbanke og lave bindingsværksfløje knuget sammen om stenhuset efterlader indtrykket af uspoleret middelalder.

Vi hører første gang om gården i 1425, hvor den overgår til væbneren Palne Jensen med det magtfulde tilnavn Marsk. Ejer-skiftets aktstykker fortæller endvidere, at gården lå nær lands-

byen *Østrup* og blev sat til et pund korn i skat (årlig skat). Afgiftens størrelse har svaret til en almindelig bondegård. Forholdene ændredes imidlertid, da *Palne Marsk* eller en af hans nærmeste efterkommere flyttede til den nuværende borgbanke. Det gamle fællesskab med de øvrige bøndergårde var hermed brudt.

Intet er levnet af det første byggeri på *Østrupgårds* voldsted. Derimod står det førnævnte stenhus velbevaret siden dets opførelse i midten af 1520'erne. Bygherren var formentlig ridder og rigsråd *Johan Bjørnsen*. Han lod opføre sit hus i to stokværk, hvortil der benyttedes utilhuggede kampesten. Huset blev lagt ved borgbankens nordre kant og fik således – efter gammel skik – en solret orientering, dvs. gavlene vendt mod øst og vest.

Under en senere ejer, *Iver Lunge*, fik huset tilføjet et halvt stokværk, idet man anvendte munkesten til de forhøjede murpartier og bindingsværk i de nye gavltrekanter.

Ind mod den snævre gårdsplads ses endnu, hvorledes husets indgange og vinduer har været arrangeret. Det første stokværk har et mageligt bredt dørparti, der flankeres af to vinduer med høje spidsbuede spejl (forsænkede murpartier). I det andet stokværk viser der sig også en døråbning, men den er helt modsat af beskeden størrelse. Spor i murværket fortæller desuden, at der oprindeligt har været en kort svalegang. Det må betyde, at adgangen til dette stokværk kun var mulig ved hjælp af en stige lagt op til muren – eller mere sandsynligt – ved en trappe tilbygget svalen.

Østrupgårds stenhus har mærkelig nok ikke afsløret spor af ildsteder, hvilket tyder på, at det først og fremmest har tjent som magasin til korn og forråds-kammer for gårdens beboere.

Henrik Gyldenstjerne og Wedellsborg

I *Wedellsborgs* komplicerede anlæg af hvidkalkede bygninger indgår der også et sengotisk stenhus, hvis bygningshistorie kan føres tilbage til ca. 1500. Godset var på dette tidspunkt under *Henrik Knudsen Gyldenstjernes* myndige styre. Han havde arvet det fra sin fader og hørte selv til rigets betydeligste mænd, hvilket gav ham en plads i rigsrådet. Så stor var hans formue, at han skænkede mange kostbare gaver til den katolske kirke.

Det faldt ham derfor naturligt at forskønne sit vestfynske barndomshjem med nye bygninger efter tidens smag. Lidt vest for borgens sørnævnte barfred lod han opføre et stenhus i to stokværk med tykke mure af munkesten, der var lagt i et middelalderligt forbandt. Bygningens høje gavle præsenterede sig oprindeligt med kamtakker, men de er gået tabt under senere ombygninger. Under huset fandtes en kælder, og i nederste stokværk har der antagelig kun været indrettet to rum. Det øverste stokværk rummede én stor sal.

Stenhuset af Østrupgårds og Wedellsborgs type, som er karakteristiske ved at være korte og en-længede, har indgået i mange danske herregårde. De kan endnu opleves i Tjele, Saltø, Odden og Kokkedal, mens det mest fremragende eksempel, nemlig Glimmingehus hører hjemme i Skåne.

Egeskov

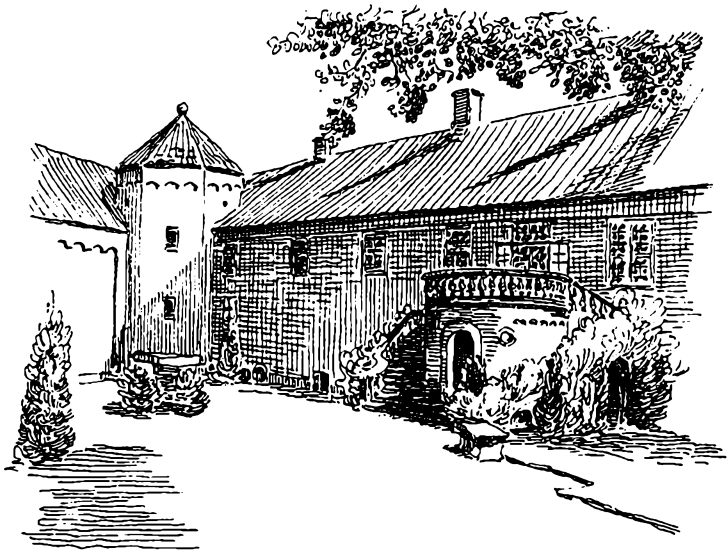
I rækken af vore nationale mindesmærker hører *Egeskov* ubetinget til de fornemmeste, ikke blot ved sine rige arkitektoniske former, men også ved sit storslåede haveanlæg.

Modsat mange andre slotte og herregårde har *Egeskov* en ret ukompliceret bygningshistorie, idet hovedbygningen opførtes omkring 1550 eller 1554 (?) for derefter at overleve uden alt for store ændringer til i dag. Hovedbygningens disposition er således bevaret, medens facader og gavlparter har undergået forskellige indgreb i pagt med skiftende tiders smag.

Da rigsmarsk Frans Brockenhuus besluttede sig til at opføre *Egeskov*, var det endnu med bitre erfaringer fra borgerkrigen (Grevens Fejde), der fulgte i reformationens kølvand. Den danske adel havde dengang oplevet at se mange af sine gårde gå op i lys lue ved bøndernes hærgen. Dertil havde de ligget alt for ubeskyttet. En ny type herregård så derfor dagens lys, da borgerkrigen var afsluttet i 1534.

Disse opførtes stort set alle i teglsten – i forrige århundrede kaldet »herreborge« – og var spækket med alskens militære indretninger som vægtergange, skydeskår, skoldehuller og hjørnetårne, hvorfra man kunne beskyde husenes gavle og facader.

Omkring 1550 var »herreborgen« færdigudviklet som byg-

Wedellsborgs borggård set fra parkside. Tegning af forfatteren.

ningstype og var så at sige lige til at kopiere for en mand af Frans Brockenhuus' format. Han ønskede derfor at opgive det gamle Egeskov, der lå som hovedgård i fællesskab med landsbyen Egeskøvs øvrige gårde. Men før vi går ind i selve bygningshistorien, skal det bemærkes for god ordens skyld, at Frans Brockenhuus i de forudgående år havde øget sit gods ganske betydeligt. Det skete ved opkøb af gårde i *Kværndrup*, *Vejstrup*, *Krarup*, *Snarup*, *Søfelde* og *Vantinge* byer. Den rette baggrund for et storlået byggeri var således skabt.

Til byggegrund udvalgte bygherren sig ganske naturligt en sø, hvor hans hus bedst muligt kunne sikres mod fjender. Nedrammede egestolper og kampestenspakninger dannede det solide fundament, hvorpå man rejste et dobbelthus med runde hjørnetårne mod øst og et kvadratisk trappetårn næsten midt for den vestre facade.

Allerede her ses et kolossalt spring fra den sengotiske herregård med dets fritstående stenhus eller grundmurede bygninger

i vinkel. Egeskovs plan med to parallelle og sammenbyggede teglstenshuse må dog siges at rage langt over den almindelige adels formåen i 1500-tallets Danmark.

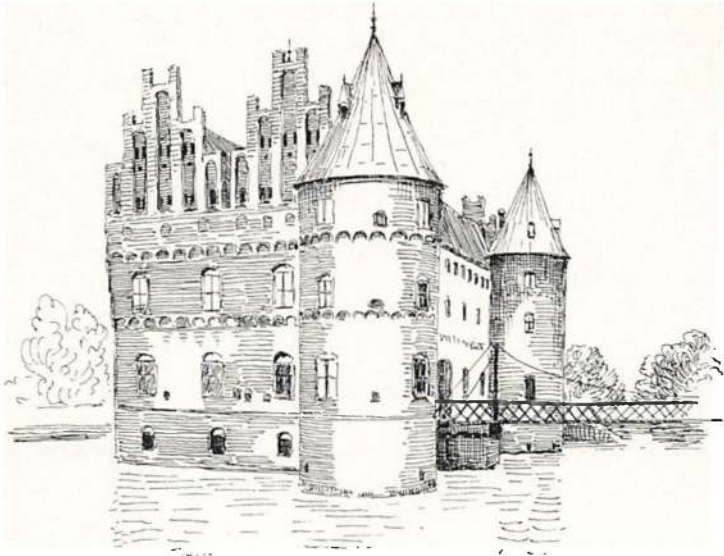
Inspirationskilden hertil skal hentes syd for grænsen, hvor interessen naturligt samler sig om de Rantzauske borge og herresæder i Holsten. Denne slægt, der fik så stor betydning for Danmarks politiske liv i 1500-årene, havde erhvervet sig rige godser i det gamle grænseland. Men ikke nok med det. Rantzauerne havde formået at sikre mange af deres besiddelser med solide vandborge, hvis huse var opført i grundmur.

Af disse er Brodau og Hasselburg – begge i Holsten – særlig godt dokumenterede. Førstnævnte var opført 1506 (?), medens Hasselburg må være fra midten af samme århundrede. De to borge havde det fælles træk, at de fremtrådte som dobbelthuse præcis som i Egeskovs tilfælde. Dobelthuset som plantype fik i øvrigt sin kulmination i *Glücksburg Slot* og i det Rantzauske Nüt-schau, hvor tre langhuse var koblet sammen. Efter at vi nu har belyst byggegrundens beskaffenhed og bygherrens intentioner, mangler alene arkitektens navn for at gøre billedet komplet. Han er til gengæld svær at hente frem fra de anonyme byggestres rækker. Flere arkitekturhistorikere har dog peget på Morten Busserts farverige person.

Morten Bussert var indbegrebet af en renæssancekunstner, for hans eget vedkommende karakteriseret ved et omtumlet liv i Danmark og Sverige og evnen til at mestre diverse discipliner såsom støbning af bøsseløb, billedhuggeri og bygningskunst. Trods

Rantzauslægtens
holstenske borg
Hasselburg. Fra den
Rantzauske Tavle.

Vandborgen Egeskov fra begyndelsen af 1550'erne er en af de karakteristiske herreborge, som adelen opførte rundt om i landet efter Grevens Fejde. Tegning af forfatteren.

de dramatiske skift i de politiske forhold i begyndelsen af 1500-tallet forstod han at overleve. I 1530'erne var han involveret i Gottorp Slots modernisering, og i 1540'erne finder vi ham som ansvarlig for de omfattende byggearbejder på *Nyborg Slot*.

Det er netop Nyborg Slots ombygning i 1540'erne, som kan danne bindeleddet mellem Morten Bussert og Egeskov, idet en række træk går igen i de to monumenter, først og fremmest i udformningen af deres vægtergange.

Da Egeskov var kommet under tag, kunne det fremvise en boligindretning, som var meget moderne efter samtidens forhold. De private rum og »repræsentationslokalerne« var hovedsagelig placeret i det vestre hus, hvor der dybest nede var indrettet en kælder med et loft af gennemgående fladbuehvælv. Her var køkken og borgerstue samt et rum, der formentlig har tjent som bryggers.

Første stokværk i det vestre hus var ligesom kælderen opdelt i

tre anselige rum, af hvilke det midterste efter alt at dømme har fungeret som forstue. Det stod ved en dør i direkte forbindelse med trappetårnet og ledte samtidig til husherrens kammer i syd og fruerstuen i nord. Fra førstnævnte kammer førte desuden en muret trappe ned til kælderens. Til disse beboelsesrum sluttede sig en række kamre i andet stokværk i det østre hus, herunder et søndre tårnværelse til husherrens brug og et tilsvarende i nord for borgfruen. Ideen med at opdele privatboligen i en mands- og kvindeside var hentet fra fyrsteboligen.

Andet stokværk i det vestre hus var næsten fuldstændig optaget af »dancesalen«, hvis bjælkeloft understøttedes af udskårne volutkonsoller med akantusudsmykninger. »Dancesalen« gennemgik i midten af 1970'erne en restaurering for at gengive rummet dets oprindelige karakter af riddersal. Til sidst skal det bemærkes, at selv om beboelsesrummene forekommer upraktiske for os, så var alle dog udstyret med kaminer, og bygherren havde gavmildt sørget for »hemmeligheder« over alt.

Egeskov fik lov til at stå nogenlunde uberørt indtil 1883, hvor den svenske arkitekt H.Zetterwall fik frie hænder til at istandsætte hovedbygningen. Hans holdning var præget af hele datidens stilgymnastik og historieopfattelse, og det satte sit tydelige stempel på restaureringen. Zetterwall lod for eksempel hjørnetårnene forsyne med tårnhatte à la kræmmerhuse til erstatning for de tidligere, der var lave og endte i pyntelige spir.

De prægtige rundbuegavle i den søndre front fik på samme måde en overhaling, idet arkitekten lod dem nedrive til fordel for kopier af dobbelthusets nordgavle. Disse anslag mod bygningernes personlighed har naturligvis været velmente – for sådan gjorde man rundt om i Europa i 1880'erne – men de virker uheldige fra en arkitekturhistorikers synspunkt.

Egeskovs maleriske haver blev grundlagt omkring 1730, hvor Niels Krag den Yngre var ejer af godset. Han var en meget flittig mand, som bl.a. sørgede for at sætte stengærder om store dele af sine marker. Det havearkitektoniske krævede mere snilde, eftersom den gammeldags borg var vanskelig at spille op til. Hvem han havde som rådgiver er aldrig blevet opklaret, men en aksefast barokhave blev i hvert tilfælde anlagt ved søbredden

øst for hovedbygningen. Hækarkitekturen med alle dens morsomme former er godt bevaret, medens parterrets flotte ornament blev nyanlagt for et par årtier siden.

Vestfyns tidlige nyklassicisme

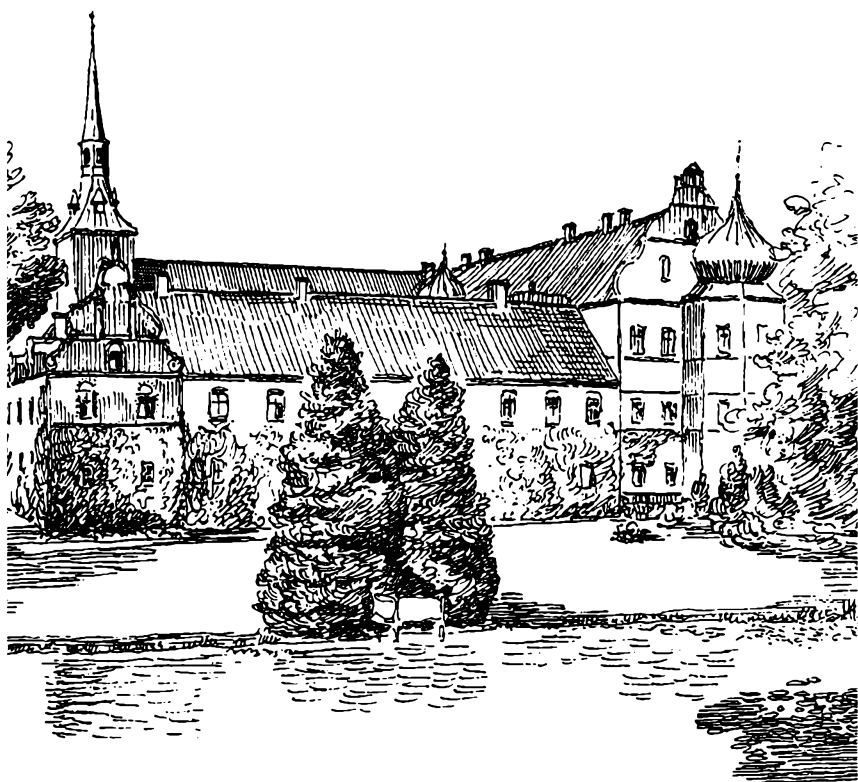
Hvor renæssancen er rigeligt repræsenteret i den vestfynske herregårdsarkitektur, så mangler vi eksempler på helstøbte barokanlæg. *Sobysøgård* kommer det vel nærmest med sin trefløjede hovedbygning, men har lidt under senere ændringer.

Egnsdelen har derimod i herregården *Krengerup* et pragtfuldt eksempel på nyklassicismens byggestil. Det nuværende Krengerup blev opført 1772-76 (?) og fremstod efter færdiggørelsen som et fritstående hus i to grundmurede etager, der var lagt over en vandret fuget kælderetage. Begge facader er harmonisk opdelt ved tre risalitter (fremspringende murpartier), og gårdfacadens midtparti er yderligere fremhævet ved fire korintiske pilastre. Arven fra barokken stikker dog frem, hvis man kigger nærmere på hovedgesimsen. Den er ganske vist forsynet med nyklassicismens obligatoriske tandsnit, men er tillige ødselt profileret, hvad der var typisk for barokkens byggestil.

Arrangementet med vaser, våbner og overflødighedshorn over gårdsidens midtrisalit peger ligeledes bagud i tiden. Disse overgangstræk kan imidlertid ikke undre, når sted og tidspunkt for bygningens opførelse tages i betragtning. I 1770'erne var nyklassicismen ganske vist godt på vej i København, hvor Harsdorff for eksempel opførte sin Herkules-pavillon efter den nye stils mere rendyrkede mønster. Men kommer vi ud i provinsen, gik udviklingen langsommere. I en by som *Fåborg* kan det ældste nyklassicistiske byggeri – det smukke hus i Vestergade 10 – dateres til årene lige efter 1780 (her var endda kun tale om en forhøjelse af huset og grundmuring af facaden).

Brahetrolleborg og nygotikken

Kun få herregårde har gennemgået så mange forvandlinger, som *Brahetrolleborg* har gjort det. Dens imponerende historie begynder med grundlæggelsen i 1172 af et cistercienserkloster på en lille holm (*Insula Dei*). Medens den bevarede klosterkirke lader

Brahetrolleborg på Sydfyn var oprindelig et kloster (Holme Kloster), anlagt 1172. Klosterkirken med tårnet (i baggrunden) er dateret til 1200-tallet, resten er et par hundrede år yngre. Tegning af forfatteren.

sig datere til 1200-årene, så er de øvrige to fløje først opført i 1400-tallet. Klosteret – kaldet *Holme Kloster* – fremstod således som et gotisk bygningsværk, da reformationen kom til Fyn.

Under senere efterreformatoriske ejere, især Henrik og Breide Rantzau, undergik klosteranlægget en del ombygninger, bl.a. en forhøjelse af østfløjen med en etage. Anderledes skelsættende var den store restaurering i 1868-71, hvor bygningernes gotiske fortid blev kaldt til live igen. Arkitekt Haugsted var ansvarlig for denne forvandlingsprocess, og hans løsning af opga-

ven kan opfattes som et kerneeksempel på 1800-tallets stildyrkning, af langt stærkere virkning end i Egeskovs tilfælde.

De gamle støttestøtter udskiftedes med nye, og kirkens facader overpudsedes med grå cement, som slugte mange fine detaljer i murværket. Værre var dog udhugningen af nye vinduesåbninger for at skaffe plads til spidsbuede jernvinduer (mange danske landsbykirker fik samme medfart i forrige århundrede.) For at få den gamle kirkesløj til at ligne en rigtig kirke føjede arkitekt Haugsted et tårn til vestgavlen og forsynede det med et knejsende, kobbertækket spir. Og som afsluttende effekt blev kirkens indre grundigt rensat for »forkerte« arkitektoniske levn fra gotikken, ligesom en del inventar udskiftedes.

Kritiske ord mod arkitekt Haugsteds værk lød allerede tidligt, og Palle Rosenkrantz skrev i 1929, at »de Kyndige ryster dog paa Hovedet af den rigelige Anvendelse af Cement«. Men får dette restaureringsarbejde lov til at stå urørt ind i næste århundrede, vil vore efterkommere måske opfatte det som et enestående dokument over et kulturhistorisk fænomen fra 1800-tallet.

Den landlige byggeskik på Vest- og Nord fyn

Af Hans Krog

Når man rejser i en fremmed egn, bliver man gerne slået af det særprægede og pittoreske, men når man kommer hjem, ser man med nye øjne på hjemegnens særpræg, og måske opdager man, at det kan være utroligt spændende at være turist i sit eget land. Ved at studere en egns bygninger får man i virkeligheden et billede af livsvilkårene og kulturen på denne egn. Enhver, der besøger Fyn, vil nok allerførst lægge mærke til, med hvilken sirlighed fynboerne hæger om deres huse og haver, og den, der viser interesse for deres velholdte gamle bygninger, vil også snart opdage, at ejeren af en sådan bygning gæstfrit og med stolthed og glæde viser den fremmede rundt.

Bebyggelsesmønstrer

Bebyggelsen i det nord- og vestfynske område præges i høj grad af tætliggende landsbyer, hvoraf mange er anlagt for omkring tusind år siden. Kun enkelte sent opdyrkede skovområder, såsom egnen omkring *Vissenbjerg*, udviser i ældre tid en tendens til enkeltgårdsbebyggelse. Ved udskiftningen blev gårdene de fleste steder for størstedelens vedkommende liggende i landsbyen. Det er derfor gerne i de gamle landsbykerner, man skal gøre sig håb om at finde de ældste bygninger. Svenskekrigen 1658-59 lagde mange fynske gårde øde, og det er faktisk sjældent at finde landbygninger, der er mere end godt tre hundrede år gamle.

Arkaiske træk

Engang var det en udbredt opfattelse, at det stolpebyggede hus med lerklinede tavler repræsenterede en ret sent udviklet hustype. Nu ved vi, at konstruktionen har rødder tilbage i ældgammel dansk byggeskik, og netop i det nord- og vestfynske område forefindes gamle træk og interessante relikter. Dog skal man erindre sig, at de fuldt udviklede, standardiserede bindingsværksformer med det righoldige fyldtømmer, som kendetegner

Husmandssted i Sønder Broby med den overkalkede, sjældne gavl, der bærer årstallet 1566, samt en husbrand (vindfløjsstang) dekoreret med andreskors. Huset og gavlen eksisterer stadig; fotografiet her er taget af Kai Uldall i 1924. Nationalmuseets Billedarkiv.

områdets bygninger i perioden 1740-1840, nok især gennem købstædernes bindingsværkshuse til en vis grad har modtaget en stilmæssig påvirkning udefra.

Hvordan 15- og 1600-talshusene har set ud, får vi et fingerpeg om i et husmandshus i *Sønder Broby*, hvor en spidsgavl bærer initialer og årstallet 1566. Så godt som alle fynske landbygninger har ellers afvalmede gavle, men rester af bevarede 1600-talsgavle, hvor gavltrekanter har været lukket enten med snoede halmdukker eller egefljælle, antyder, at lodrette gavle har været almindelige i tiden før 1700.

I en tidlig 1600-talsgård i *Grimstrup* ved Assens udviser en af gårdens sulcbyggede længer et træk, som vi kender fra vikingeti-

Horsemosegård i Ørsbjerg, Kerte sogn, med sulebyggede udlænger. Også stuehuset har oprindeligt haft suler. Bemærk udskuddet midt på stuehusets langside. Kun bindingsværket mod gårdspladsen og på den side, der vender mod vejen, er optrukket. Forf. fot. 1975.

dens huse, men som ellers ikke synes at være overleveret til vor tid, nemlig krumme langvægge. I samme længe findes gårdens bryggers med sommerildstedet, mens vinterildstedet findes i stuehuset. Også denne ildstedsskik går muligvis helt tilbage til den tidlige middelalder.

Det, der frem for alt udmærker landalmuens bygninger i Nord- og Vestfyn, er sulekonstruktionen, hvis aner går helt tilbage til den yngre stenalder. Denne konstruktion hviler på et ganske andet princip end det, vi finder i det gængse spærtags-hus, hvor det udelukkende er ydervægsstolperne, der bærer taget. Midt ned igennem sulebygningen står en række store stolper, de såkaldte suler, som under mønningen bærer et vandret tømmerstykke, en äs, hvorpå »hængeltræerne« er løst ophængt.

Da stuehusene i 1600-tallet som følge af skorstenenes indførelse fik loft over stuerne, var sulekonstruktionen, der principielt ikke havde nogen loftsbjælker, ikke længere praktisk. Sulebyggede stuehuse er derfor sjældne i dag, men de findes bl.a. i *Egerup*, *Sonder Broby* og *Millinge*. Derimod var sulebygningen velegnet til korngulve og logulve, hvor der skulle være plads til at svinge plejlen, og på Vestfyn har man holdt fast ved denne ældgamle byggeskik til et stykke ind i 1800-tallet.

Ildstedstype

Enkelte gamle stuehuse i området bærer endnu præg af at stamme fra tiden, før skorstenspiberne kom til, nemlig ved at have sodsværtet overtømmer. Bortset fra de små jordløse gadehuse fik det fynske stuehus altid mindst to skorstene. Mens alle ildstedsfunktioner i det østdanske ovnhaus er koncentreret omkring én stor skorsten i forstuen, er ildstedsfunktionerne i det sydvestdanske kaminhus, hvortil det fynske stuehus hører, fordelt på to skorstene, således at stuen har egen skorsten med ildstedsbænk i hele skorstenens bredde, som tjente dels som varmekilde, dels som køkkenildsted om vinteren. Husets anden skorsten stod i bryggerset, og hertil var tilsluttet bagerovn, hede-kedel og maltkølle. Denne skorsten brugtes i forbindelse med brygning, slagting og bagning, derudover også til madlavning om sommeren.

Stuehus i Mygind, opført 1788. Ikke uden grund er de fynske bonderbygninger blevet regnet for de ypperste i landet. Den statelige gavkvist midt på stuehusets facade er typisk for mange vestfynske stuehuse. Forf. fot. 1966.

Hus i Orte med såkaldte »kabudsgavle«. Forf. fot. 1965.

Egnstræk

Det er karakteristisk for Nord- og Vestfyns gamle gårde, også for helt små gårde, at de er anlagt med fire længer, som mere eller mindre regelmæssigt lukker sig om en brolagt gårdsplads; helst lagde man stuehuset mod nord, således at dets sydfacade med døre og vinduer havde front mod gårdspladsen. En ikke ringe del af gårdene har været sammenbyggede som såkaldte tvillinggårde, men af disse er kun yderst få bevaret.

Gadeporten og tofteporten ses i mange tilfælde at være anbragt i forbindelse med »rundbyggede«, dvs. skråt afskårne hjørner, som gav en gavlløs og blød afrunding af taget. Udlængerne ud mod bygaden har dog ofte halvgavle, det samme har stuehusene næsten altid. Bolsteder og husmandshuse er hovedsagelig trelængede eller vinkelbyggede. Det helvalmede tag, som har været ret udbredt i ældre tid, ses især bevaret i de fattigste huse; det var den enkleste og billigste måde at afslutte gavlen på, man ser endog af og til, at stråtaget er trukket næsten helt ned til jorden, så der fremkommer et udskud, hvor der var plads til brænde og redskaber.

Selv inden for et så begrænset område som det nord- og vestfynske forekommer der afvigelser i byggeskikken næsten fra sogn til sogn. Således har skråstiveren i hjørnefaget fra gammel

tid støttet selve hjørnestolpen i størstedelen af det nord- og vestfynske område, men i den nordøstligste samt sydligste del støtter skrånstiveren den næstyderste stolpe. I egnen mellem *Middelfart* og *Bogense* er bindingsværket karakteristisk ved det overmåde righoldige fyldtømmer.

Som helhed ser bindingsværket ud til at have været hvidkalket i de ældste bygninger; i 1700-tallet har man ofte afstolpet stuehusets gårdside, i nogle tilfælde også udlængernes sider mod gårdspladsen samt den længeside, der vendte ud mod bygaden. Dertil anvendtes jordsfarverne dodenkop og kønrøg, oprørt i kærnemælk; i nyere tid er man mange steder gået over til at bruge tjære. Da man i slutningen af 1700-tallet begyndte at bruge brændte sten til udmuring af tavlene til afløsning for det lerklinede »vendreværk«, blev rødkalkede tavl med optrukne hvide fuger eller gulkalkede tavl med blå fuger almindelige. Også de lerklinede tavl blev dekoreret på samme vis.

Senere gik skikken af brug, dog ses stadig rødkalkede tavl på *Drestlette*-egnen, gulkalkede især på *Otterup*-kanten. Fra at have været et rent dekorativt element ser det nu ud til, at gulkalkning af de nederste tavl kan have et praktisk formål, idet påstænket snavs dårligt ses på den farvede bund. I øvrigt har den senere tids begejstring for bindingsværkshuse bevirket, at bindingsværket her som i andre landsdele nu fremhæves med afstolpning i langt større udstrækning, end traditionen påbyder.

Alderstræk

De forskellige bygningsstræk er udtryk for egnens byggeskik, men desuden siger de tit også noget om bygningernes alder. Således antyder et højt styrtrum (egentlig kornopbevaringsrum), hvor afstanden måles fra bjælkelag til tagrem, at der er tale om et meget gammelt hus; smalle huse, brede stolper og højtsiddende løsholter gør det samme. Hvis et stuehus på denne egn har gennemstukne bjælkehoveder, er det sandsynligvis bygget før udskiftningen sidst i 1700-tallet. Hvis bjælkerne derimod er lagt over tagremmen, er huset antagelig bygget efter dette tidspunkt. I en del gamle stuehuse ses bjælkerne på et tidspunkt at være hævet for at skabe større loftshøjde.

Klassicismen har sat sit umiskendelige præg på mange af områdets bygninger. Dette stuehus med brudt trekantfronton er opført i 1854 i Strandby, Hårby sogn. Forf. fot. 1974.

I de ældste smalle stuehuse optog stuerne hele husets bredde. Da udviklingen i 1700-tallet gik i retning af en mere differentieret rumindretning med langsgående skillevægge, ses mange gamle stuehuse derfor at være blevet gjort bredere mod havesiden, enten i hele deres længde eller nok så ofte ved et udskud eller et såkaldt korshus ud for stuehusets midterparti.

Gamle blyndfattede vinduer, anbragt i overgavle, kviste eller andre sekundære rum, kan være et tegn på, at bygningen er gammel og tidligere har haft blyndfattede vinduer overalt, men man kan ikke lade ude af betragtning, at vinduerne kan stamme fra en ældre nedrevet bygning, på samme måde som det tit er tilfældet med indvendige døre.

Stuehuse, der opførtes i tiden efter den store landboreform, rykkedes gerne lidt bort fra udlængerne, vel på grund af brandfaren. Bindingsværkstraditionen holdt sig op til sidste halvdel af forrige århundrede. I de yngste bindingsværkshuse er kun fodtømmeret af eg, resten af fyr eller elm; en stor del af disse mindre holdbare bindingsværkssvægge er siden blevet erstattet med grundmur.

Sproget

Af Poul Andersen

Fynsk kan naturligt deles i tre dialekter, der er konstituerede ved en række markante forskelle. Der løber over øen en række dialektgrænser, der betegner dybtgående og klart adskillende enkelttræk i lydsystemet, og disse dialektgrænser samler sig flere steder i et tæt sammensnøret grænsebundt bestående af flere vigtige enkeltgrænser, hvorved forskellene mellem dialekterne naturligvis uddybes. Vi har et sydfynsk, hvis nordgrænse stort set følger Bøjden-landevejen fra Nyborg over *Ringø* og *Kværndrup* til Fåborg (nr. 5 på kortet). Her bruger man ikke stød, den gammel-danske forbindelse -ak- er bevaret som -aw-: Det hedder *ba'w Ka'wer*, hvor andre fynboer siger *ba' Ka'r*. I en meget gammel lydskrevet dialektprøve fra *Vester Skerninge* hedder det: *ve'e dow va, pättemaweri(n) gjør fa, ve'e dow me'er ha(n)j gjør dæm a le'er*, altså *pättemaweri(n)* pottemageren; andre fynboer siger *pättema'eri*.

Som kortet viser, har vi nord for Bøjden-landevejen et stort område, hvor man taler østfynsk, og mod vest ser man grænsebundtet (linierne 1-4) til vestfynsk på dets vej fra Odense Fjord til *Helnæs Bugt*. På et langt stykke følges *Odense Å*.

Øst for Odense Å

Åen danner grænsen for en række dialekttræk, hvoraf de mest iørefaldende nok er forskellen i behandling af de lange »mellemhøje« vokaler: $\bar{e}$, $\bar{o}$, $\bar{a}$ og delvis også $\bar{x}$. Østfynboerne udtaler disse vokaler som diftonger (»tvelyd«) af den art, der gerne kaldes »faldende«: $\bar{e} > ie$, $\bar{o} > ye$, $\bar{a} > ue$ og $\bar{x} > eæ$ (ell. æ). Vestfynboen udtaler dem også som diftonger, men af den modsatte type, de er »stigende«: $\bar{e} > ei$, $\bar{o} > oi$ (ell. oi), $\bar{a} > åu$ og $\bar{x} > ai$. Denne markante forskel sidder så godt fast hos fynboerne, at den også røber sig hos rigsmålstalende eller regionaldansk talende odenseanere. Hører man i Odense et *e* udtalt som et *eⁱ*, f.eks. *en heⁱl deⁱl* eller et *ø* udtalt som *øⁱ*: »*Hunden er løⁱsø* med en ganske svag stigning i vokalen, kan man godt regne med, at man taler

De fynske dialektgrænser: 1: *â*: vestfor *âu*, midtbæltet *o*, østfor *ue*, 2: *e*: vestfor *ei*, østfor *ie*, 3: *a*: vestfor *ai*, østfor *ae*, 4: *ø*: vestfor *oi*, *oi*, østfor *ye*, 5: nordfor stød *ba* bage, sydfør ikke stød og *ba ue* bage.

med en fynbo, der er født på Vestfyn og ikke en mand fra f.eks. Nyborg-kanten. Den følgende prøve er fra *Nørre Broby* lige østen for åen. Man lægger mærke til, at gamle *Dâtie Søjpeje* (Dorthea Pedersen) siger *Fu'erne* (fårene), *Fuerhowset*, *Gris'syerne* (grisesøerne), *Æwl træerne*, *pu'et* (på det) og *miest*. (I prøverne betyder parentes om et (n), (nd) eller (ng), at disse lyde ikke udtales, men afsætter en næselyd på vokalen foran. Stød betegnes med en apostrof, *dä'r*, *Ow'r*, *läu'*, *sai'r*, længde på en lyd betegnes med et pumktum efter lyden: *man'*, *'en højtone*, der erstatter stød: *'Grin*, og *'foran* et ord betyder stærkt tryk.

Dræ'(ngji ä mæj dä tjæ(n)jle samén dä'r i Ståbyj vi sku jo y'w sām di sejer ä dä(n)jse for La'm – ja – ä de gjower vi, mæn de vel seje jæ 'stow e(nd)jjenfor Dö'ren ä hálte ve Dö'ren sån a Fu'erne k-utte løw 'yw – ä Dræ'(ngji ha(n) sprá'nk ämkre'(ngj) där e(nd)je i Fuerhywset – ä så lej på e'(n)j Ga'(ngj) sâ rā wte ha(n): »Gu fá'r beva'rs dāw da fá'jl jæ lese la'(ngj)jæ vā» – ä ha(n) molte jo aller sej' et Ow'r (det skulde foregā stiltiende) – ja – de vā Nylāsawten (og hvorfor gjorde I det?) dew' for a de

sku bliw bæ'r mæ La' mene – ja – ä de vā les' dan mæ Gris'sy'erne, de vā ä bæ'r nā vi ha' væ yw ä gi dæm sän i Åmga'(ngj) – ä sā sejen sā sku vi jo sā yw ä roste mæ al' Æwlt' træ'erne – ä vi roste ä vi roste – vi ha' jo sā man' man' Æwlt' træ'r – mæn vi motte jo ikke sej' et Ow'r – ä dæsem ha(n) sā ku hāl' si 'Mun – ä de vā jo kun dæ'(n)jga'(ngj) – da trow' vi jo nā(n) hæller ette sāden pu'e-t sām di gjowre fö'r rhæn – sā de blæw jo mi'est te nāw' 'Grin (det var for at fā mere frugt?) ja de vā de.

Vest for Odense Å

Tager vi over åen og mod vest, de 10-12 km over til Kong og Flemløse, lyder det helt anderledes. Det er Ane Juul og skrædder Peder Larsen, der taler sammen.

Du har val fö'r kjæ'(nd) Nels Grawe? – Det ha'r jæ, i(n) gammel tyk Gåurmä'(nd) – at der ha' sā man' Kunster i Howet – Ja – Sā i'(n) Ga'(ng) da bekæntgjowre ha(n), der har val nok vær løjst te Söwnestæwne, at ha(n) vi gåu pā Lejnie i'(n) Sö(n)de Ættermidde, og da vā jo manne Folk og kām, for der var jo nā-tte sā mö' Fornø'elser i dæ'(n) Tej som nö'w-om-stywn. Der var trækken en Snow'r frā Gāu'ri og öwer Ga'n öw'er te en Kō'we (Udhus), de ha' öwre pā d-ä(nd)en Sej, og Nels Grawe ha(n) gjik yw' og i'(nd) lisse m ha(n) ha' sā tra'wlt mæ Forberei'elserne. Dæ'(n)ga(ng) ha(n) sā tāuwest (tyktes, syntes), nā(n) vā der bliwe i(n) årdele Flok samle, og di ha' vænt læ(ng)e nok, sā gjik ha(n) yw te dem og sā ku di jo gā sā væ'r te si't. Sā vār dæ-tte mei'r. Sā vā der lissedan i'(n) Ga'(ng), da vā der nā Snei' ry' i'(nd) derne' i ei't a Hywsene, og sā vār det bliw sat te mæ Hoi' – æller vā det Fow'r, de höwser jæ-tte. Dæ'(n)ga'(ng) sā hæ'n i Forāu'ret, a di fik Hoi'et te Sej og Snei'i lāu' der, sā fandt ha(n) pāu' og ræjs i(n) Sneimä'(nd) ywen for si Pow'rt Pi(n)sda'w a Folk gjik te Kjærke, da stow Sneimä'(nd)i der.

Her kunde man iagttagte de vestfynske distonger. Gåurmä'(nd), gåu', Gāu'ri, Forberei'elserne, tāwest, mei'r, Snei', ei't, Hoi', Forāu'ret, lāu', pāu'.

Det er den Assens-vestfynske variant, som også Lars Clausen bruger i sine dialektidigte (I(n) Stabe'ser, Di vö'w Tier o.fl.), og den finder vi også i *Turup*, lidt mere mod nordvest. Her er det gamle Hans Bo, der i 1981 vilde have været 100 år, der fortæller en rigtig pisallike (en »sandfærdig« men højst usandsynlig histo-

rie), og er der noget, vestfynboerne kan lide, så er det at fortælle pisalliker!

I mijne o(ng)we Da'w da bow' dä i Mä'(nd) hä hæn' i Bla(ng)strop sām a dä he' Jæns Neilsen, ā ha(n) ha' i Dawle'r, dä bow' obe i Träs (Trashuse), sām dä he' Mas Kræws – ā så vā de i'(n) mā'n a Mas Kræws ha(n) kām ne' ā sku på A'rbe dä ne'r på Gāu'ri ā så se'r ha(n) Jæns Neilsen: »Je hā sā'n en sai'r Dröm i Nā'd, Masā, ha(n). »Nā' 'va vā 'de?« – Jow'ā, sā' ha(n), »Je drömd' a je vā doi' ā a je sku ob te Himli, ā dä vā ræjst sā'n i stow'r la'(ng) Ste', ā' sā nænfā dä lāu' dä sā'n i stow'r stak Kri' (kridt), ā dä sku vi ta' et Stygge Kri' ā sā slāu' et Kās på 'vā Ste' trämme fā vā Løn vi hā' sa'w – ā je stawrd(e) jo a'w dä obā, sā' ha(n), Jæns Neilsen, vā da je vā kām(e) la'(ng)t ām, sā kām du ræ'(nd)je ne'r a, Masā – ā sā se'r je: vūā ve döw hæn', Mas?« – »Ne'r ætte nōw mei'r Kri' a.

Mejlfarjysken og nordfynsk

Når jeg kaldte dette vestfynsk for Assens-vestfynsk, så er grunden den, at der inden for dialekten vestfynsk er flere afskygninger. Foruden Assens-kanten også det såkaldte »mejlfar-jysk«, som man kan høre oppe i Vends herred omkring Middelfart og Strib, og endelig det nordfynske på Otterup og Hasmark-egnen. Et særtræk for mejlfarjysken var i al fald forhen – nu er det vel vanskeligt at komme til at høre det – at endelsen -et både i substantivernes bestemte form i neutrum og i adjektiver og participier af verber, blev udtalt som -er: *lowter* (loftet), *hy'wuser* (huset) »vā hā je fornærmer ham mæ?«, *forbawser* (forbavset), »nō'w vi æ bliw' forlo'wer (forlovet)«, »je ku döw aldri få ham te ā gjö nō'w ve minne traisker, om di sā vā aller sā slabunjer«.

Eksemplerne er hentet fra A. Kristensen »Fynboer«, Odense 1901. Ligesom udtalen med -er i stedet for -et minder om jysk, hvor en udvikling af -t til -r er kendt, er der også noget oppe i det nordfynske, som vi kender fra jysk. Der optræder stød i tostavelsesord på dobbelt -p, -t og -k, et træk, der minder om det, man i jysk kalder »vestjysk stød«. Lad os høre en lille prøve fra Jydby ved Otterup. Peter Hansen (født 1869) fortæller om sin soldatertid, »det var 1889 d. 5te maj, vi meldte os«, og »dæ(n)j Ga'(ng) du vā vi Sālda'ter – ja – vi blæw strammet 'ob – (ja, vā

prens Kresjan sã ä(sse) mæ? (spørger den, han taler med). *Ja, heile Tij'en, ha(n) moide mæ si(n) Ajudant væ Mä'en, det vã i(n) Premæ'rlöjna(n) Ja-käbsen fra Artåla'rijet – (nä(n)) – ä vã mæ vür mä en – (har du'tte væ däre(nd)e non' Ga'(ng)e te –) jow jæ ha væ dre(nd)e te sæ'm ä tyw ä for ä haltres O'r, ä vi har spijst o'ppe ve Kängen væ Ga'(ng), ve samme Bow'r – (nä(n)) – fõste Ga'(ng) te sæm ä tyw æter 'ho'(nd)en a vi kãm ob a How'tra'ppen sã sto'r dã i(n) Lakaj mæ en Ba'kke. »be'ha' ä ta' et Kortã. Sã sku vi sæ'l lei 'ob vã vi sku si'tte – (ja'væl) – ä je kãm te ä sku spijs' i Forgemakket ä je kãm te ä si'tte imæjl Kã(ng)ens Ajudant ä sã Här'res-fõwen fã Lunne ä Skam Här'ret, mæn de vã forråsten heil' gât fã 'de 'di tywerd da ta nõ'w pä Talär'knelã.*

Det »vestjyske stød« viser sig i *du'tte* (du ikke), *o'ppe*, *Ba'kke*, *si'tte*. En anden ejendommelighed hér er, at *å* (gammeldansk *ā*) ikke bliver til *åu* som i det egentlige vestfynsk, men til *o*. På kortet kan man iagttagte, at grænselinien nr. 1 (*å* > *åu*) går noget vestligere end de andre linier, og tilnærmelsesvis rigtigt kan det siges, at i området mellem grænse 1 og de andre grænser (2 – 4) findes et bælte, hvor det gammeldanske *ā* hverken er blevet til *åu* eller til det østfynske *ue*, men til rent *o*, og det gælder, som teksten viser, netop i *Jydby*. Peder Hansen (og også manden, han taler med) siger *O'r* (år, ikke *åu'r*), *sto'r* (står, ikke *ståu'r*), og vi befinder os altså i et dialektområde, hvor det kan være vanskeligt at høre forskel på gammeldansk *ō* > *ow* og gammeldansk *ā* > *o*: *stow'r* betyder stor og *sto'r* betyder står, *fow'r* (foder), men *fo'r* (får).

Rasmus Rask

Denne lighed mellem *o* og *å* møder vi også i en af de tidligst lydskrevne prøver på vestfynsk, som vi kender (fra ca. 1810). Den er skrevet i en selvkonstrueret lydskrift af den berømte sprogforsker Rasmus Rask. Han var født i *Brændekilde*, der også ligger – længere sydpå – i det omtalte bælte mellem øst og vest. Der står *kãme o' dãm* (komme å dem, komme over til dem), men *trowr* (troer). Der fortælles om Napoleonskrigen mod bl.a. England, og der tales om franskmændenes planer om at komme *o' dãm*, over til englænderne, og at grunden til at de ikke kunde komme derover var, at England er »omflydt sådan ligesom en ø«.

Mæn dæ Ga(ngj) dij franske nã(n) hã° fãt Fre igæn mæ ale dij ã(nd)re sã vãr dij æ(ng)ælske ræjt (rædde, bange) a dij sku kãme o' dæm, fãr de hã° dij truw mæ e(n)j Ga(ngj) fõr, mæn da slãp dij, fãr de dij ã(nd)re kãm i La 'beiten ij'stæet (i fedtefadet i stedet for).

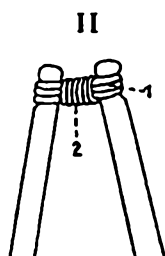
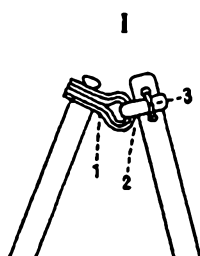
De är dã fãrskrekele ka dij kãme te ale dij ã(nd)re ã kate kãme te Æ(ng)elæärne – huden mun de vãr? (hvordan monne (kan) det vãre?).

De är sã'n ska je sej jer a je trowr Æ(ng)elã(nd)j ska vãr ämflãt sã'n li-sãm en Oj' – ä ve de dij nã(n) ä sã dojte te Sojs sã ä æt ite gãt ä kãm te dæm.

Det er forståeligt, at det altid vakte furor, når jeg under besættelsen gennemgik denne tekst for mine studenter!

De vestfynske diftonger

De stigende diftonger (*ei, oi, åu, ai*) i vestfynsk stiller denne dialekt i modsætning til alle andre dialekter inden for kongerigets grænser. Der findes ellers alle vegne enten »faldende« diftonger eller ingen diftonger, en undtagelse er det allernordligste Vendsyssel. Man har naturligvis forsøgt at forklare, hvorfor der er denne markante forskel i lydssystemet mellem vest- og østfynsk, og professor Brøndum-Nielsen, der i 1928 skrev sin værdifulde bog »Dialekter og Dialektforskning«, pegede i denne på det mærkværdige i, at hovedbyen Odense ligger lige i grænsen mellem de to diftongområder, hvad der må undre, da en stor by normalt danner centrum i et kulturområde, dvs. virker som udstrålingscentrum for sproglige og kulturelle data. Desværre er der næsten ingen fynske sprogkilder fra oldtid og middelalder, så det er vanskeligt at følge dialektforskellene tilbage i tiden. Brøndum-Nielsen antog, at diftonggrænsen altid havde ligget, som den nu ligger på kortet, og han måtte derfor drage den slutning, at forskellen mellem øst- og vestfynsk var meget gammel – ældre end det nuværende kulturcentrum, Odense, og denne by er jo bevislig selv gammel, et gammelt kultcentrum fra hedensk tid, det fortæller byens navn os: Odins vi (helligdom). At grænsen lige fra oldtiden har ligget, som den ligger nu, er der flere ting, der tyder på. Hvis man sammenligner dialektkortet med kort over de arkæologiske fund fra ældre jernalder (århun-

Plejlshilde (binding mellem plejlens to stokke, *handvol*, *handel*, og *slagvold*, *slagel*). I er typen på Sjælland og i Sydsøkåne. II er typen på Fyn og i det nordligste Skåne og Sydhalland.

drederne omkring Kristi fødsel) eller med kort over oldtidsbebyggelsen, som denne fremgår af studier over de ældste stednavnetyper, så viser en sådan sammenligning en forbløffende overensstemmelse. Grænseområdet var i oldtiden et stort skovområde, som var en væsentlig hindring for færdsel. Og også de tre underafdelinger af vestfynsk kan man se træde frem på kort over de ældste stednavne.

De vestfynske diftongforhold er, som ovenfor omtalt, ret enestående inden for rigets grænser, men tager vi også de gamle danske dialektområder Skåne og Halland med i den dialektgeografiske helhed, så viser det sig, at i nordskånsk og i sydhallandsk genfinder vi de »stigende« diftonger, og en række data inden for materiel folkekultur (f.eks. typer af river og plejle, se illustrationen) viser ligeledes overensstemmelse mellem de to gamle skovområder Nordskåne og Vestfyn, der sandsynligvis må betragtes som arkaistiske randområder overlagrede af novationen sydsøkånsk-sjællandsk. Men nu er vi kommet ud i spekulationer – lad os hellere slutte med en af Hans Bo's »pisalliker!«

(Et godt råd mod lopper). Ja, i gammel Da'w da bow dâi(nd) ha 'ne'r i Hästhå'lm sãm he' i Hans Moller. Ha(n) vâ kjoirie te Assens â hulle i'(nd) te i(n) Kjæwmâ(nd) Hanibal âm' i Kåsgå'e, â ve a ha(n) ståur ä spæ(nd)-er frâu' sâ kåmmer jo Madam Hanibal 'yw ä se'r »gûda'w Hans Møllera, se'r hun, »ka du ette gji mæj et gât råu' fâ Lopper?« »Jowa, sâ ha(n), Hans Moller. »det kâ(n) Dæwl'n lyjseme 'je! Ta' dem i Nakki, sâ gâ wer di, ä sâ hæl li n li' Drö'w Skjeievå'(nd)i (salpetersyre) dem, di tål Dæwl'n lyjseme i(ng)en Ti'(ng)!

Fynboerne

A/ Richard G. Nielsen

Fyns land udgør midten af det nuværende Danmark. Denne centrale placering i geografisk henseende forklarer måske, hvorfor det påstås, at det yderliggående er fynboerne imod, og det er nok et godt udgangspunkt for at forstå fynsk sind og fynsk lune. Noget sådant eksisterer naturligvis stadig trods al udjævning af sprog og livsform gennem mange årtier.

Bundethed til hjemstavnen findes overalt i vort land, men det synes, som om den har særlig styrke i det fynske. Digteren Helge Rode kaldte det »Landet med de tusinde smil«, et produkt af klima og landskab, natur og kultur, som man gør vel i at studere med tålmodighed. Det vilde og barske har aldrig været fynboeres sag eller smag.

Ordet net forekommer ofte i det fynske sprog, og nethed er der overalt ude og inde. Der hegnes og hæges, klippes og pusles, males og kalkes rundt i dette samfund, der spænder fra gammeldags hygge til moderne fremdrift. En sådan nethed synes at være et fynsk ideal og har skabt påstanden om, at »Fyn er perlen og hjertet i Danmark«.

Det fynske sprog rummer uendelig megen lune, vidt forskellig fra den jyske og den sjællandske. Man skal kende en del ord og være fortrolig med sprogtonen for helt at forstå det drilske, det underfundige eller det bare morsomme.

»Den er leifi', makker« siger fynboerne, hvor sjællænderen bare siger »Den er mægtig« eller lignende.

Jyden spørger ligeud: »Hvem er du?«, mens fynboen lister lidt udenom og siger: »Du er måske slet ette kendt her?«

Fynboerne er gæstfrie, forekommende og taktfulde, men lærer man dem nærmere at kende, opdager man, at åbenheden er tilsyneladende. Personligheden og sindets inderste står sandelig ikke sådan til skue. Der skal mere end som så til at vinde en fynbos fortrolighed, selv om den lette sprogtone og den muntre fremtræden kunne friste til at tro det modsatte.

Alle, der har beskæftiget sig med fynsk sprog og fynsk sindelag, hævder, at der er større forskel på mands- og kvindesprog og på mands- og kvindesind her end andre steder i landet. Den gamle kender af dansk folkekarakter, Thorkild Gravlund, mente at have konstateret, at kvinderne på Fyn er kvikkere end mændene, mere åbne og ligefremme. Mandens sprog er fortællende og præget af den fine iagttagers evne til at huske og gengive, mens kvindens er rigere på ord end mandens. Det er varmere, rapt og skælmsk. Den slags generaliseringer skal man selvfølgelig være varsom med, men de kan nok være nyttige som baggrund for studier »i marken«.

Adskillige skribenter har i tidens løb i aviser og bøger sat anekdoter og småfortællinger på tryk og dermed givet prøver på fynsk lune og humor. For at få det fulde udbytte af den slags eksempler er det nyttigt at kende lidt til sprogtonen, som er det væsentligste i al fortællekunst, men nogle citater kan alligevel her være på sin plads.

I en afhandling fortæller chefredaktør Juel V. Ry om situationen i et tog, der ruller gennem det fynske landskab. Mellem togføreren, som er født jyde, og en passager, som er indfødt fynbo, udspiller sig en scene, der starter med en uskyldig bemærkning, men senere udvikler sig mere drilsk:

»Si mej, ku Ditte få ham derue på bukki te å kille maskinen en bitte i sien? Den er jo ve å falle i søvn.«

»Vi holder normal fart«, siger togføreren og ser på sit ur. »Og vi er kun et kvarter forsinket«.

»Ette mere end et koter?, Jamen, så må vi da heller holde hejl stille ildt, nær vi så er nået forbi den næjste stasjon. For vi ska da vel da en hejl time bajætter, ien vi når hjem?«.

Da togføreren intet svarer, bliver fynboen ved: »Ette å da?« Tavshed. Fynboen fortsætter: »For det vå jo hejl godt ileen å vær hejme såen ved mietsi imåren.«

Men så er det jyden for meget: »Hvissommensti De har sådan et hastværk, så kan De jo stå af og gå.«

»Nej, uhadada, så javetravlt har je da hæer ette.«

En Assens-skipper var ved at redde en kvinde fra at drukne fra en lystbåd, som var kuldsejlet. Skipperen fik fat på konen,

– Nej, uhadada, så javetravlt har je dæ hæer ikke. – Både denne og de ovrigte tegninger til denne artikel skyldes Dan Frøjlund.

– Hvis ite De tier stille, la'r jæ Dem den unde lynemej gå ud igen!

der var ældre og ret tung, så han havde besvær med at få hende hevet op over rælingen på sin båd.

Mens hun hængte der, besværede hun sig en del. Det fandt skipper ikke var net, så han sagde: »Hvis itte De tier stille, la'r jæ Dem den unde lynemej gå ud igen.« Konen blev reddet, men hun havde at opføre sig ordentligt. Fynboen er stille i sin færd, men bruger gerne sine kræfter til det yderste.

Når talen er om den fynske lune, kommer man ikke uden om Morten Korch, hvis små skildringer af godtfolk for snart hundrede år siden stadig tegner fynboens karaktertræk.

Således anfører han, at på det nordvestlige Fyn, omkring byerne Bogense, Middelfart og Assens, siger bønder: »Nær jeg tejer mig ein skraau, så maaul (måler) jeg fra mundi og om til det ejne øjre«. Han fortæller videre om den gamle bonde, der var meget syg, og som siger til skolelæreren: »Det er knaure mig skidt. Det er hejl tøvle med hjertet.« »Hvad er der galt med det?«, spørger læreren. »Jeg forstaa aau ham (doktoren), at det var leje reint ud skannie raajent.«

»Det var da forførdeligt«, siger læreren. Men den gamle bonde tager det med ro: »Det er jo ette i hejl dejl på faire med det – jeg er gammel og ejen tei til. Jeg bliver aldrig til nøve meir. Nej, bare vi ku faau en droove vaaut, det var bejre.« Det betød mere for ham, at der kom regn til afgrøderne, end at han kom på benene igen.

Samme forfatter fortæller videre om gamle Niels Dinesen på Nordfyn, der i sin kælder havde en sten, som aldeles sikkert kunne vise, når der kom regn. Det slog aldrig fejl, og det stoled alle på. Nu blev det en slem tørkeperiode, og præsten i sognet ville en søndag bede om regn, men netop den morgen var der tegn på stenen til, at nu kom der regn. Niels skyndte sig over i kirken og bankede præsten på skulderen, inden han gik på prædikestolen, med disse ord: »Det bejeje behøvs itte nødv, provst Pejdersen, for nu faar vi regvejr ilejn.« Det var ægte nordfynsk. Niels var nok en from mand, men Vorherre skulle nu ikke ulejliges til ingen nytte.

Et andet træk kan hentes hos forfatteren Carl Christensen, der fortæller om en gammel fynsk kone, som lå for døden, og

– Det bejce behøvs itte nov, provst Pejdersen, for nu faar vi regvejr ilejn.

sagde disse trøstende ord til datteren: »Du ska' ette græe, for nu ska' je op til Vorherres gildesbord, og du ve jo nok, at je altid har været meget for en bid lækkert.«

Samme forfatter nævner som eksempel på fynboeres ønske om at udtrykke sig net, at en fynbo efter en jordefærd sagde til præsten: »Mange tak for underholdningen, det var os en sand nydelse.«

I almindelig omtale af fynboerne indgår også det mundheld, at de fynske piger siger, at »natten er deres egen«. Denne tale-måde findes på tryk allerede i en bog om Ringe sogn fra 1826.

Folkemindeforskeren Christine Reimer, der i sit store værk: »Nordfynsk Bondeliv i Mands Minde« sikrede utrolig mange værdifulde oplysninger om fynsk kultur for eftertiden, giver denne forklaring på det populære udtryk: »Dette på en gang lige

– Natten er vor egen, siger
tyve og trælle, men slut-
ningen kom aldrig med.
I stedet tilføjede man:
– siger de fynske piger...
De kunne danse tre nætter
i rad og dog passe deres
arbejde.

så skælmske som energiske mundheld tillægges de fynske piger. Ordet hedder ellers nok: »Natten er vor egen, siger tyve og trælle«, men slutningen blev aldrig sagt med. Der blev derimod tilføjet: »– siger de fynske piger«. Og dette sidste var ikke med urette, at de sagde det. De kunne danse tre nætter i rad og dog passe deres arbejde. De kunne, når det gjaldt, arbejde for deres husbond til langt over sengetid. »Natten er vor egen,« sagde de.«

Fynboerne er hurtige i vendingen og holder trods megen modgang fast ved det lyse i tilværelsen. Det kunne der hentes adskillige nutidige eksempler på, men da den slags karaktertræk har dybe rødder mange generationer tilbage i tiden, skal i stedet friskolelærer Hans Nielsen i Stige ved Odense drages frem. Han hørte til pionererne, som var med, da der i kraft af fynboernes følsomme sind og åbenhed over for nye åndelige strømninger

var skabt grobund for nye skoleformer som højskoler og friskoler.

Han måtte efter skoletid slide med sin spade til langt ud på natten for at tjene til føden, da lærerlønnen langt fra slog til. Desuden kunne man om morgenen før skoletid møde ham og hans kone, der hentede græs hjem fra landevejsgrøfterne til deres køer. I begyndelsen havde de hver sit knippe på ryggen, men året efter fik de en trillebør og tredje år en trækvogn, som Hans Nielsen trak hjem i selen, mens Maren skød bag på, syngende med fynsk optimisme: »Jeg kører frem gennem stråleglans...«.

Johannes V. Jensen har flere steder beskæftiget sig med det fynske sind og den fynske sorgløshed. Han nævner, at fremmede ofte tror, at fynboernes sprog kun kan udtrykke overfladiske stemninger, men selvfølgelig kan det tolke alle mulige følelser, vrede og sorg, og den dybeste alvor lige så vel som venlighed og glæde.

Det er en almindelig talemåde, at fynboerne har et syngende sprog. En nærliggende følgeslutning heraf kunne være, at de også er særlig musikalske. Det kan næppe konstateres, men musik og sang dyrkes overmåde flittigt fynboere imellem, både blandt amatører og på professionelt plan. Det har sunget i det fynske mål og tonet i det fynske sind gennem tiden. Her må nævnes Mads Hansens sange som »For ajle de små blomster«, »Jeg ved, hvor der findes en have så skøn« og »Jeg er en simpel bondemand«, der alle genspejler det, vi forstår ved det ærkefynske, selv om de er blevet hele landets folkeeje.

Landsbysangforeninger og folkekor har dyrket sangen mere intenst her end noget andet sted, og på samme måde er befolkningen gået op i musikken i by og på land, fra stadsmusikanternes og landsbyspillemandenes glansperiode helt op til vores dages rytmiske orkestre.

Med spillemandssønnen Carl Nielsen, der blev den fremragende tonedigter, fik fynsk musikglæde en fremtrædende plads i dansk folkesang og musik.

I den fynske folkelige kultur og tradition havde og har kredsen af fynske malere deres baggrund for fin fortolkning af fynsk natur og fynsk sind.

Fynboerne

I fynske almuehjem og i fynske borgermiljøer voksede vidt forskellige talenter op, repræsenterende fantasi, skaberkraft og forskertrang.

Kendte og ukendte digtere har været på færde for at tolke det fynske særpræg lige fra Ambrosius Stub med »Den kedsom vinter gik sin gang« til H. C. Andersen med »I Danmark er jeg født«, fra Johannes Jørgensens Svendborg-digte til Sigfred Pedersens lovprisning af den fynske pige, fra Sophus Michaëlis til Lars Clausen, fra Hans P. Lunde til K. L. Kristensen.

Alle har de noget på hjerte at fortælle om fynboerne, deres hjemstavn, deres folkemål og deres livsværdier. Sidstnævnte digter vender sig i følgende verslinjer mod den opfattelse, at fynboen skulle være letbenet, veg og flygtig:

»Fyn: – flad, fed og frodig!«
og »Fynbo: – glad, godmodig!«
har mangen overmodig
og mindre klarsynt sagt.
Så fladt ej lader dømme
sig ø og mand, hvis drømme
er som de dybe strømme,
i hvilke de blev lagt.

Lille Bælt i fortid og nutid

Af Poul A. Jørgensen

For nogle år siden læste jeg i et historisk tidsskrift, at en engelsk arkæolog, ansat ved Oxford University, havde beskæftiget sig med keramik fra 4-500-tallet fra udgravninger i Sønderjylland og Fyn. Arkæologer havde konstateret nøje overensstemmelse mellem den sønderjyske og sydvestfynske keramik.

Min første undren over denne forbindelse lagde sig snart, for naturligvis måtte der være forbindelse. Fynboerne langs Lille Bælt har altid vendt ansigtet mod vandet og ryggen mod land. Foran dem lå og ligger det oftest smilende og venlige vand, indbydende og farbart gennem årtusinder. Bag dem lå engang de store ufremkommelige skovområder.

Og forbindelsen med vandet i Lille Bælt er stadig levende.

Under Grevens Fejde satte Johan Rantzau i marts måned 1535 over Lille Bælt fra Als til halvøen Helnæs, inden han stødte sammen med grev Christoffers lejetropper i Favrskov Bjerge. Halvøen, der ligger syd for Assens, er forbundet med »fastlandet« ved en ca. 2 km lang, havomskyllet landevej, Langøre. Den er oprindeligt naturskabt, men er nu udbygget til en tidsvarende landevej. Billedet er taget fra Bobakkerne på Helnæs. Det er de yppige, fynske bakker, der rejser sig i baggrunden. Fyens Presse Foto.

Lille Bælt i fortid og nutid

Med korte mellemrum finder man i dag havne, bådepladser og moderne marinaer, hvor både i alle former, størrelser og farver ligger og snakker med hinanden.

Når i sommermånederne det danske vejr viser sig fra sin venlige side, er en sejltur på bæltet uforligneligt smuk. Land og vand glider da sammen i en fuldendt harmoni. Småøer og ubeboede holme, skove og dyrkede marker. Lille Bælt byder ikke betragteren det store vidsyn, for bæltet er fynsk og ikke jysk. Det er overraskende og lokkende. Hvad mon der ligger omme på den anden side af øen? Hvordan ser der ud bag den pyn?

Fra landsiden danner de samme elementer en helhed, som – anderledes – er lige så fortryllende. Tag f.eks. en tur fra *Assens* over *Toro Huse*, *Saltofte* og *Å* til *Helnæs*! Men helst en eftermiddag, når solen er i ryggen! Af og til forsvinder vandet bag skove og høje klinter for så at tilbyde en ny udsigt få hundrede meter længere fremme. Eller vand- og landskabet omkring de to *Lillebæltsbroer*. Mange steder kan man med rette begræde menneskets indgreb i naturen, men her har civilisationen i samklang med naturen skabt et panorama nær det fuldkomne.

Sejren over Lille Bælt

Den 14. maj 1935 blev Lille Bælt besejret. Da gjorde vi os uafhængig af vandet og indviede officielt den første Lillebæltsbro.

Man tør nok sige, at forarbejderne til denne vigtige begivenhed havde taget sin tid. De første opmålinger, boringer og pejlinger vest for *Kongebroen*, hvor broen siden opførtes, blev foretaget i 1883, men først ved vedtagelsen af det fynske dobbeltspor i 1908 blev der alvor bag Statsbanernes planlægning, og man kunne gå i gang med målrettede forarbejder.

Opgaven var vanskelig. Lille Bælt er på dette sted ikke en kilometer bred, og strømmen – snart nord, snart syd – kan være særdeles kraftig. Hertil kommer dybden. 40-50 m.

Lille Bælt ved Middelfart – i forgrunden – set fra luften. Nord for den nye Lillebæltbro anes Strib. Den Danske Provinsbank fot.

Alligevel skulle man helt frem til 1923, inden lovforslaget om broen blev forelagt. Imens var trafikken ved at bryde sammen i denne flaskehals. Bilerne havde for alvor holdt deres indtog. I 1923 overførtes 23.000 motorkøretøjer, tre år senere 62.000.

Broen skulle være færdig foråret 1934, men en arbejdskonflikt forhindrede i et år den endelige færdiggørelse, og maj 1935 satte man da punktum for det, som i måske 800 år havde været *Middelfarts* eksistensberettigelse: overfartssted til Jylland. Det midterste sted, med *Strib* i nord og *Føns* i syd. Her krydsede Christian 2. frem og tilbage, her sejlede Knud den Hellige ifølge Knytlingasaga over på flugt for jyderne, og her fik Johan Rantzau i Grevens Fejde første gang fynsk grund under fødderne.

Nu var den æra forbi, og 35 år senere, i 1970, bekræftedes rigtigheden af den nye bro. Et kunstværk, skabt af teknik.

Nord for Middelfart–Strib ligger endnu et overfartssted, som fra gammel tid har haft hævd. Det er *Bogense*. Allerede i middelalderen var herfra sejlroute til Klakring på den nordlige side af Vejle Fjord. I øvrigt var Lille Bælt en god nabo, som altid har ydet indbyggerne ved stranden et kosttilskud til livets opretholdelse. Dette gælder ikke mindst *Gamborg* syd for Middelfart.

Fra Gamborg og fra Middelfart drev man i gammel tid en indbringende fangst på marsvin.

Marsvineeventyret

Efterår og vinter trak silde- og makrelstimer op gennem bæltet, tæt forfulgt af store flokke sultne marsvin, og så var det jagttid for svinedriverne. Fra mortensdag til kyndelmisse stod marsvinlaugets medlemmer under oldermandens kommando. Tre mand til hver af de ti både.

Så stak de i søen for at passe marsvinene op, og så snart flokken var observeret og lokaliseret, kom redskaberne frem. Det var ris og kæppe, og mens den ene sad ved årene, piskede de to andre vandet til skum. Sammen med de andre både gjaldt det om at jage de skrækslagne dyr op på stranden, og til dette formål var den tragtformede *Gamborg Fjord* fortrinligt egnet. Den var som en kæmpe marsvine-ruse.

Jagten gjaldt først og fremmest marsvinets olie, kaldet tran. Den blev brugt til belysning, og der var indtil indførelsen af petroleum begyndte, en god pris på tran.

Fangsten kunne naturligvis være varierende, men gennemsnittet lå omkring et årligt udbytte på 4.000 dyr. I 1892 blev jagten helt opgivet, men genoptaget under 1. verdenskrig, fordi tran nu kunne anvendes til margarinefabrikation.

Iversnæs

Lidt syd for Gamborg bringer et andet sted minder frem om et meget specielt overfartssted. Det er Iversnæs.

Ved Hejlsminde lige overfor stod den 29. januar 1658 12.000 svenske elitetropper opmarcheret. Det var bidende koldt og let snevejr fra øst. Karl 10. Gustav, den svenske konge, ville over til Fyn, og om natten ved to-tiden blev der givet endelig ordre til afmarch. Det var et dumdrigt foretagende, for isen mellem *Brandso* og Fyn var fyldt med våger.

Omkostningerne var imidlertid beskedne. To eskadroner plus den kongelige ekvipage, men uden kongen, forsvandt i det sorte vand, og om morgenen besejredes den lille danske skare på stranden, og Fyn var svenskernes.

Den største af søfartsbyerne

Det næste vidne på den sydgående, historiske lillebæltsejlad er Assens. Denne by er uden sammenligning det vestfynske områdes betydeligste søfartsby.

Assens er en af de alt for mange fynske strandkøbinge, hvis opgave det var at samle områdets handel, både til søs og til lands, hvilket bl.a. fremgår af toldregnskaberne fra tiden omkring 1650. Udførelsen bestod da af bl.a. følgende varer: Rug, byg, havre, malt, boghvedgryn, ærter, ost, smør, hvidkål, fedt, huder, uld, most, brænde og mursten. Indførelsen kunne bl.a. bestå af salt, uld- og silkevarer, hør, hamp, tjære og jern.

Ud- og indførsel af disse og lignende varer besørgetes igennem tiden af lokale skibe, og de gamle toldregnskaber samt andre gamle papirer lader formode, at gennemsnitligt en halv snes mindre skibe har været hjemmehørende i Assens, hvilket ligger på linie med de øvrige fynske købstæder.

Da handelsforholdene i 1800-tallet blev friere, synker Assens imidlertid tilbage. Den blev ikke hjemsted for en stor flåde af skibe i udenrigsfart som f.eks. Marstal, og den ringe udbygning af industrielle foretagener på land hjemlede heller ikke en større lokal flåde. Til trods for sine meget fine besejlings- og havneforhold voksede Assens havn ikke ud over det rent lokale.

Forbindelsen til Sønderjylland

Til en beskrivelse af søbyen Assens hører imidlertid mere. Næmlig færgeriet til Sønderjylland.

Fra de ældste historiske tider og lige op til midten af forrige århundrede gik den vigtige hovedfærdselsåre fra København til Hamburg gennem Assens. Det gav liv, handel og internationalt røre i byen. Flere færgekroer kunne eksistere på denne trafik. Kongelige personer med deres følge måtte til enhver tid kunne indlogeres. Den internationale postbefordring krævede hurtig betjening af mandskab på land og på færge.

Af størst betydning var i denne forbindelse den omfattende udførsel af stude, idet nemlig samtlige øksendrifter fra både Fyn, Sjælland og Skåne med kurs mod markederne i Itzehoe gik over Assens. Fra 1600-tallets midte viser regnskaberne, at det drejede

sig om ca. 4.700 dyr årligt, hvilket gennemsnitligt svarede til Ribes udførsel. Det gav travlhed på de tre skibe, som besørgede overførselen, idet de hver kun kunne tage 30 dyr ad gangen, hvilket atter medførte, at store lader i og uden for byen måtte være midlertidigt hjemsted for dyr og drivere.

Studeeksporten bragte penge og velstand til byen: til kongens toldkasse, til byens kærnerkasse, til borgerne for salg af halm og hø til dyrene og husly til driverne.

Men om vi skal tro de gamle papirer, gav det også baggrund for en omfattende smuglervirksomhed. Her var muligheder for store penge, men aktstykkerne beretter, at det ofte endte i blod og drab.

Med tabet af Sønderjylland og med omlægningen af færdselsruterne mistede Assens dette brogede liv, og DSB kvalte med *Bojden*-Fynshav-ruten for en halv snes år siden den sidste færgerest mellem Assens og Årøsund.

Faldsled

Runder vi nu *Helnæs* og sejler ind i bugten, kunne vi lande i *Faldsled*. Denne lille landsby er en enestående perle, hvis bygninger stadig viser den nære forbindelse mellem land og hav. Her finder vi smukke, stråttækte bindingsværksgårde side om side med statelige huse, som for 100 år siden beboedes af søfolk.

I 1878 var ikke færre end 11 skibe hjemmehørende i den lille by, hvilket gav 50 familier deres næring. Til sammenligning ernærede 43 sig ved landbrug, 7 ved fiskeri og 18 ved håndværk.

Jagter, galeaser og skonnerter fra *Faldsled* sejlede på indenrigsfart, men kunne også træffes i Brasilien, Vestindien eller Kina. De smukke kaptajnhuse, som de kaldes, minder om den velstand, som sejledes hjem.

Men også her bragte ændrede økonomiske og politiske forhold ringere tider med sig henimod år 1900. Sejlskibsfarten var ikke mere rentabel. I 1907 er der kun tre skibe tilbage, og i 1942 solgtes den sidste.

Men havnen er der. Forbavsende uberørt og lige malerisk. Nu tager store og små både pladsen op ved kaj og bro. Fynboerne bliver ved med at sejle.

Bogense før og nu

Af Anders Jæger

Hvis man en dag i stille og meget klart vejr, nærmer sig Bogense ad landevejen, gennem det forholdsvis høje bagland, udbreder der sig et pragtfuldt syn. *Båring Vig* og det sydligste *Katlegat* ligner nærmest en bred Ijord og Jyllands kyst synes utrolig nær. Fra *Røje Klint*, som delvis dækker for Fredericia i sydvest, følger øjet den skovrige østjyske kyst, med Trelde Næs ved indsejlingen til Vejle Fjord, over Juelsminde og Horsens Fjord, for igen at møde det fynske land. Først den skovklædte *Æbelø* og videre ind i det flade »Sletten«.

Men Bogense har røbet sig. Lige midt i sceneriet ses netop toppen af kirkens spåntækkede spir, mens selve byen dækkes af *Fredskoven* og bevoksningen omkring *Neder Mølle*.

Anderledes er det, hvis man kommer hertil langs kysten.

Ældre foto af Stego Mølle.

Både fra vest, hvor de lave mose- og engområder ved *Fogense* lader byen udbrede sig allerede på lang afstand; men vel især fra øst, hvor store inddæmmede arealer gennemskåret af afvandingskanaler giver landskabet et marskagtigt og med den maleriske *Stego Mølle*, et næsten hollandsk præg. Havet ser man ikke, det skjules bag de store diger.

Herfra kan man tydeligt ane, at Bogense by – det vil sige det som i dag udgør den gamle del af bykerne – ligger på et ca. 15 ha stort højdedrag, som tidligere har været en lille ø tæt ud for den lave kyst. Strømforholdene og det grunde vand gjorde, at der snart opstod en landtange – kaldet *Jordbroen*. Øen blev der ved landfast og således dannedes det næs, bevokset med bøgetræer, og som har givet byen sit navn: »Bøgenæsset« – i 1327, »Bocknæs« – Bogense.

Det ældste Bogense

I starten har bebyggelsen næppe bestået af andet end en lille samling huse i en blanding af landsby og fiskerleje. Men yderst i den lavvandede vig vest for byen, og som dengang har strakt sig helt ind til *Harritslevgård*, dannede der sig en god naturhavn. Her kunne sejlskibene ankre op, mens man fra land, ved hjælp af hestekøretøjer og fladbundede pramme, kunne foretage ind og udskibning af varer. Netop skibsfarten og den handel, der var forbundet hermed, har været byens vigtigste næringsveje, hvilket også ses af den omstændighed, at både bysegl og våben viser et tremastet fartøj.

På begge sider af næsset opstod store fladvandede områder, som efterhånden kun var oversvømmede ved ekstremt højvande. De blev således til lave enge, med god græsning til kvæg, som sammen med kornavl i det frodige bagland, var nogle af forudsætningerne for byens vækst, og som i middelalderen havde gjort den til øens næststørste.

Den fungerede som ankerplads for Odense og havde sejloverfart til Klakring ved indsejlingen til Vejle Fjord, en overfart, som flere danske konger skal have benyttet sig af. Byen fik sine købstadsrettigheder i 1288, og som et særligt privilegium fik man toldfrihed overalt i riget, undtagen på Skåne-markedet.

Siden gik det tilbage. Pest, krige og ildebrande lagde i perioder næsten byen øde og dens gader blev i enkelte tilfælde omdannet til rene pløremarker. Byen kom dog på føde igen, men nåede aldrig helt at genvinde sin gamle status. Anlæggelsen af en egentlig havn i 1800 tallets begyndelse, med flere senere udvidelser og forbedringer, gav i perioder fremgang for byen. Med anlæggelsen af *Nordfynske Jernbane* i 1882 og *Nordvestfynske Jernbane* i 1911, skulle man synes at udviklingen var sikret, men trafikken fulgte andre veje, oplandet var for lille, udviklingen stagnerede. Ganske vidst steg befolkningstallet med ca. 1.000 personer i løbet af det sidste hundredår, men i 1960'erne og 1970'erne har det vist svagt faldende tendens.

Byens rolle i vore dage

I midten af 1960'erne nedlagedes jernbanerne, og i årene herefter mistede byen nogle af de største virksomheder som slagteri, garveri og jernstøberi. Samtidig centraliseredes forskellige stats-

Bogenses smukke, rumkransede torv. Thoby fot.

institutioner, så byen mistede told-, politi- og dommerembeder.

Af større erhvervsvirksomheder er nu kun skibsværftet og en maskinfabrik tilbage. Men et veludbygget skolevæsen, sygehus og plejehjem, bibliotek samt postkontor for det nordfynske område er nogle af de ting, der giver baggrund for at fastholde det nuværende folketal på omkring 3.000. Man forsøger også med forskellige tiltag at udvikle handelen og forskellige små industrier. Anlæggelsen af en ny stor marina med plads til 6-700 både og gode kaj-faciliteter har fået stor betydning, og sammen med de centralt beliggende campingpladser har den været med til at stimulere de senere års stigende besøg af turister.

En vandring gennem den gamle bydel

Går man en tur i den ældste del af byen, er en af de bygninger, som først fanger opmærksomheden *Østergade 2*, et lille tífags bindingsværkshus i to stokværk og opført i to omgange. Ældst er den nordlige del, fra ca. 1600.

Mere markant er den store bindingsværksgård, *Den gamle Købmandsgård*, på hjørnet af *Østergade* og *Skt. Annagade*, hvis imponerende bindingsværksfacade brydes af en malerisk karnap med hjelmformet tag op i andet stokværk.

Under de fredede bygninger, *Bryggergården*, *Adelgade 1-1*, skjuler sig en velbevaret munkestenskælder, hvis fire krydshvælv bæres af en svær midterpille. Disse middelalderlige bygningslevn er sikkert rester af én af de gårde, som den halvadelige slægt, kaldet »de bogense herremænd«, byggede i *Adelgade*.

Bortset fra disse få eksempler er der ikke meget tilbage af den helt gamle bebyggelse. Så meget desto mere er bevaret af de lave 1800-tals huse, der giver den gamle bykerne et fredeligt og harmonisk præg, og som på grund af byens langsomme vækst kun er skæmmet af ganske få uheldige moderniseringer.

Her indtager *Torvet* med tilstødende gader en absolut særstilling. Omsluttet af ensartede småhuse, bag en række af store smukke lindetræer og med spiret fra kirkens østvendte tårn i baggrunden er det en perle blandt alle landets torvepladser.

Kirkens beliggenhed, tæt ud mod stranden og på »næssets« højest punkt, har sikkert givet den en vis betydning som kende-

mærke for de søfarende. Den er da også viet til Sankt Nicolaus, de søfarendes skytshelgen.

Den smukke sti langs stranden på *Kirkebakken* er et yndet mål for spadseretur for såvel herboende som turister. Herfra er der en smuk udsigt mod den jyske kyst, og mod vest fører den næsten umærkeligt ned til den idylliske gamle havn, hvis kajer er delvis optaget af den lokale fiskerflåde, som i dag er af en rimelig størrelse. Tiden for den hæsblesende ind- og udlosning af fragtskibe er forbi. Resten af kajpladsen er, ligesom den nye marina, optaget af lystbåde, hvis besætninger i sommertiden giver havneområdet liv og kolorit.

Bogense Bybæk

Bybækken, som løber gennem byen og flere steder skaber smukke, idylliske partier, har i ældre tid været af stor vigtighed. Dens vand blev brugt til både storvask og drikkevand og havde stor betydning ved ildebrande. Flere steder ses endnu de »vandsange«, som førte fra hovedgaden ned til bækken.

I 1755 beskrives den således: »Bogense Bæk har sit Udspring fra en Sundhedskilde på Reveldrup Mark. Ved Vandet af denne Kilde gaar tvende Mølle, Over- og Nedermølle kaldet. Dernæst er den indledet forbi Fredskoven, igennem byen og er een af Bogenses største Herligheder. Imidlertid er det sandt, at en vis Herre, som har rejst Landet igennem og ved en dertil indrettet Machine, har søgt og afvejet Vandets Tyngsel og ingensteds har fundet det lettere end det Vand, som igennem Bogense By er rindende, hvilket tilkendegiver, at vandet er af en ren Art uden Salpeter og Svovl og andre Mineraler«.

Som en lille maskot står *Manneken Pis* i byens hovedgade, Adelgade, og forretter sit lille naturlige ærinde. Den er en tro kopi af den berømte skulptur i Bruxelles og opstillet i 1934, skænket til byen af en privatperson, ikke af forudseenhed for Danmarks indtræden i EF, men i taknemmelighed til barndomsbyen.

Bogense før og nu

Status i dag

Bogense forsøger i dag at fastholde sin stilling som et naturligt handels- og servicecenter for det nordfynske område. Handel og småindustri, en del servicebetonede erhverv og til sidst, men ikke mindst turismen er de aktiviteter, som i dag må fastholde Bogenses status som levedygtigt bysamfund. Uden de helt store armbevægelser. Men et sted hvor man endnu kan føle hyggen og besindigheden. Tornerose-søvn? – Ja, men samlende kræfter. Stabiliseret, ventende på de muligheder, der byder sig.

Gammel idyl ved bybækken i Bogense. Thoby fot.

Middelfart – byen mellem broerne

A/ Kaj Keldbjerg og Knud Møller

Navnene Middelfart »Mæthelfar« betyder det mellemste overfartssted, beliggende ved Lille Bælt's smalleste løb. Historien beretter om overfart fra den ældste tid, og færgerstedet var et af landets betydeligste. Et væsentligt minde om dette kapitel rejstes i 1981. På en velegnet plads ved den gamle havn med udsigt til de to broer placeredes en monumental, tyvetons granitsten, hvori der er indhugget byens ældste våben – et handelsskib, en såkaldt kogge. Overfartsromantikken er nu afløst af broernes skønhed.

Kongens fald

Den mest besynderlige sejlads over Melfarsund fandt sted natten til den 9. februar 1523 fra Høneborg Slot til Middelfart. Efter modtagelsen af opsigelsesbrevet måtte den vægelsindede Christian 2. se sin kongstanke om Nordens fremtid smuldre. Beretningen om, at kongen krydsede bæltet frem og tilbage 20 gange må anses for en fabel – men giver udtryk for hans rådvildhed og splittede sind. Efter landgangen søgte kongen som så ofte før ophold hos Middelfart-borgmesteren Oluf Bang. Herfra indledtes skriftlig kontakt til mange sider – men håbet bristede.

Buggespengene

I 1515 år måtte Middelfart-borgere bøde for en mystisk drabsaffære, der fandt sted ved årsskiftet 1358-59 på jordlodder støden op til *Vestergade* i byens ældste del. På hjemvejen efter et stormfuldt møde i Slagelse med Valdemar Atterdag, der kæmpede for Danmarks samling, blev Niels Bugge til Hald, Ove Stigsøn og Peder Andersen Hvide myrdet af tre fiskere her i byen. Kongen, der blev mistænkt for at have anstiftet drabet, svor sig fri, og de formodede gerningsmænd idømtes en bod, som senere blev lagt på de jordlodder, hvor mordet fandt sted. Da disse efterhånden skred i havet, blev boden betalt af byen. Denne bod blev kaldt »Buggespenge« og blev erlagt til 1874. Til begivenhe-

Brogade 10 og 8 i Middelfart. Nummer 8, det statelige bindingsværkshus til højre i billedet, er Henner Friisers Hus fra omkring år 1600, som siden 1928 har været hjemsted for Middelfart Museum. Knud Møller fot.

den knyttes et sagn, som ikke tager hensyn til naturlovene. På drabsstedet voksede store skræppeplanter. De myrdedes blod sprøjtede på planten – rød hestehov – og blev siddende som mørkerøde pletter. Planten benævnes herefter lokalt »Bugges-blod«. Den vokser nu på en skrænt nord for den gamle kirkegård ved *Sildemarken*.

Henner Friisers Hus

Brogades ældste ejendom »Henner Friisers Hus« – en smuk bindingsværksbygning fra ca. år 1600 – blev 1928 indrettet til museum. Blandt klenodierne må nævnes kopier af korset og den lueförgyldte sølvbrudekrone, der blev fundet i 1933 ved ombygning af et hus på torvet. Originalen, der er fra begyndelsen af

1500-tallet, opbevares på Nationalmuseet. Endvidere findes en enestående samling af damehatter fra tidsrummet 1860-1930 samt en sjælden samling engelske porcelænshunde og skibsmalerier, der er et minde om byen som søfartsby.

En særlig form for jagt

Den traditionsrige, århundredgamle marsvinsjagt i Middelfart har tilknytning til museet. På *Fisketorvet* – med den gamle kirke som baggrund – blev der i 1957 opstillet et kunstværk – enestående og typisk for byen – skænket af Ny Carlsbergfondet. Gaven, *Marsvinsbrønden* af Hans Olsen, er hugget i en tyk kobberplade og skildrer de robuste marsvinsfiskere, der med lange kæppe pisker marsvinene ud i *Gamborg Fjord* ved Middelfart. For jagtens udøvere var pladsen på Fisketorvet noget centralt, idet deres huse lå i de tilstødende gader, hvor jægerne selv kogte tran indtil kort efter 1800-tallets begyndelse.

Denne jagt på marsvin – en delphinart – har været organiseret her i byen ved oprettelsen af et laug, hvis vedtægter, laugsskråen, er dateret 1593, men fangsten er foregået langt tidligere. »Det Kgl. Koncessionerede Marsvinsjægerlaug«, der bestod af 30 laugsbrødre, blev først ophævet i 1899.

Det snævre farvand ved Middelfart var særligt gunstigt for fangsten. Dyrene blev drevet ind i *Gamborg Fjord*, slagtet og fra 1825 transporteret til *Teglgård* og videre til trankogeriet ved byens udkant. Her kogte man tran af det olieholdige spæk, der væsentligt blev brugt til belysning.

Det nye marsvinslaug

I 60-året for det gamle laugs ophævelse blev Middelfart igen marsvinsjægerens by, idet 30 borgere den 28. oktober 1959 stiftede det nye mindelaug, hvis primære formål er at *fiske* historie – om noget, der kan blive af levende værdi for byen. I overensstemmelse med de gamle traditioner samles laugsbrødrene til laugshus to gange årligt: 28. oktober, jagtens begyndelse og 2. februar, jagtens afslutning. Ved førstnævnte møde forelægger oldermanden sin afhandling.

Middelfart – byen mellem broerne

Laugets første opgave var restaurering af kirkeskibet »Neptun« skænket til kirken i 1845 af marsvinslauget. Det nye laug har senere markeret sig ved rejsning af tre mindestene, der i få ord beretter om det gamle laugs virke.

I historiens centrum

Gennem flere århundreder var Middelfart en fattig by med ringe folketal. Pesten 1603 krævede 500 ofre, og i de følgende 200 år hærgede store ildebrande.

1808 betegnes som et af de mærkeligste år i byens historie, idet der overførtes og indkvarteredes 37.986 franske og spanske soldater. 1814-18 betegnes som en rolig periode, hvor tilstandene bedredes, og folketallet steg betydeligt. Under Treårskrigen blev byen den 8. maj 1848 udsat for et voldsomt bombardement. Kanonkugler i to ejendomme vidner herom. 1864 blev skanserne fra Svenskekrigene sat i stand. Sporene findes endnu.

Fremgangens år

Den store fremgang sker op mod århundredskiftet. Turistbesøget blev et markant indslag i bylivet samtidig med oprettelsen af de nye arbejdspladser. Det nuværende psykiatriske sygehus blev bygget 1888. Hess' Jernstøberi, der var startet 1854 under beskedne forhold, var i stærk udvikling. På grund af den centrale beliggenhed blev aktieselskabet *Nordiske Kabel- og Trædfabrikkers* afdeling placeret her i 1898-99.

I 1922 blev Middelfart *godsejer* ved erhvervelsen af avlsbygninger, jord og det meste af skovarealet ved stamhuset *Hindsgavls* overgang til fri ejendom. Foreningen Norden købte slottet med tilhørende park, der med alderens patina og nuets charme betegnes som en af Fyns smukkeste. I 1978 indtrådte Kreditforeningen Danmark som hovedaktionær i A/S Hindsgavl, der indtil da bestod af Foreningen Nordens medlemmer. Kreditforeningen trådte til på et tidspunkt, hvor selskabet trængte til en bedring af økonomien. Resultatet er blevet en omfattende modernisering af slottet. Af veneration for Foreningen Norden bestemtes, at formanden for aktieselskabet altid skal udgå herfra.

For at imødekomme den fremtrængende biltrafik satte det

Middelfart. Fisketorvet med »Marsvinsbrønden« af billedhuggeren Poul Olsen. Skulpturen, der er en gave fra Ny Carlsbergfondet, skal erindre om tidligere tiders marsvinejagter i farvandet omkring Middelfart. Knud Møller fot.

guldrandede færgeselskab *Middelfart Dampskibsselskab* tre bilfærger i gang. Selskabets storhedstid ophørte, da den første Lillebæltsbro blev bygget. Under storstilet opmærksomhed fandt åbningen sted den 14. maj 1935.

Besættelsestiden med tyske troppers stationering i byen satte dybe spor. Det landskendte Hotel Melfar blev raseret og senere opbygget, men fungerer nu ikke mere som hotel. I Hindsgavlskoven er indrettet mindelund for omkomne fra en nedskudt engelsk militærmaskine. I efterkrigsårene fulgte en vis stilstand.

I slutningen af 1950'erne og begyndelsen af 1960'erne erhvervede kommunen jordarealer, der blev udlagt til industrizone, der udviklede sig eksplosivt på grund af den centrale beliggenhed med gode forbindelser udadtil – navnlig ved opførelsen af den nye *Lillebæltsbro*. Den smukke hængebro i stål og beton – mesterværket i dansk ingeniørkunst – blev indviet den 21. oktober 1970. Danmarks førende ingeniørvirksomhed – *Brokonsortiet*

Middelfart – byen mellem broerne

– stod for opførelsen. Broen med seks kørebaner, en total længde på 1.700 m, totalbredde på 28,1 m og tårnhøjde på 120 m falder med sine slanke bærekabler smukt ind i landskabet.

Industrialiseringen skabte nye faciliteter: boliger, institutioner, skoler, gymnasium, handelsskole, rådhus, marina til 400 både, svømmehal i *Strib*, sportshal og campingpladser. Kursusejendomme er oprettet: *Hindsgavl*, *Byggecentrum*, *Skovgården* og senest det tidligere *Hotel Stavrby Skov*. I *Strib* højskolen *Brogården*.

Ved rådhuset er opstillet Svend Jespersens buste af Christian 10., en skulptur af Jens Flemming Sørensen og »Dreng med hund« af Per Ung. Ved havnen skænkede et af byens pengeinstitutter ved sit 125-års jubilæum »Føllet« af Gudrun Lauesen, mens et andet pengeinstituts 100-års jubilæumsgave »Middelfartdrengen« af H. Starcke blev opstillet på torvet.

Algade, Middelfarts gågade, som Mads Stage så den i gågadens indvielsesår 1980. Kaj Øelund fot.

Middelfart – byen mellem broerne

I forhold til sin størrelse er Middelfart en af de danske byer med flest P-pladser. Byen, der blev udnævnt til landets energispareby i 1981, har i storkommunen 18.000 indbyggere.

»...skønnest måske ved Middelfart»

Naturen har ødslet med sine gaver omkring byen: fiskerlejet *Teglgård* med kik ind i *Gamborg Fjord*, stierne langs stranden med den skønne ø *Fæno* for øje og fra *Hindsgavlalleen* en enestående udsigt over *Kolding Fjord*. Ved *Fæno Sund* er påbegyndt nyopførelsen af *Dansk Folkeferies Feriecenter*. Skovarealerne med vekslende bevoksninger og slugter i *Kongebroskoven*, åbne marker og rundt om det hele bæltets slyngede bugtninger – og det ligger altså lige uden for døren.

Middelfart er en gammel by, og der findes mange ting, der kan fortælle en historie. En by, der trives, udvikler og forandrer sig. Store og små begivenheder fra folks hverdag sætter sine spor. Der er ting, der bliver stående, mens andet bliver glemt.

Villabyen *Strib* – fra 1866 til 1935 færgernes og jernbanernes by – med fortræffelig badestrand og afvekslende, typisk fynsk natur er stærkt besøgt af turister. Adskillige anerkendte kunstnere og kunstcentre har hjemsted i *Strib* og omegn.

»Skønt er der på Fyn – men skønnest måske ved Middelfart, den gamle by ved bæltets smalleste løb. De blånende bølger og den sølvskinnende bro, *Kongebroskovens* høje bøge, *Hindsgavl* samt *Fæno* med det smilende sund er blot nogle af de enkeltheder, der gør stedet her til juvelen i den fynske krone.«

(fra bogen: »Vore gamle købstæder«).

Assens – min by og egn

Af K.V. Sorensen

Hvad er der i grunden ved denne by og egn, siden man har fået en pælemuslings ulyst til omplantning. Der er efter 76 år minus 13-14 ungdomsår så meget, der binder. Drengårenes ubundne leg ved havn og på vand, ved strand og i skov. Byens lugte har man ført med sig livet igennem. Der blev åndet dybt ind af den tjærede lugt fra havneværkerne, mens man holdt vejret for stanken fra rådne fisk, men ikke for svovlbrinterne fra strandens tang, for de var fast forbundet med badelivet ved de, som det syntes, evigt solbeskinnede strande. Sukkerfabrikkens uldne, søde atmosfære er uændret hjemlig og understreger efterårsstemningen. For ikke at tale om tobaksfabrikkens kildrende forlystelse af luftorganerne, når der koges sovs til skå og shag. Man husker, hvad der skete i byen efterhånden, som den udviklede sig, og man går med billedet af et langt galleri af folk, der virkede her og nu ikke er mere.

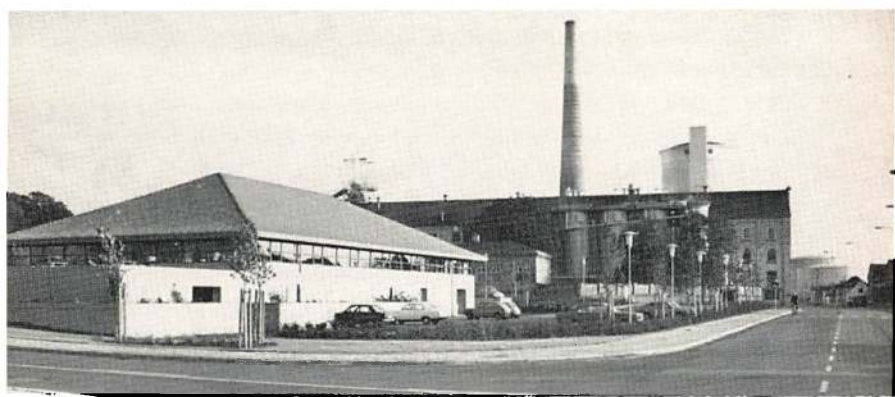
Blandingen af gammelt og nyt

Sådan en 800-årig søkøbstad har sin specielle atmosfære, beliggende som den er på grænsen mellem det stabile land og vandet, som giver adgang til hele verden. Gennem århundreder er Assens-ungdom kommet hjem og har fortalt om forunderlige oplevelser fra deres færd til søs, og de udgjorde en særegen klan af berejste og matrosklædte folk, der ikke rigtigt regnede »landkrabberne«.

Man føler en medleven i alt det, der er overgået byen og egnen i gode og onde tider, og man påskønner i sit livs aften at leve i en fredelig og overskuelig by og i en skøn egn.

Da det var moderne at give byerne turistmæssige kælenavne, udnævntes Assens til »Vestfyns Perle«. Det udelukker ikke, der er flere af slagsen.

Man møder i Assens en indtagende blanding af gammelt og nyt. Det nye er ikke altid lige pynteligt, således havnefrontens

Assens Sukkerfabriks nye, pyntelige »velfærdshus«, som står ganske godt til de 100 år gamle fabriksbygninger. Den ene af virksomhedens to melissiloer rager 52 m op i vejret. Åkerman Studio fot.

rad af kæmpesiloer, men de fortæller jo en anden historie: Den om foretagsomheden hos os og om, at Assens er en udpræget kornegn med et livligt og venskabeligt samkvem mellem befolkningerne i byen og på egnen. Desuden er Vestfyn en sukkerroe-egn, og disse områder fik i sin tid prædikat af at være uden »åndeligt liv«, hvilket – måske ikke uden lidt brødnid – indicerede, at roedyrkerne var velbjærgede. Assens Sukkerfabrik blev for nogle år siden den eneste vest for Store Bælt. Den oparbejder roer fra hele Fyn og dele af Jylland og er dermed blevet den største i landet. Roer fra 18.400 ha land beføres under den tre måneder kampagne ad landevejene til snittemaskinerne i Assens. 700-800 lastvogne ruller daglig til fabrikken og returnerer med roepulp, som kvæget guffer i sig med velbehag. Forrige kampagne forvandlede 766.000 findelte roer til 94.300 t melis. Tidligere transporteredes en væsentlig del af egnens roer med fabrikkens egen roebane. Et af roelokomotiverne står som et minde om den tid i Assens skov anlæg.

De stille år efter 1864

Assens stagnerede efter tabet af Sønderjylland i 1864. Denne amputation af riget følte særlig lammende i Assens, fordi den traditionelle hovedpostrute mellem København og Hamburg,

der gik over Assens-Årøsund, ændredes, og færgeriet ophørte. De rejsende gav liv i den lille by. De måtte ofte indkvarteres, og i den store studehandels tid måtte kvæget opstaldes. Ved genforeningen blev færgeforbindelsen sat i gang igen, men måtte for nogle år siden give op for konkurrencen fra to Lillebæltsbroer i nord og en stor DSB-færge i syd. Som et levn fra en tid som betydende færgeby har Assens den kgl. poststations gård *Postgården*, fra 1704. Den er nu Fultonfondens søfartsskole.

Så blev der stille i Assens, og mismodet bredte sig. En besøgende i Assens på den tid betegnede byen som en brolagt landsby. Assens havde rigtigt nok mange avlsbrugere. De dyrkede jorden omkring byen, hvor der nu trivedes familieliv i store parcelhuskvarterer, der er skudt op her som andre steder.

Men i 1880'erne svulmede kræfterne igen. Jernbane og sukkerfabrik kom samtidigt. Havnen blev udvidet med trafikhavn, sejløbet uddybedes, og der kom svineslagteri, bajerskøl-bryggeri, telefon, skovpavillon, søbadeanstalt m.v.

Hvad der skete i det årti og det næste vakte også opmærksomhed omkring os. Handelsstandsforeningens formand i Odense beskæftigede sig på en generalforsamling med begivenhederne i Assens og sluttede med de uforglemmelige ord: Det ser næsten ud til, solen er begyndt at stå op i vest.

Tør man prise sin by for en atmosfære af tryghed. Klimaet er ligesom mildere her. Alt kan ske ude i den store, onde verden, men her – ?! En flok skoledrenge lå en formiddag og soledede sig i sandet ved Assens søbad, da en dreng under opmærksomhed oplyste, at det ville blive solformørkelse om eftermiddagen. En lille fyr fandt det ubegribeligt og sagde tvivlende: Datte i Assens. Bemærkningen er blevet stående og bruges ofte spøgende.

Historiens gang

En sensationel begivenhed i 1259 uden for vore porte har de gode borgere i Assens dog nok grinet ad, hvilket også var kong Christoffers hensigt med at lade den opsætsige ærkebiskop Jacob Erlandsen som statsfange føre til *Hagenskov* med narrehue på hovedet og fødderne sammenbundet under hestens bug. Fangehullet påvises endnu som et dybt cirkelrundt hul i jorden.

Endnu et hul i jorden gav senere, nemlig en junimorgen i 1947, et kig ned i historien. En brosten midt i kørebanen i Assens bys hovedstrøg, *Østergade*, sank underud. Det var lige uden for det sted, hvor *Østerport* i sin tid stod. Man skuede med lommelamper ned i et vældigt gab. Hvad var nu dette? Man kom i tanke om, at Christian 3. fæltherre, Johan Rantzau, under belejringen af Assens i 1535 havde udbetalt lønninger til undergravning af fæstningsvolden, hvilket fremgår af hans bevarede regnskaber. Det var denne underjordiske gang, der havde afsløret sig, og man var midt i de dramatiske højdepunkter i Grevens Fejde.

Rantzau havde to gange forgæves forsøgt at storme Assens, der holdtes af de grevelige tropper, hvoraf de sidst ankomne var flygtet fra slaget ved *Favrskov Bjerge* eller *Banker* den 20. marts, overladende bondehæren til nedslagtning. Der faldt 3.000 mand. Der var under belejringen skudt med kanonkugler ind i Assens, og én ramte kirketårnet. Den ses indmuret under frontispicen i tårnets sydside.

Fejdens afgørende slag stod på *Øksnebjerg* bakke den 11. juni, og dagen efter var Johan Rantzau ved *Østerport*. Den var åben, så plyndringen kunne straks begynde. Forsvarerne var borte, dem havde de lybske skibe i havnen taget med. Også en del Assensborgere, som ikke ønskede at hilse på Rantzau, havde indskibet sig, men forinden havde de taget sig tid til at grave deres værdisager i jorden, for senere afhentning. En del af disse skatte er fundet i tidens løb. I *Willemoesgården* i Assens står en montre med to store møntfund, gjort i samme gård i *Store Kirkestræde* i henholdsvis 1855 og 1953 og indeholdende i alt 16.960 mønter.

På *Øksnebjerg* er rejst en stor mindesten med inskription, og i *Sø Søby* ved bakkens fod ligger *Nederlagsdalen*, hvor de sidste grevelige knægte skal være blevet hugget ned.

Den næste og alvorligste katastrofe, som ramte lille Assens, indtraf 133 år senere. Den krigsgale svenske konge, Karl 10. Gustav, indledte 24. februar 1658 den dristige krigerfærd over de islagte danske bæltter ved med sin hær at gå fra den sønderjyske kyst via Brandsø til *Iversnæs (Wedellsborg Hoved)*, hvor han nedkæmpede den danske modstand, så riget lå åbent for ham. Den

30. februar kom de svenske tropper til Assens. Og blev der. Afdeling efter afdeling, alle lige grådige efter krigsbytte, afløste hinanden, og Assens blev den hårdest raserede by på Fyn. Beretningerne om de slemme år med ydmygelser, idelige krav og afpresninger er et jammersminde. I Assens var der ca. 100 ødelagte gårde og huse, mere end en tredjedel af byens ejendomme. Armoden kastede skygge over de følgende slægtleds tilværelse.

De gamle forsyndelsers charmerende roderi

Assens har mange sjove gader og stræder med iøjnefaldende eksempler på fortidig udnyttelse af den gamle tagdrypslinie. Vurderet med nutidige øjne var det en temmelig skør regel, men nægtes kan det ikke, at det gav liv i gadebilledet.

Hovedgaden bærer tydelige præg deraf, men at rette alle huse ind på linie er u-lad-sig-gørligt, så byen vil bevare de gamle forsyndelsers ganske charmerende roderi, når der da ellers er en smule fortov tilbage til de arme fodgængere. Men ellers passer kommunalbestyrelsen nu godt på de resterende bevaringsværdige ting i byen.

Men selv rådet kan komme i samvittighedskrise, når det står mellem det rationelle og æstetiske hensyn. Ved sammenlægningen i 1966 med otte omegnskommuner kom administrationsområdet op på ca. 11.000 indbyggere, hvoraf de ca. 6.000 boede i byen, og det voksende pladsbehov i administrationen medførte sidst, at en stor, tilgrænsende købmandsgård skulle inddrages som anneks til rådhuset. Kommunalbestyrelsen fandt det mest rationelt at nedrive alle de saneringsmodne bygninger, men fredningsmyndighederne var standhaftige, og i dag er alle glade over redningen.

Et andet af hovedgadens bemærkelsesværdige gamle huse er søhelten Peter Willesmoes fødegård, der nu er museum. Byen har endnu tre museer: *Mands Samling* i *Damgade*. *Fr. Ernst* righoldige antikvitetsamling i *Østergade* og den statelige toldbygning ved havnen, hvor *Assens Somandshjems Fond* har en permanent udsulling af lokale maritime seværdigheder.

Peter Willemoes i bronze knejser højt på sin sokkel på koge-husmolen i et stensat omrids af lineskibet »Prins Christian

Frederik«, hvor han fandt sin død under slaget ved Sjællands Odde i 1808. Hans navn var på alles læber efter slaget på Reden i 1801, hvor han som 18-årig kommandant på et flydebatteri trakerede lord Nelsons fregat ganske eftertrykkeligt.

Inden for linieskibets konturer står også et koge- og værelseshus fra 1924, et af de tre tilbageværende, der anvendtes af søfolkene i sejlskibenes tid, hvor der ikke måtte tændes op i skibets egen kabys, når skibet lå ved kaj. De to andre ligger i Ærøskøbing og Dragør.

Vor Frue er byens ældste hus, meldt »fuldkommen« i 1487, men bygget over en tidligere romansk kirke. Den er næststørste kirke på Fyn og står som et minde over en ganske lille bys åndelige styrke og økonomiske formåen. Det ottekantede tårn var i århundreder byens aldeles dominerende vartegn.

Assens har også en *katolsk kirke*, der blev bygget specielt for de mange polakker, der i århundredets begyndelse kom hertil for at arbejde i de vestfynske roemarker.

Parti fra Assens' livlige hovedgade, Østergade, der er fra en tid, før byplanarkitekterne kom til med deres lige streger. Først springer Hotel Phnix frem på torvet, dernæst byens rådhus i rosenborgstil og sluttelig en gammel købmandsgård, som næsten når ud til fortovskanten. Adskillige gamle »noder« af lignende art er i nyere tid blevet rettet i andre gader. Åkerman Studio fot.

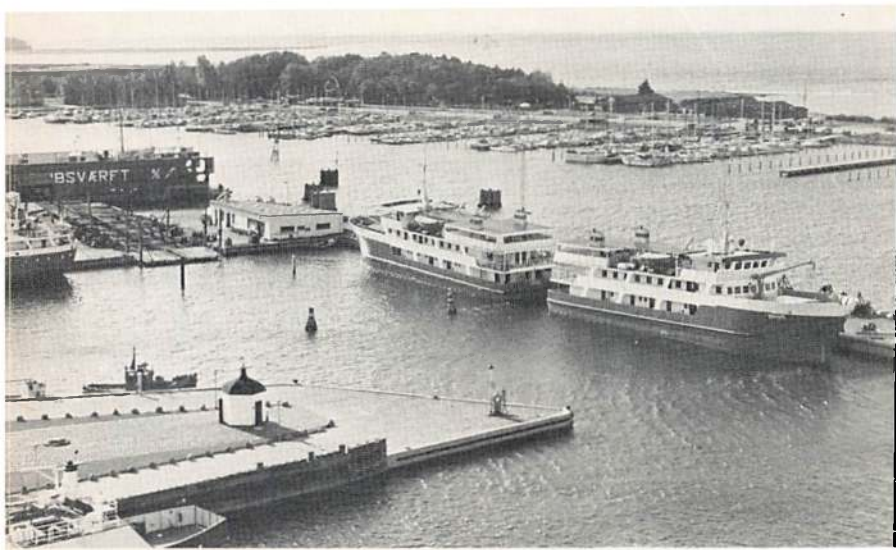

Assens Næs

Kommunen har i de sidste årtier investeret i fritidsfaciliteter, mest markant ved udnyttelse af den lille landtange, *Assens Næs*, der sydfra skyder sig op foran havnen. Der er sommerhusby, stor campingplads, der naturligvis hedder »Willemoes«, og siden 1972 en marina. Marinaen har nu ni broer med ca. 500 faste pladser plus 50 gæstepadser. Endda er der konstant venteliste. Antallet af gæstende sejlere var i 1980 ca. 9.500.

Assens Næs er blevet det livligste sted på sommerdage i Assens. Her kommer folk for at dvæle lidt og glædes ved synet af sejlsportsfolkene ved broerne og på søen. På den anden side af vandet omfatter synet næsten hele Assens i et blik. Og ved solfaldstid kan man i heldige tilfælde bare dreje hovedet i nordvest for at opleve et farveskuespil af de sjældne. Thi, som vittige hoveder siger, Assens har pragtfulde solnedgange efter byens størrelse.

To af Assens' havnebassiner: færgehavnen og værftshavnen, adskilt ved en mole med det gamle køgehus, der står i omridset af lineskibet »Prins Christian«. I værftshavnen to nybygninger til Bangladesh. På den anden side Krabeløkken-marinaen, i bevoksningen campingpladsen. Længst ude skimtes øen Torø med feriekolonier for drenge. Mogens Lykke Olsens fot.

De større »småbyer«

Af Poul A. Jørgensen

»Ja, skøn er fjeldet med sin top af is,
skøn er den dal, som fossens bølge væder,
den gule ørken er et paradys,
når den har skuet barnets første glæder.«

Hvor mange kender Glamsbjerg, Nørre Åby, Hårby eller Tommerup? Har disse eller andre småbyer på Vestfyn noget, som er af interesse for udenforstående? Og alligevel er der måske et eller andet at berette. Når man er født og opvokset i sådan en by, er »den gule ørken et paradys«. Det var lillebyen i 1930'erne og 1940'erne, og det er den måske stadig.

Stationsbyernes opståen

»Stationsbyer« – med eller uden station – er en bytype som kendes over hele landet. Nogle drev det til en slags købstæder uden disses rettigheder: Grindsted, Vamdrup, Haslev, *Ringe*, men de fleste forblev i det små. På Fyn startede det med hovedbanen 1865, og omkring 20 år senere fulgte Tommerup-Assens-banen.

Som andre steder i landet greb banens linieføring dybt ind i området udviklingsmønster. Nogle af de hidtidige landsbyer begyndte at få vokseværk. Men det var langt fra alle. På Tommerup-Assens-strækningen voksede *Glamsbjerg* frem, mens *Flemløse*, *Nårup* og *Fibberup* ikke havde samme fart. På hovedbanen syntes især *Årup* at stå foran en særlig hurtig udvikling. Og *Nørre Aaby* og *Gelsted*, men ikke *Bred*.

Historikere er i disse år travlt beskæftiget med at undersøge stationsbyens historie og med at besvare de mange uløste spørgsmål. Disse svar kan ikke foregribes, men jeg gætter næppe forkert, hvis jeg skriver, at den nye vidunderlige jernbane strøede nogle nye økonomiske muligheder ud på sin rute. Nogle steder var der initiativrige folk til at gribe dem og bearbejde dem. Andre steder var der ikke sådanne folk.

De større »småbyer«

Et pudsigt eksempel på menneskelig indflydelse kan nævnes fra *Hårby*, hvor sognerådet var indstillet på at komme med toget, når det skulle til at køre fra Odense over Nørre Broby til Fåborg. Men sognerådsformanden var imod. Han var som bonde bange for, at det nye djævleværk ville gribe forstyrrende ind og få heste og køer til at bisse land og rige rundt. Derfor var han lidt sen til at få ansøgningen sendt af. Den lå hjemme på bordet i 14 dage. Og så var det for sent. Toget var kørt, og nærmeste station blev *Trunderup*, 3 km fra Hårby. Med banens anlæg kom embedsmændene til landsbyen. Stationsforstanderen var en fin person. Portøren ligeså. Handels- og varehuse lagde sig i læ af det nye. Mindre virksomheder groede frem. *Årup* fik sygehus (senere tuberkulosesanatorium). Der kom tekniske skoler, biblioteker, private realskoler, missionshuse, annekskirker og elektricitetsværker.

Stationsbyerne voksede støt og roligt frem til 1940'rne. Folketallet steg, og handel, industri og håndværk trivedes.

Glamsbjerg station fotograferet omkring 1916. Lokalhistorisk Arkiv, Glamsbjerg.

Tiden efter 1945

Efter verdenskrigen begyndte noget nyt. Marshall-hjælpens penge nåede også ud til de små byer, og små virksomheder begyndte at blive store. Nogleordet var vækst. Big management, hed det ovre i USA.

Kan det dog blive ved? spurgte de gamle. Men det kunne det. Næsten alt kunne gå, og småbyerne voksede og sprængte førkrigsformerne med parcelhuse, snorlige veje med standardiserede gennemsnits-smags-bebyggelse. Flugten fra de store byer tog fart og kom bl.a. *Vissenbjerg* til gode, for den lå tilpas langt fra og alligevel nær ved Odense. Det hed en soveby, og det betød, at lillebyen ikke mere var herre i sit eget hus. Nu væltede »de fremmede« ind i en sådan mængde, at »de indfødte« måbende måtte se til. De strøg af sted hver morgen i bilen. Hvorhen? Og de kom hjem og hastede ind til købmanden eller Brugsen. Sagde goddag, købte varer, sagde farvel. Men hvem var de? De betalte skat, og de forlangte nye skoler, børnehaver og haller. »De indfødte« forstod, at sådan var den nye tid og begyndte at efterligne mønsteret. Nu gjaldt det om at få fjernvarme, dagplejeordning, plejehjem og måske en omfartsvej for at løse de stigende trafikproblemer.

Så kom oliekrisen, stagnationen, tilbagegangen. Butikslukning, betalingsstandsning, arbejdsløshed. Stormvejret renser ud, og folk kryber i læ.

En bybeskrivelse

Byen havde én lang gade, som kaldtes Langgade. Cirka midt på krydsedes den af jernbanen fra Tommerup til Assens. Jeg erindrer tydeligt, at min lokalpatriotiske stolthed voksede, da der begyndte at komme små sidegader. Så begyndte det at ligne en rigtig by. Samme selvfølelse blev også stimuleret, når jeg tænkte på, at der i hovedgaden var flere steder, hvor der var adskillige toetages huse ved siden af hinanden. Og der var brolægning på hele gaden. Ikke kun grus, grøfter og grønne rabatter som i en landsby. Byen var en mangfoldighed for et barn.

I vort umiddelbare naboskab boede en isenkræmmer, som havde tæpper fra væg til væg på gulvene. Og på trappen. De

Nørregade i Glamsbjerg 1926. Lokalthistorisk Arkiv, Glamsbjerg.

havde også bil, en luksus som mit hjem aldrig nåede. Men i samme umiddelbare nærhed var der også familier, som havde det meget, meget småt. Lige overfor boede Karoline Drejer. Hun var meget gammel og sad altid ved sit gadespejl. Ved siden af boede snedkeren. Faderen, moderen og de voksne sønner Aksel og Laurits. De havde et godt værksted, hvor der næsten altid var en ledig høvlebænk. Her kunne man lave indianerborge, skibe og drager. Der var altid dejlig varmt, for limovnen var i funktion. Hvis man opførte sig ordentligt, hentede øl til Aksel og tobak til Laurits, så kunne der gå dage på det værksted.

Men om mandagen drog bageren. Han bagte rugbrød selv. Hen under aften tog han de himmelsk duftende brød ud af ovnen og lukkede vinduerne op for at slippe varmen ud. Så var vi der, når duften nåede vore næsebor. Intet smager så godt som frisk, hjemmelavet rugbrød. Betalingen var, at vi skulle hjælpe med til at vaske op. Det var et ritual.

Eller skomageren lige ved siden af. Aage havde haft børnelammelse og var nærmest krøbling. Men der var altid en ledig stol og tid til under arbejdet at en føre snak med de umyndige.

Længere oppe ad gaden var der inde bag et plankeværk et

herligt æbletræ. Det var Filippa. Intet smager så godt som forbudten frugt.

Og så slagteren. Det store kolde, rungende slagterum. Koen var levende. Slagteren skød den. Nu: levende liv. En brøkdæl af sekund efter: dødt kød. Jeg listede stille af. Min gang var så tung, at jeg skulle helt op ovenpå, hvor jeg kunne være alene.

Jeg gjorde aldrig lykke på fodboldbanen. Der var ikke råd til fodboldstøvler. Henvistes så til skovene, lergraven og savværkets store forbudte område. Vi var i krig med dem, der boede syd for banelinien. Det var ikke morsomt, når man som bybud for far skulle ned i fjendens område med varer. Mere end én gang kostede det en væltet cykel og ødelagte varer. Vanskeligt at forklare derhjemme.

Om det var en lykkelig barndom ved jeg ikke. Det spekulerer et barn ikke på. Det givne er verden. Men den havde farver, spænding og ægte hvile. Bagefter kan jeg se, at vi lærte, at der er mange slags mennesker til, og de er forskellige. Vi gjorde brug af hinanden. Børn indbyrdes og børn og voksne. Af og til gjorde det ondt, men ofte varmede det.

Forholdene i dag

Meget er ændret siden da. Også for børnene. Jeg er ikke sikker på, at det er til det bedre.

I dag er alle forretninger og værksteder lukket for børn. Der skal jo produceres, og akkorden er stram og tillader ikke umyndig snak. Alt er reguleret. Kun få steder, hvor børn er sig selv. I lutter misforstået kærlighed (underforstået: kontrol) hedder det i dag gymnastik, håndbold, ridning, svømning, fritidshjem, fodbold og spejderarbejde. Det hele under voksen kontrol. Husene ligner hinanden og er ikke en opdagerfærd værd. Haverne er pæne, og al plads er udnyttet. Alle har det samme og synes at tjene det samme. Ingen gamle. Ingen sære. Ingen rige.

Mon de børn der vokser op i dag også vil have erfaret, at der er mange slags mennesker, og at de er forskellige? Hvis ikke – hvilke følger vil det så få?

Det, vi kalder krisen, er hård ved mange, men måske kan den erindre os om noget, vi var lige ved at glemme.

Ture på Vest- og Nordfyn

Af Tage Christiansen

ODENSE-MIDDELFART

Et krydstogt ad små veje gennem de mest fortryllende vestfynske landskaber med deres mange seværdigheder begynder vi fra Odense i slettelandet omkring Otterup-vejen. Vejskiltet *Otterup* fører ud til mange overraskelser, men det er ikke så meget idyllen, der præger kystlandet på Odense Fjords vestside. Her er ikke en fynsk riviera. Vi skal endda have skibsværft og flyveplads bag os og over *Lunde Å*, før vi i det flade land med mange af de poppelhegn, der oftest går under navn af pilehegn, er ude i forblæste fjordlandskaber med marsk og enge og marker.

Vi kommer til landsbyen *Østrup*. Herfra går vej ud til den lille landsby *Klintebjerg*, der var ladeplads i gammel tid.

Østrup kirke, der har pyramidetag på tårnet fra nyere tid, ligger umiddelbart op til *Østrupgårds* have. *Østrupgårds* afstand fra kysten er nu kun godt et par km, men har været betydeligt større. Da den tidligere godsforvalter Elias Møller var blevet ejer, inddæmmede han 1818 ca. 660 ha af *Egense Fjord*. Han oprettede derefter stamhuset *Østrupgård* og brodersønnen, Jørgen Jensen Møller, opførte 1881 den nuværende hovedbygning som et slot i hollandsk renæssancestil. To korte sidefløje afslutter en lang midtfløj i to stokværk af røde mursten og med et fire stokværk højt tårn midt for østfacaden. Tårn og karnapper bar kobbertag. Herregårdens historie går tilbage til midt i 1400-tallet. 1928 frasolgtes avlsgården, og 1940 blev hovedbygningen købt af staten, der under navnet *Østruplund* 1964 overdrog den til Åndssvageforsorgen.

Fra *Østruplund* skal vi fjorden 1 km nærmere i *Gudeskov*. Landsbyen med det pompøse navn har nogle kønne huse, men ellers er det mere eller mindre ensomme popler, der præger det forblæste kystland. En lille vej fører ud til fjorden. Tæt på er øen *Vigelso*, og på en P-plads kan man rædløre sig med sit kort om fjordlandskaberne.

Langs fjorden fortsættes til *Gerskov*. Og her er man inde i en

overraskende frodighed, hvor store træer giver læ og hygge. Landsbyen har en lille nutidig kirke; da den var færdig i 1923, havde den kostet 58.000 kr. Ellen Hofman-Bang har malet alterbilledet. Her ligger ikke så få gårde på det næs, der her skyder sig ud i fjorden, man glemmer, den er så nær. Hvor der er åben udsigt, ser man bl.a. Munkebo-egnen på den anden side.

Fra Gerskov går turen videre gennem *Hessum* og *Skaby* i et igen åbent land, og man kommer til Ørritslev og herregården *Ørritslevgård*. Den trefløjede hvide hovedbygning er fra 1799. Ved en lille afstikker til *Otterup* må man se egnsinuseet, et kønt barokhus, oprindeligt hospital, fra 1720.

Så nærmer vi os den videst kendte herregård på disse egne ved fjorden – og i høj grad knyttet til fjorden. Gennem et par hyggelige landsbyer, godt isolerede ved læplantninger, Egense og Hasmark, nærmer vi os *Hofmansgave* i fjordens nordvestlige vig. Et godsområde med en ganske særlig dramatik over sig.

En allé af sølvpopler, fortsat med birketræer og stengærder, fører ind til en samling bygninger, der som en harmonisk helhed udgør et overordentlig kønt herregårdsmiljø. Til en etplans grundmuret hovedbygning over høj kælder, opført 1787 med rokokopræg, slutter sig to sidefløje i bindingsværk. I tilknytning hertil ligger ved indkørslen gavlen af en lang bindingsværkshestestald, der med et lille knæk fortsætter langs »Nørregade« over for en 28 fags mejeribygning, ligeledes i bindingsværk. »Gaden« mellem dem fortsættes som alle ud over marken. Disse meget skønne avlsbygninger er ligesom hovedbygningen fredet i klasse A. En toetages domestikfløj er fra 1803.

Den første gård på stedet blev i 1500-tallet af Frederik Qwitzow bygget på en lille ø i fjorden og blev kaldt Qwitzowsholm. Da konferensråd Niels de Hofman i 1783 havde købt gården og gjort godset til stamhus, fik det navnet Hofinansgave. I mellemtiden var øen gjort landfast, og herregården havde haft skiftende navne: Roseneje og Bøtigersholm.

Gennem seks slægtsled blev på Hofmansgave øvet en meget betydningsfuld indsats med landindvinding, opdyrkning og beplantning. Et stort haveanlæg, der har været inspireret af både fransk og engelsk havestil, har mange sjældne træer. Og den har

et lysthus, »Norske Hus«, der er fredet i klasse A. Det er et originalt norsk bjælkehus, som blev skænket til Niels Hofman Bang af en norsk mineejer som tak for korn, der under Napoleonskrigene blev sendt gennem englændernes blokade af Norge.

Haven er offentligt tilgængelig i dagtimerne. Efter testamenterisk bestemmelse af hofjægermester Niels Oluf-Bang overgik godset, der er på 480 ha, deraf 100 ha skov, i 1958 til en selvejende institution som planteforædlingsinstitut og naturreservat.

Af Hofmangaves arealer afsluttes *Odense Fjords* fligede vestkyst med den ejendommelige landtange *Enebærodde*. Man kan fra Hofmangave køre gennem landsbyen *Østerballe* og så langt ud til odden, som det er tilladt at køre.

Enebærodde er ca. 6 km lang, og mellem dens yderste spids og halvøen *Skoven* på *Hindsholm* er der et kun 400 m bredt sejløb, *Gabet*, mellem Kattedgat og Odense Fjord. Naturmæssigt er denne lange odde helt eventyrlig. Den er dannet af strandvolde, nogle steder i mange rækker, på den snævraste del af kun en enkelt, bestående af rullesten, sand og grus med sparsom vegeta-

Turen til fods ud ad Enebærodde mellem hav og fjord, der på de smalleste steder er kun 30 m fra hinanden, så man næsten har fornemmelse af at »gå på vandet«, prisgivet blæst og bølgesprøjt, begynder i en lille skov før den smalle del *Drejet*. Efter en nåletræsplantage kommer man til en særlig interessant flade, noget på Fyn så sjældent som en rigtig lynghede, hvor man navnlig finder enebærbuskene. Så er der igen nåletræsbeplantning. En enkelt gård, en skovfogedbolig under Hofmangave, ligger i nordsiden; ind mod fjorden er der krat af tornblad og vindhærgede hyldebuske. På en sandet pynt ud mod gabet lyser et fyrtårn. Nogle gamle skanser omkring det er fredet.

Her ender brat den »blinde vej« mod Hindsholm – og giver sparsom plads til de mange store skibe, der passerer til og fra Odense, ofte med lods om bord fra *Lodshusene* på halvøen *Skoven* på den anden side af indløbet.

Fra højderne på den yderste og bredeste del af Enebærodde har man god udsigt over *Odense Fjords* vestkyst med dens marskenge, flige og øer. Bortset fra sejløbet med 7 m dybde er fjorden lavvandet og flere holme rager op. *Vigelso* blev i 1873 ved

dæmninger sat i forbindelse med øen *Ægholm*, så det samlede areal, der mest er til græsning, blev på 138 ha. *Tornø* er ved et dige forbundet med *Dræby Fed*.

Når vi fra *Enebærødde* er kørt vestpå til *Hasmark*, skal vi en afstikker mod nord – i fortsættelse af *Otterup-vejen*. Vi skal til odenseanernes meget søgte badestrand, *Hasmark Strand*. Her er stort ferieliv og mange sommerhuse. Kysten går i en lige linje fra *Enebærøddes* yderpunkt forbi *Hasmark Strand* til *Agernæs*.

Ad småveje kører vi gennem *Gundstrup* og *Krogsbølle* til *Agernæs by* – og skal igen opleve et fynsk landskab uden sidestykke, den tidligere næsten isolerede halvø *Agernæs*. Mange oldtidsgrave og andre fund har vist, at egnen mod *Agersø* i gammel tid har været ret tæt beboet.

Vi fortsætter til den smukke *Egebjerggård*, der ligger skærmet af *Fruerlunden* mod det ganske nære *Kattegat*. Hovedbygningen ligger ret højt og isoleret, en 1,5 km lang poppelallé fører til den. En tidligere hovedgård fra ca. 1650 hed *Einsiedelsborg*, opkaldt efter *Henrik Podebusks* sachsisk fødte hustru. Tidligere havde *Egebjerggård* været avlsgård og i fælles eje med herregården *Kørup*. Senere var de igen indtil 1929 forenede. Kort efter fik *Egebjerggård* på ny sit gamle navn. Hovedbygningen er opført 1830. Den blev istandsat efter at være overtaget af fabrikant *Mads Eg Damgaard* i 1953. *Egebjerggård* har et tilliggende på 1.020 ha, hvoraf halvdelen er skov.

Gennem *Storskoven* med stormkrogede ege og anden »trolde-skov« kører vi ud over noget af det omfattende og meget spændende tilliggende med *Fyns nordspids*. *Flyvesandet* hedder en stor strækning, og den har ikke blot en storslået badestrand, men også tilløb til rigtige klitter. Kysten er sikret ved lange diger.

Herfra skal vi tilbage til *Agernæs by* og til herregården *Kørup*, efter at have passeret store dele af det inddæmmede *Falleden*.

Med indkørsel ad en dæmning over voldgraven ligger den trefløjede rødstensbygning på et stort dobbelt voldsted, hvor herregården ca. 1582 blev opført af *Mourids Podebusk*. Stilen er renæssance, og bygningerne har en overgang stået hvidkalkede. Midtfløjen har elegante svungne gavle med vandrette bånd. En middelalderkirke tæt ved – og bygget samtidigt med – gården

lovsfester ved stenen. En træbygning til møder i regnvejrs står nu faldefærdig tæt ved skibssætningen. Et ikke tilplantet areal er senere tilkøbt til gymnastikstævner – og parkeringsplads.

Fra Glavendrup skal vi gennem en herregårdsegn med mange skønne landskaber. Gennem *Stensby* når vi først *Dallund*. I 1300-tallet har den som hovedgård tilhørt slægten Bryske, i 1700-tallet blev den stamhus for slægten von Blixen-Finecke, i 1915, da stamhuset ophævedes, udstykkedes godset. Hovedbygningen blev 1925 af apoteker Poul Helweg Mikkelsen købt af baronesse Clara Blixen-Finecke og skænket til Odense Amts Sygekasser som hvilehjem.

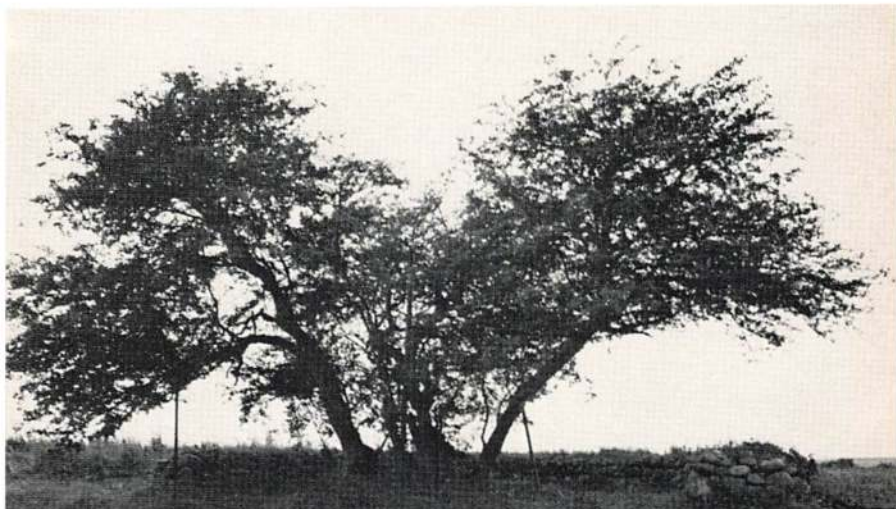
Den hvide hovedbygningens nord- og østfløj er fra ca. 1540. Nordfløjen fik 1634 et højt, ottekantet trappetårn og mere byggeri fulgte efter, bl.a. en tværføj til østfløjen. Ladegården fra 1630'erne brændte i 1874, og den nye blev udflyttet. Den meget smukke park omkring slottet er offentlig tilgængelig.

Fra *Dallund* skal vi gennem *Søndersø*. Kirken er iøjnefaldende ved sine tilbygninger og navnlig ved sit farvespil, idet granitkvadre som rødlige tværstriber veksler med hvidtede mursten. Af særlig interesse er de kalkmalerier fra omkring 1500, der i 1898 blev afdækket og senere restaurerede i kirkens nordre korsarm. Det er en kunstnerisk fremragende række billeder af Maria på baggrund af den hellige Birgittas åbenbaringer.

Mange veje krydses i *Søndersø*. Ad landevejen sydpå og gennem *Vedby* krydser vi os frem til herregården *Margård*. Hovedbygningen fra 1745 er en af Fyns ældste og smukkeste beliggende ved *Margård Møllebæk*. Bygningen er i én etage med to korte sidefløje.

Gennem ret bakket land med fynske herligheder i hegn og huse, skov og haver når vi forbi den gamle *Tværskov Mølle* ad Rugårds landevej, den gamle gennemfartsvej til Middelfart og langt mere i kontakt med omgivelserne end motorvejen.

Omgivet af sø, park og skov ligger i fornem ensomhed herregården *Langesø*. En bred allé fører langs søen og gennem parken til den store rødstensbygning i to stokværk. Ved en gammel smedje lidt sydligere var indkørsel til den blomsterpark, der havde et meget stort publikum, mens forårsløgene blomstrede,

Venetornten er en stor hvidtjørn i nærheden af herregården Rugård, hvor egnens bønder skulle give møde, når kongen med følge drog gennem landet. De skulle udføre pligtkørsel ægt, for majestæten, men fik så til gengæld en fridag fra det daglige slid. Thoby fot.

men da omkostningerne blev for store, blev den lukket 1979.

Som en herregård i stil med, men næsten dobbelt så stor som Hesselagergård, blev Langesø bygget 1554 af rigets kansler, Antonius Bryske. Hovedbygningen med frit liggende kavallerfløje er fra 1775. I sjælden grad er det kulturhistorisk rige herregårdsmiljø bevaret. Men betydelige arealer har måttet afgives til udstykning, og lensbaron Godske Berner Schilden Holsten, 9. led i slægten, overdrog 1977 hovedbygningen, der er fredet i klasse A, haven, skoven og søen med et tilliggende på 800 ha til et fond.

Man kan køre rundt om søen og ad flere andre veje i skoven. En gammel vandmølle *Rode Mølle*, Danmarks ældste savmølle, bygget 1832, oprindeligt som kørnmølle, blev for en del år siden restaureret af Nationalmuseets Mølleudvalg. Under godset hører en smukt udstyret landevejskro, *Kom igen*.

Gennem *Morud Skov* og *Hindevad*, i sin tid et bedested, fortsættes ad den gamle »kongevej« til *Rugård*, der har givet navn til

landevejen. Rugård Slot ligger ved en sidevej lidt tilbage fra landevejen. Hvor denne sidevej går fra, står en meget gammel hvidtjørn. Den er blevet kaldt »Ventetørnen«, fordi bønderne fra Vends herred skulle møde her med deres vogne, når kongen var på rejse, og afløse bønderne fra Odense herred – eller omvendt, når rejsen gik mod København.

Rugård er en gammel kongsgård, nævnt allerede 1398, da den af dronning Margrete blev givet i panteforlening. Den nuværende smukke bygning i renæssancestil og med voldgrave er fra 1874 og senere restaureret.

Fra Rugård skal vi nordpå til Bogense, men skal dog opleve et og andet undervejs. Når vi efter et lille stykke videre ad landevejen er drejet til højre mod *Veflinge*, kommer vi forbi *Elvedgård* med delvist bevarede voldgrave fra 1721, da hovedbygningen efter årstal over hovedindgangen blev opført. Senere har gården fået takkede gavle. Astronomen Tyge Brahe er opvokset hos en farbroder her og 1832 arvedes Elvedgård af historikeren Vedel Simonsen, som mindes ved en stor sten ved indkørslen.

Fra Veflinge køres til den anselige landsby *Særslev* med en interessant kirkebygning. Tæt ved kirken ligger *Galgehøj*, og her har været en hellig kilde, der hed *Mokilden*. Efter sagnet udsprang den, da en jomfru på vej til kirke var blevet krænket af to røvere. 1882 oprettedes *Særslev Folkehøjskole* med den senere konsilspræsident Klaus Berntsen som første forstander. En seværdighed er den meget smukke præstegård fra 1805 i fint bindingsværk og med stråtag.

Fra Særslev skal vi i det jævne, frugtbare bondeland videre over *Ejlby* til *Sandagergård*, nær knyttet til den ellers ensomme *Nørre Sandager kirke*, som herregården sidst i 1500-tallet lod udvide med to kapeller, omtrent samtidigt med at gårdens hovedbygning blev opført på en stor borgholm omgivet af engdrag og dæmninger. En væsentlig del er bevaret i en særpræget idyl mellem ældgamle lindetræer.

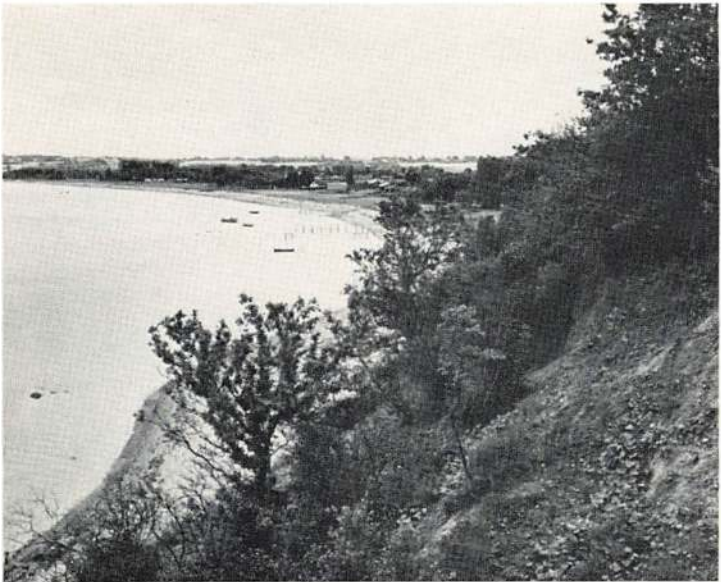
Gennem et ejendommeligt landskab med skov og enge, alleer og vandløb går den korte vej mellem Sandagergård og den storstilede herregård *Gyldensten*, hvis oprindelig navn betegnende nok var *Enggård*. Der er en ganske egen stemning over borg-

holmens omgivelser med meget brede voldgrave, et gammelt vandmøllested ved en opstemning, havens afløbskanaler – og på den nordlige side af landevejen inddæmmet, forblæst kystjord.

Rigsråd Gregers Krabbe, der en tid var lensmand på Hinds-gavl, opførte Enggård i 1640. Hovedbygningen er i renæssance-stil og uden forsvarsværker. Men vinkelformede sidefløje blev tilbygget til hovedfløjens øst- og vestfløj, så der efterhånden dannedes en lukket borggård. Fundamentet mod voldgraven med dens åkander er granitkvadre.

Den middelalderlige adelsgård med ejernavne som Skinkel, Gyldenstjerne, Daa m.fl. ejes nu af kammerherre, lensgreve Carl-Johan Bernstorff-Gyldensteen og hans søn, der repræsente-rer 11. generation i slægten. Til godset hører henved 2.000 ha. Hovedbygning, voldsted, bro m.m. er fredet i klasse A. I et skov-løberhus er indrettet museum. En meget smuk park hører til herregården.

Båring Vig med skrænterne i forgrunden hører til de landskabelige perler på Nordvestfyn. Thoby fot.

Ad landevejen med det forblæste kystland nord for Gyldensteen-herlighederne er der et par kilometer til Bogense.

Bogense er naturligvis præget af sin beliggenhed i udkanten af en ø med så stor en by som Odense i centrum og uden særlige muligheder for at gøre sig gældende som søkøbstad. Men der er noget særligt charmerende ved byens afslappende tempo og de hyggelige gamle bindingsværksgårde som f.eks. *Bryggerigården* i den lange buede hovedgade *Adelgade*, og den lange torveplads i *Torvegade*, indrammet af træer foran lave husrækker, er helt fortryllende. Det er enfamiliehuse, pyntelige og med hver sin farve. For enden af Torvegade ligger den smukke kirke med højt spir og bag den havnepartiet.

Naturen forandrer sig, når vi fra Bogense-egnens ikke særligt spændende landskaber vestpå følger *Båring Vig*.

Endnu en herregård ser vi her i nordlandet – hvor vejene fra Odense, Assens og Middelfart mødes. En møllebæk, et stråtekt

Rigsråd Breide Rantzaus Harrislevgård fra 1606 stod ubeboet helt fra 1829 og frem til 1963, men fremtræder nu atter som bolig, nyistandsat og retableret. Thoby fot.

bindingsværks-møllehus og et stort bygningsværk med spir og renæssancegavle giver her et glimt af idyl og romantik. Vi er ved *Harritslevgård*, et gammelt krongods, hvorpå *Bogense* med sin datidige færgefart til Klakring i Jylland voksede op som købstad. Rigsråd Breide Rantzau byggede i 1606 den prægtige hovedbygning i tre fulde stokværk. Fra 1829 til 1963 stod denne slotsbygning ubeboet, hørende under Gyldensten, derefter blev den restaureret.

Gennem *Skovby* følger vi landevejen til *Ore*, hvor vi drejer til højre og ad afvekslende småveje gennem landsbyen Bro helt ud til kysten. Ved *Varbjerg* er vi ved udløbet af *Storå*, der dog ikke er så imponerende som navnet lyder. I *Skovs Højrup* er vi tilbage på landevejen og fortsætter mod *Båring*. Og det er en af de prægtigste vejstrækninger i det nordlige Vestfyn. Man kører op over *Båring Banke*, der har højder på indtil 70 m o.h., og man har i klart vejr en vidunderlig udsigt, bl.a. til *Røjle-halvøen*, og til Endelave, Samsø og Jylland. *Båring Skov* på 54 ha strækker sig langs kysten i den østlige del af vigen og helt ud på de 10-15 m høje klinter.

Fra *Båring* kan gøres en lille afstikker til *Asperup*. Den hvidkalkede kirke med blændingsprydet tårn har sjældent fin kirkekunst i en krucifiksgruppe af Claus Berg fra 1510-20, et af Odense-mesterens betydeligste arbejder.

Når man er tilbage på landevejen og fortsætter vestpå, passerer *Båring Højskole*. At egnen heromkring er særlig egnet til frugtavl fremgår af de mange frugthaver, man passerer.

Mod *Båring Strand* drejes til højre. Kysten er her ved vigens vestlige del lav sandstrand med sommerhuse og badestrand.

Den store dramatik ved *Båring Vig* oplever vi, når vi har fulgt kysten til *Stavnshoved* på *Røjle-halvøen*. Her på »hjørnet« af *Båring Vig* er stejle klinter på ca. 30 m højde.

Vejen drejer mod *Røjleskov kirke*, der ligger ensomt på en bakketop med en storslået udsigt over havet. Ved den fredning, der blev foretaget af kirkeomgivelserne, er her den mest omfattende 20 ha mellem kirken og kysten.

Gennem skoven kan man køre omtrent til *Røjle Klint*, det sidste stykke vej fra P-plads ved Kristiansminde må man gå, men det er umagen værd. Her viser Fyn – over for Fredericia dybt

nede – at det kan konkurrere med jyske bakker. Fra 40 m højde har man udsigt over Lille Bælt og Jyllandskysten fra Skamlingsbanken til Trelde Næs. Og bortset fra de storslæede naturindtryk er *Røjle Klint* af stor geologisk interesse. Det er en meget blandet istidsdannelse, der består bl.a. af plastisk ler, »lillebæltsler«, der i våd tilstand langsom skrider ud mod havet og får partier af klinten til at styrte ned.

FRA MIDDELFART TIL HORNE

Gennem Strib, det gamle overfartssted, køres fra Røjle-halvøen langs *Lille Bælt* og *Stavrby Skov* og under den nye bro til *Middelfart*. Det gamle fisker- og færgeleje har mange seværdigheder, bl.a. Museet i *Henner Friisers Hus* i *Brogade*.

Fra Middelfart skal vi krydse vejen til *den gamle Lillebæltsbro* og køre ind til *Hindsgavl*, hvor Lille Bælt kun er 630 m bredt.

Den skovfyldte Hindsgavl-halvø ejes af Middelfart kommune. I udkanten af denne lystskov med offentligt tilgængelig park i terrasser ned til Lille Bælt, der her hedder *Fæno Sund*, ligger kultur-borgen *Hindsgavl*. En 15 m høj vold nord for det smukke slot viser et voldsted fra en gammel kongeborg. Den nuværende bygning bruges til forskellige møder og kursusvirksomheder og er opført i 1784.

Det var på Hindsgavl Slot, Danmarks og Norges konger i 1295 sluttede våbenhvile. I 1940-45 var Hindsgavl i to perioder overtaget af tyskerne, hvorefter bygningen blev grundigt istandsat. Haven, der er anlagt ca. 1812, har fra den tid udsigtspavilloner og en te-pavillon, der som hovedbygningen er fredet i klasse A.

Den skovklædte ø *Fæno* med *Fænogård* er privat ejendom, bebygget af grosserer P.M. Dahl. Der er ingen offentlig trafikmidler dertil, men tilsejlende må færdes på øens veje.

Den skønne 393 ha store ø har tidligere været et søgt udflugtsmål. Naboøen *Fæno Kalv*, 5 ha, er ubeboet og skovløs.

Den fynske kyst mod Lille Bælt har helt andre uregelmæssige linjer end Kattegatskysten, og den har megen ynde og naturskønhed. Hovedvejen fra Middelfart mod Assens følger kysten, først langs *Gamborg Fjord* med den lille ø *Svino*, der er gjort landfast ved dæmninger. Når man i sin tid har været til marsvinjagt

under en kort tids genopblussen, glemmer man ikke *Gamborg Fjord*, eller hvorfor øen hedder *Svinø*. Storfangst på havet har i gamle dage betydet meget for *Middelfart*. Over tårnrummets vestdør i *Middelfart kirke* har der siden 1603 hængt fire kæbeben af en hval.

Landsbyen *Gamborg* har mange kønne bindingsværkshuse, som man skal give sig tid til at se, også en stor og interessant kirke. Omkring et asketræ i byen blev for hundrede år siden genskabt byens gadestævneplads.

Man kan køre ud gennem den 8 km lange halvø *Føns* til *Fønsskov Odde*. Det er en tur gennem skov. De dejligste udsigter kommer på *Fyns Næs*, som skal være det oprindelige navn. Herfra var i sin tid overfart til *Stenderup Hage* på *Jyllandssiden*.

Ved *Føns Vig* er udmærket badestrand. Men nu skal vi, hvor

Parti fra *Gamborg Fjord*. Thoby fot.

næste vig begynder, *Tybrind Vig*, lidt ind igennem nogle skønne landskaber. Gennem *Tybrind*, hvor vi foran os ser *Tybrind Slot*, hvortil der ikke er adgang, kommer vi ind til en højderyg, der i indtil 57 m højde strækker sig østpå og for størstedelen er skovklædt. *Ørslev Bjerge* eller blot *Bjergene* kaldes stedet. Før skovene begynder, er her et meget smukt område, *Springbakke*, i 31 m højde, med lyng og gyvel – og med en vidunderlig udsigt over *Gamborg Fjord*. Ellers kører man mest i nåleskov, bakke op og bakke ned; træstammer i solskin lyser med rødbrune farver. En sidste top er i den skovklædte og sandede ryg i *Tellerup Bjerge* ved den langstrakte *Hylken Møllesø*. Vi vil dog fra dalen ved den smukke *Brændeå* og dens udflugtssteder sætte kurs mod kystens dejligheder og fra lavlandet syd for bjergene køre op til *Husby*. Fra denne landsby med et ejendommeligt kirketårn, der efter en ombygning i 1700-tallets midte blev kronet med et løgspir med lanterne, og med maleriske bindingsværkshuse viser vejskilt til *Wedellsborg*.

Fra de flade kystegne nord for Assens strækker sig et næs ud i Lille Bælt, og takket være, at det er et gammelt godsområde, kører man gennem en skånet natur med kønne uforstyrrede bygninger. Yderst på *Wedellsborg Hoved* ligger den smukke herregård *Wedellsborg* i yndefulde naturomgivelser med øen *Brandsø* midtvejs til *Hejlsminde* og med megen skov omkring sig.

Brandso er på godt 200 ha og er beboet. Kysterne er dels stejle klintkyster, dels strandvolde, der bl.a. lukker for en højmose. Lidt sydligere ses den betydeligt større *Bågø*, 610 ha, ret lav og næsten skovløs. *Bågø* har bl.a. kirke, fyr og dampskibsbro.

Wedellsborg er Fyns største herregård og en af landets ældste slægtsejendomme. Sidst i 1200-tallet har der ligget en hovedgård inden for næsset, måske i *Husby*. En ejer inden for *Hvideslægten* flyttede gården ud på næsset, hvor der var vildsvin, på gammelt dansk: iur, og gav den navnet »Iursnæs«, der blev til *Iversnæs*. Rigsskatmester Hannibal Sehested efterlod ved sin død 1666 godset til sin datter, der giftede sig med friherre W.F. von *Wedell*, der 1672 oprettede grevskabet *Wedellsborg*, der nu tilhører slægtens 11. led. Der er fri adgang til den meget smukke park. Der kan ikke køres videre ud ad næsset end til avlsgården.

Fra Wedellsborg køres forbi *Sønder Åby* og over *Brænde Å's* udmunding. Hvis man vil se mere af den meget smukke *Brænde Å*, Vestfyns største vandløb, og den dybe dal, den flere steder gennemløber, kan man tage en afstikker til *Tanderup* og mod *Kerte*. Man har fra vejen de skønneste udsigter over Lille Bælt og et kystland, der i let bølgende landskaber når helt ud til kysten med opdyrkning. Syd for *Emtekær Nor* kommer vi gennem *Emtekær* til *Sandager*. Det er en landsby præget af gamle bygninger og store kastanjetræer. Ikke mindst bindingsværkshusene ved kirken giver byen et indtryk, man husker. Kirken er ejendommelig navnlig ved, at der over tårnets saddeltag mellem høje kamtakker hæver sig et elegant spir. Det var opført i gotisk tid, men brændte 1897 og blev genopført. Tårnet har yderligere rig udsmykning med blændinger. Kirkens oprindelige dele er fra romansk tid, og den tager sig meget smukt ud efter en restaurering i 1850'erne. Alterbord og prædikestol er fra omkring 1600, og der er fremdraget dekorationer i kalkmalerier. Fra en altertavle af Claus Berg er bevaret et par figurer.

Fra *Sandager* skal vi til hovedvejen og til højre mod *Assens* langs et smukt kystland – man får en ekstra oplevelse ved at dreje til venstre gennem *Aborg* og ad lidt hovedvej og så til højre til *Brahesborg*.

Den hvide herregårdsbygning er opført midt i 1600-tallet af Jørgen Brahe og istandsat 1756 af Christian Rantzau, der fjernede tre tårne og fik opsat en stor frontispice. Siden 1951 har *Brahesborg* tilhørt familien Cederfeld de Simonsen. Godsets areal er 1.170 ha, hvoraf omtrent halvdelen er skov.

Til *Gamtofte* kører vi gennem typisk vestfynsk bakkeland. Højder på 60-80 m veksler med dybe dalstrøg og søer, hvoraf den største er *Søby Sø* lidt mod øst ved vejen forbi *Sø Søby* til hovedvejen ved *Assens*.

I *Gamtofte* må vi se kirken, der er en af de mest interessante vestfynske landsbykirker (se under »Kirker og kalkmalerier«).

Umiddelbart før man på den høje banke når *Assens-vejen* ligger på venstre hånd *Øksnebjerg*.

På den åbne bakketop står en vældig mindesten og en indskrift fortæller med Jøhs. V. Jensens ord om de fynske bønders

frihedskamp under »Grevens Fejde«, da Christian 3.s feltherre Johan Rantzau her slog lübeckerne. Stenen er sat 1935 og der står om kampen 11. juni 1535 bl.a.: »Her ramte Johan Rantzaus lyn, drev Hansa-vældet ud af Fyn«.

Her er storslåede udsigter. Man kan mindes, hvad den svenske forfatter Fredrik Böök skrev om de fynske landskaber: »Lika innehållsrikt som Schweiz eller Belgien, lika späckt med naturens skatter och kulturens minnesmärken, och det finns knappast en fotsbred jord, där man inte kunde få lust att stanna«.

Fra Øksnebjerg skal vi ned på landevejen og til venstre og fra Kirke Soby til Dreslette kirke, der er en mærkelig oplevelse. Den rødkalkede kirke, hvis tre etages tårn rager op over kirkegårdens høje træer, er en middelalderlig kirke, der mere end nogen anden blev gennemgribende ombygget. Det skete i 1780'erne ved konferensråd Niels Ryberg. Han lod kirketårnet foroven afsluttes med en platform, hvorpå han byggede et observatorium, omgivet af et gitterværk. Langt borte fra ses denne observatoriebygning, der har en mage til fra 1792 i Køng i Sydvestsjælland, hvor Niels Ryberg lod den højt og ensomtliggende romanske kirke ombygge på ganske samme måde. Dreslette kirkes sydkapel indrettede han til gravkapel og byggede et nyt, fladloftet kapel i nordsiden. Han gav det fornemt nyklassicistisk inventar. Over alteret er orglet anbragt, døbefonten er hvidmalet og prædikestolen er rund i sin form.

Niels Ryberg, som var en bondedreng, der kom til København og med årene blev storkøbmand, hofagent og konferensråd, arvede 1766 efter sin svigerfader, der var borgmester i Egernførde, godset Hagenskov, og her satte han sig et pompøst minde i den meget store og smukt proportionerede hovedbygning. Den er hvid, men opført af gule flensborgsten, og vejen går mellem den og en vældig gårdsplads med avlsbygninger.

Den oprindelige forbindelse med Dreslette var gennem en stadig bevaret egeallé, en af landets længste og skønneste. Indkørslen var gennem porthuset »Kobbelhus«, som også er bevaret og fredet i klasse A, medens der ad vejen fra Ebberup var indkørsel gennem porthuset »Spindehuset«, der nu er lukket.

Hagenskov ligger i et naturskønt vestfynsk lavland, så yndeligt, som var det afstemt efter det let syngende tonefald og de mange lyse smil. Og det er nu ikke blot et smukt herregårdsområde, det har også en rig historie. På »gamle slotsbanke«, ca. 1 km nord for herregården, lå en kongelig borg, der er omtalt i 1251. På et voldsted 600 m sydøst for gaden lå i den senere middelalder et firefløjet borganlæg, hvor bl.a. i 1259 ærkebiskop Jacob Erlandsen blev indsat som fange i statsfængsel. Dengang må den have været stærkt befæstet. Når man nu kommer til Stedet fra Dreslette, er det ren idyl med gammel vandmølle og sø, der indgår i Rybergs omfattende haveanlæg med rig udnyttelse af terræn og natur.

Efter at bindingsværksbygningen her var brændt, opførtes 1776 den fornemme hovedbygning med let fremspringende midtparti mod gården og med okkergule vinduesindfatninger i de hvidtede mure.

Ved famlien Rybergs sammenbrud tilfaldt Hagenskov staten,

Dreslette kirkes tårn fik i 1780'erne tilføjet et astronomisk observatorium overst oppe, så det måske mest af alt minder om et fyrtårn. Bygherren var den bondefødte storkøbmand og konferensråd Niels Ryberg. Det var også Niels Ryberg, der lod det oprindelig middelalderlige kirkerum indrette i nyklassicistisk stil. Den runde prædikestol, altertavlen, døbefonten, og de hvidmalede stolestader er ligeledes skænket af Ryberg. Thoby fot.

og den senere Frederik 7. overtog herregården 1841, da han var Fyns guvernør. Kronprinsen boede her til 1847 og dyrkede med stor iver arkæologiske studier, og han indrettede i en skovriderbolig et hus til den senere grevinde Danner. I 1667 overdrog Frederik 3. det gamle len til gehejmeråd Niels Banner, der gav det navnet Frederiksgave. Først 1962 fik godset igen sit gamle navn. Efter udstykning er arealet 231 ha, og ejendommen er som helhed naturfredet siden 1972. Hovedbygningen er fredet i klasse A. Ejer er Britta Schall Holberg.

Fra Hagenskov køres gennem *Sonderby* og *Kærum* mod Assens. Kærum har en af Fyns ældste kirker med kor og skib af frådsten og kridt og med rundbuer på murene og interessant inventar.

Assens ligger i en vidunderlig lillebæltsnatur og har skønne gavlhuse og købmandsgårde i bindingsværk og i byens gamle del snævre gader med pyntelige småhuse. Den videst kendte seværdighed er nok Peter Willemoes' fødegård fra 1675, *Østergade 36*, hjørnet af *Kindhestegade*.

Assens kirke fra gotisk tid har Danmarks eneste ottekantede kirketårn fra middelalderen, og det er værd at studere kirkens rige udsmykning. I det lyse kirkerum ses et fint udskåret monstransskab fra sidst i 1400-tallet og gammel fynsk træskærer-

Willemoesgårdens Mindestuer, *Østergade 36* i Assens, har til huse i denne konge bindingsværksbygning fra 1675. Søhelten Peter Willemoes fødtes her den 11. maj 1788. Foruden samlinger til belysning af Peter Willemoes' dramatiske liv rummer museet minder om sofarten og kunstværker af de til byen og egnen knyttede kunstnere. Thoby fot.

kunst er repræsenteret i Hans Nielsen Bangs prædikestol fra måske midt i 1600-tallet. Tre kendte kunstnere var hjemmehørende i Assens, malerne Dankvart Dreyer og Torsten Niss og billedhuggeren J.A. Jerichau. Et museum, *Mands Samling*, ligger i *Damgade*.

Fra Assens skal vi en ganske henrivende tur langs kysten inden for den lille ø *Torø*. Vi skal over jernbanen og langs den lille rundbuede *Torø Vig* til *Torø Huse*. Her er så blidt og skønt, som det kan opleves, hvor Fyn og Lille Bælt mødes. *Torø Huse* er i sig selv et charmerende gammelt fiskerleje og udenfor ligger – med overfartsmuligheder – den lille ø *Torø*, der nok synes lav, men har stejle klinter mod vest.

Lidt inde i landet går vejen gennem landsbyen *Saltofte*, men så er der en ny og helt andeledes oplevelse ved kysten. Vi kører ad vejen til *Sonderby Klint*, der har høje, stejle skrænter. Udsigten fra højderne over Lille Bælt, og dets kyster glemmer man ikke.

Man kommer gennem det lille badested *Å*, der har givet bugten udenfor navnet *Åkrog*. Og her kan det være nyttigt ikke alene at glæde sig over den charmerende natur, men også at se på landkortet. Vi skal videre til Agernæs og Helnæs, som begge havde været øer, hvis der ikke var vandret kystmateriale. Fra *Sonderby Klint*, der når indtil 30 m højde, og fra *Å*, hvor en kanaliseret bæk har udløb, har der lagt sig strandvolde, som i tidens løb har gjort øerne landfaste. Først er der dannet en meget bred strandvoldsslette, *Fedet*, som flyvesandet – med menneskers bistand – har omdannet til et storslået klitlandskab med en ca. 800 m lang klitryg, der giver et meget varieret og et meget søgt rekreatiomsområde med dejlig badestrand. Når vi herfra har passeret *Flenstofte*, en dekorativ, trefløjet gammel gård i bindingsværk, opført ca. 1795 og senere moderniseret, og desuden den gamle og den nye *Brydegård*, kører vi ud på den første af øerne, *Agernæs*. Den har et bakket landskab med marker og skov og en gård, *Agernæsgård*, som har nyere hovedbygning i herregårdsstil.

Så kommer det mest spændende. Fra Agernæs til Helnæs er der en 1.200 m lang stenveje. *Langore* hedder den, og dette lave drag har kun lige netop plads nok til en bilvej. Her føler man sig virkelig ude i havet. Men vejen er sikker nok. Og med tilpas dra-

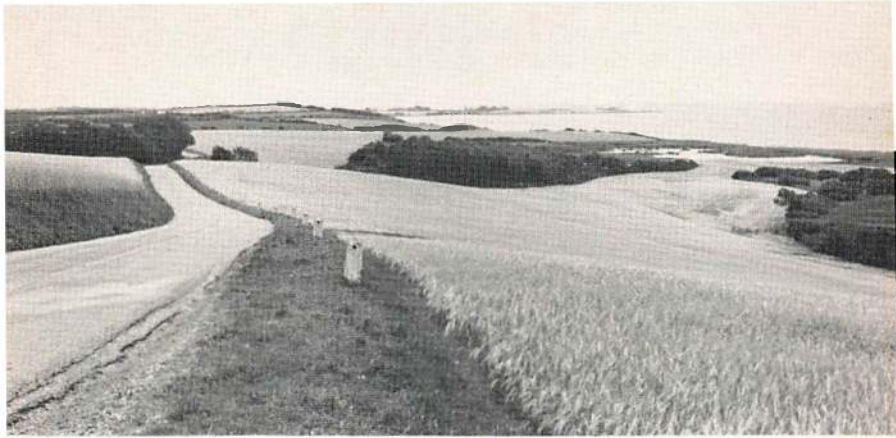
matik bugter den sig på Helnæskysten brat opad, til man er oppe på *Bobakkerne* og kan få et overblik, der bedre end nogen geografibog fortæller om Fyn og hav og Lille Bælt. Og så kan man fra dette 30 m høje udsigtspunkt i al magelighed kigge nærmere på den 130 ha store halvø *Helnæs* og dens præg af fortid og nutid.

Byen Helnæs ligger gemt mellem bakkerne – og her ligger de fleste af bindingsværksgårdene samlet i lidt forskellige niveau-højder. Det er en hyggelig lille landsby med kirke og mølle og kro. Kirken skal, bortset fra det yngre tårn, være opført 1740 efter at sognets bønder havde tilbudt og leveret 16 par øksne til kongen for at få oprettet et kapel. Lidt nærmere fastlandet og ned for bakkerne har Helnæs dejlig badestrand omkring et gammelt fiskerleje og et toldsted. Fra skrænterne her i sydøst har man en eventyrlig udsigt til fastlandskysten og ned over øen *Illumø*. Egentlig er den en række sandede småøer, der med tiden har sluttet sig sammen til en 3-4 km lang enhed – i privat eje.

En vej går til *Helnæs Fyr*, der er bygget 1901 og er 28 m højt. Fra dette hjørne i sydvest med høje klinter er der vid udsigt over bæltet og den jyske kyst. I halvøens indre, tidligere i forbindelse med Lille Bælt, findes en flad eng- og mosestrækning, *Maden*.

Fra *Helnæs By* skal vi samme vej tilbage over den smalle tange og *Agernæs*, og når vejen er drejet til højre mod fiskerlejet *Brunshuse* ved *Helnæs Bugt*, er vi inde i et sandt drømmerige. Der er over landskaberne nord for bugten et betagende skær af uberørthed over huse og haver, over levende hegn og bønderskove. Fladt og frodigt kystland veksler med store og små bakker med dejlige udsigter. Man er dejligt fri for en gennemfartsvej og næsten taknemmelig for på et vildspor at få flere oplevelser af skov og nødde- og slæenkrat og hyggelige små huse.

Fra *Brunshuse* følger vi først kysten og drejer så til venstre op gennem bakkeland og *Ungersbjerg Skov*, til der syd for *Snave* og *Skårup* går vej til højre for *Mullerød*. Herfra skal vi sydpå ad en vej, der med helt vidunderlige udsigter over *Helnæs Bugt* går forbi den 60 m høje *Svendemose Bakke*. Vi kan igen komme tæt på kysten i *Skårup Skovhave* og kører mod *Nældemose*, til vi er ved »Alleen«, der fører til herregården *Løgismose*.

Udsigt over den vestlige del af halvøen Helnæs. I baggrunden til højre skimtes Lindhoved fyr. Thoby fot.

Med disse dejlige naturomgivelser og i et dalstrøg nær *Hårby Å's* udløb i *Helnæs Bugt* var Løgismose en værdig morgengave fra rigshovmester Peder Oxen til sin tilkommende brud, Mette Rosenkrantz fra Vallø. Siden 1330'erne havde her ligget en hovedgård og på det gamle voldsted med grave omkring byggede Mogens Gøye år ca. 1500 den nuværende nordøstfløj. En sydvestfløj blev bygget senere med et tårn, men selv byggede Peder Oxen portfløjen 1575. Længere end til den og gennem den lange portåbning til gårdspladsen kan den tilfældigt besøgende ikke komme. Man kan over porten læse en indskrift: »Anno 1575 lod erlig, velbyrdig mand, Peder Oxen til Gisselfeld. K.M. oc Danmarckis Rigin Hofmester, Her Johan Oxis søn til Nielstrup, oc hans hustru, Frue Mette Rosenkrantz, Her Olluf Rosenkrantz's datter til Vallø, bygge dette hus her på Løgismose. Gud unde dem så at bygge og boe, at de må få den evige ro«. Få herregårde har siden haft så skiftende ejere som denne smukke herregård med rødkalkede eller murstensrøde hovedfløje og en avlsgård i bindingsværk. Hovedbygningen fredet i klasse A.

Et dystert minde knytter sig til tiden, da Johan Rud i 1593 var blevet ejer. Han var gift med Anna Hardenberg, og hun led så meget af tungsind, at hun måtte være »forgjort«. To kvinder, der

var kommet til egnen fra Jylland, blev mistænkt og måtte tilstå, og begge blev brændt som hekse på tingstedet ved *Gamtofte*.

Fra Løgismose skal vi til *Strandby*. Vi kommer over *Hårby Å*, som præger landskabet, der har mange maleriske småhuse. Første mål er herregården *Damsbo*, som man ser dukke frem til højre mellem kystskovene. Den smukke, hvidkalkede hovedbygning, der har voldgrav på to sider, har to ens og parallelle fløje med svungne gavle og med dobbelte profilbånd og er forbundne med en spærremur. Slægten Brockenhuus ejede jord her fra gammel tid, men først 1552 oprettedes en hovedgård. Omkring hundrede år senere flyttede Rigets sidste marsk, Anders Bille, herregården op i bakkerne med udsigt over *Helnæs Bugt*. På hovedfløjen mod sydøst står årstallet 1656, parallelfløjen, økonomifløjen, er et år yngre. Til den er knyttet en lille vandmølle, der har udnyttet et afløb fra voldgravene – og har bindingsværkshalvtag. Også en smedje med bindingsværk er bevaret. Hovedbygningen er fredet i klasse A.

Fra *Damsbo* krydses landevejen, og via *Håstrup* kører vi gennem mere højtliggende landskaber mod *Gammel Stenderup* og har det sidste stykke på højre hånd det 128 m høje *Trebjerg* med mølle, Fyns næsthøjeste punkt. Herfra er udsigt over Syd-fyn, Lille Bælt og en del af Sønderjylland.

Ved hovedvejen mod *Fåborg* vender vi omtrent omkring til højre gennem skoven og kommer til en af de mest særprægede gamle fynske herregårde, *Østrupgård*.

En af *Østrupgårds* betydeligste ejere var Karen Brahe en from og handlekraftig kvinde, der selv styrede sine godser, og som i Odense oprettede et adeligt jomfrukloster – og i øvrigt efterlod sig en enestående bibliotekssamling.

Fra *Østrupgård* fortsættes ad småveje i varieret terræn med bl.a. gamle mølledamme tilbage mod *Håstrup*, hvor vi kører til venstre til *Faldsled* med skønne udsigter undervejs. *Faldsled* er en gammel skipperby, der takket være den smukke beliggenhed og skipperhusene har udviklet sig til en anselig bebyggelse med mange kønne huse og en kendt landevejskro. Og til et populært udflugtsmål med skov og strand. Mellem *Faldsled* og *Helnæs* ligger i Lille Bælt den 19 ha store *Vigø* med anselige højder på ind-

Et fint landsbymiljø ses bl.a. i Fyns største landsby Horne, som i 1682 havde 60 gårde, 18 huse med jord og 15 uden jord. Hans Krog fot. 1975.

til 15 m og den 5 ha store, ganske lave *Horsehoved*. De er begge ubeboede og der er vad mellem dem og videre til *Illumo*.

Vejen langs den yndefulde øhavskyst følger vi til den prægtige *Stensgård*, en af middelalderens adelsgårde, der nu er indrettet som herregårdspension. Hovedbygningen, hvis ældste del er fra 1525, består af tre fløje, opført dels af kampesten, dels af bindingsværk. Et porttårn er fra 1630. 1903 blev hovedbygningen restaureret og avlsgården genopført efter en brand. Godset omfatter 1.500 ha, hvoraf omtrent 600 ha er skov.

I *Millinge* drejes af til højre ad en lille vej til Horne. Man kommer forbi den i landskabet meget dekorative *Grubbe Mølle*, en vindmølle fra 1832. I nærheden rester af *Grubbeholms* borgbanke.

I *Horne* skal vi først ad Torstebjergvejen til *Horne kirke*, Fyns eneste rundkirke. Den har fået store tilbygninger, men den ligger så den ses videre omkring end nogen af vore andre rundkirker, bygget på et højedrag med vid udsigt over Lille Bælt.

Til de mange andre stilarter i kirken slutter sig bl.a. en empirealtertavle med maleri af Eckersberg. Døbefonten er et arbejde af

Thorvaldsen, og over alteret er orglet indbygget. I rotunden er i begyndelsen af 1800-tallet opbygget en »herskabsstol« i nordsiden til kirkens daværende ejer, et fornemt lille rum over for og tæt ved prædikestolen.

Umiddelbart ved *Horne* by ligger en gammel adelig herreborg, måske en kongeborg, *Hvedholm*, der nu er plejehjem for Middelfart Statshospital. *Horne Lands Folkemindesamling* ligger på Skolevej.

Gennem *Horne* by med mange kønne huse går hovedvejen fra *Nyborg*, den gamle »kongevej«, til overfartsstedet til Jylland, *Bøjden*. Efter den hyggelige fiskerihavn ved *Bøjden Nor* er vejen nu udbygget til et moderne færgeleje med overfart til Fynshav.

Fra *Bøjden* køres gennem det sydlige og meget skønne *Horne Land* ud mod det 2-4 km brede sund *Lyø Krog*. Vejen går om ad »Sønderhjørnet« til *Horne* gennem yndefulde landskaber med bindingsværksgårde, mange oldtidsminder og dejlige udsigter.

Lyø er 614 ha og har sine egne karakteristiske træk. Landskabeligt består øen af to eng- og mosedrag og ellers frugtbar morænejord med flere anselige højder. *Lyø* har i sin tid været skovklædt. Man husker fra danmarkshistorien *Valdemar Sejrs* jagttur, hvor sønnen blev kidnappet. På en runddysse ligger *Klokkestenen*, der ved slag med en sten kan give klokkelyd fra sig.

Lyø By er en af Danmarks smukkeste og ejendommeligste landsbyer med bindingsværksgårde samlede omkring gadekæret og med et utal af stengærder, som tidligere var hegn mod løsgående husdyr. Kirken er fra efter reformationen og sandsynligvis afløser for en kirke i bindingsværk. I særlig grad har befolkningen i det religiøse liv dyrket *Kingos* salmer. Der er fast færgefart mellem den smukke ø og *Fåborg*.

FRA HORNE TIL VISSENBJERG

Når vi i *Horne* er tilbage på hovedvejen, følger vi den kun til første vej til venstre mod *Svaninge*. Vi skal et kryds ind gennem et vidt omfattende »naturpark«-område med storslåede og skønne landskaber, med bakker, søer og skove. Først og fremmest *De fynske Alper* med den idylliske »bjerglandsby« *Svaninge*. Her er bindingsværk, og her er en kirke, hvis tårnspir ses viden

Trods menneskets indgriben gennem århundreder har de tidligere næsten skovdækkede Svanninge Bakker stadig store naturværdier. Thoby fot.

om. Den gulkalkede kirke er fra tidlig middelalder, men væsentligt ændret. Det slanke, spåntækte spir mellem fire kamttakkede gavle er fra 1837, da der blev foretaget flere ombygninger.

Syd for kirken skal vi ad en skøn, lille vej til *Svanninge Bakker*. Når man støder til hovedvejen Fåborg-Odense, følges denne opad i terrænet til *Tyveknop*. Det er et gammelt udsigtspunkt, 85 m over havet og med udsigtstårn, men det var længe næsten skjult af den på »Alperne« dominerende skov. I sin tid har det været galgebakke.

Da Fritz Syberg i 1900 malede »Aftenleg, Svanninge Bakker«, havde landskabet alle sine storslående former i behold med fantastiske udsigter over bakkeland og øhav. Og på bakkerne var der frit spil for lyng og gyvel. Nu gøres der på og omkring Tyveknop et påskønnelsesværdigt arbejde for at genskabe udsigterne og skåne den lyng, der er tilbage. Der lægges f.eks. træbelagte stier, hvor der slides mest af de mange besøgende. Mod nåletræerne føres kampen ved at rydde bakketoppe, bl.a. skal denne »skovforurening« fjernes fra *Lerbjerg* på den anden side af hovedvejen. Det er De fynske Alpers højeste punkt, 125 m. I den 6 etages udsigtsbygning på Tyveknop er som »Museet i Svanninge Bak-

her i hver etage en lille udstilling af, hvad der på egnen findes af naturværdier, botaniske, zoologiske osv.

Fra Tyveknap skal vi ad hovedvejen mod Fåborg, men drejer til venstre mod *Diernæs* – nær sydfynske seværdigheder som *Kaleko Vandmølle* og *Holstenshus* – og igen til venstre gennem *Gerup* til *Arreskov Sø* ved *Fleninge*. Det er det største søområde i den påtænkte »naturpark«, 390 ha.

Ved søens østbred ligger meget smukt herregården *Arreskov*. Dens historie går længere tilbage i tiden end nogen anden fynsk gård i verdslig besiddelse. Ved en idyllisk vandmølle mødes *Mølle Å* og *Silke Å* og danner udspringet til *Odense Å*.

Langs østsiden af *Arreskov sø* skal vi lidt tilbage for gennem *Korinth* og *Spange* at køre ad en lille vej ind gennem *Storskoven* til syd- og østsiden af *Brændegård Sø*. Skovområderne her er Fyns største og af herregårdene helt friholdt for uvedkommende bebyggelse. Vejen går tæt ved den 108 ha store *Brændegård Sø*, men først ved det nordøstre hjørne har man fri udsigt over hele den skønne sø og dens skov- og rørkransede bredder. Og så kan man undre sig, når man i den fjerneste ende ser en ø klædt i hvidt – med nøgne træstammer lysende spøgelsesagtigt i solen. Søen er tilholdssted for mange fuglearter, deriblandt den her i landet ret sjældne skarv. Skarven, der også kaldes ålekrage, fordi den blandt mange andre fisk også spiser ål og er sort som en krage, men i øvrigt har pelikanen som nærmeste slægtning, er i 200 år blevet forfulgt i Europa, fordi den ødelægger de træer, den bygger rede i. Den baner sig vej til sin rede ved at afbrække kviste og grene, og træerne oversprøjtes af skarvernes stærkt ætsende ekskrementer og mister bladene. På øen her i søen har skarverne siden 1973 ynglet så talrigt, at både træer og vegetation i øvrigt er forgiftet, og da der i januar 1979 fra den tilfrosne sø gennemførtes en udryddelseskampagne, var det ikke mindst for at værne om søens mange grågæs. Skarverne vendte dog tilbage næste forår og byggede reder i fældede træer på jorden. Skarven skal i 7.000 år have hørt hjemme ved danske kyster. De har fået reservater på *Vorsø* i *Horsens Fjord* og *Ormø* i *Sydsjælland*.

Hvor vejen efter et par km deler sig holdes til højre langs med *Nørresø*, der er et fortryllende led i det store naturområde

omkring »Alperne«, med både forstmæssigt fortrinlige skove, åbne strækninger og indelukkede skovsøer. Det er dog muligt at komme rundt om Nørresø ved fra hovedvej A 8 lige øst for Brahetrolleborg at følge en lille vej til en P-plads. Herfra går en sti rundt langs søen, så man kan se den lille ø, der blev foræret til digteren Jens Baggesen, en hyppig gæst på Brahetrolleborg.

Der er noget særegent storslået over *Brahetrolleborg*. Over det slanke spir, man ser langt fra, over det store og rigt varierede bygningskompleks og dets historie som kloster og som herregård og over den 40 ha store park, hvor der til visse tider er adgang. Gennem mere end 800 år har Brahetrolleborg indskrevet sig i historien socialt, kulturelt og politisk. Den prægtige kirke er fra klosteranlægget, men stærkt ændret i tidens løb. Af middelalderligt inventar findes kun lidet. Døbefonten er et værk af Thorvaldsen. Under navnet Rantzausholm var det store gods mange år i slægten Rantzaus eje. Birgitte Trolle oprettede baroniet Brahetrolleborg, og i Rewentlow'ernes ejertid spillede det en afgørende rolle ved bondefrigørelsen.

Hovedbygningen er fredet i klasse A. Tilliggendet er på 2.400 ha; 1.925 ha er skov. Af munkenes urtehaver udvikledes med tiden det storslåede parkanlæg med springvand og med buede broer over mølledammen, der som et åløb slynger sig gennem parken.

Fra Brahetrolleborg skal vi til den anselige by Ringe. Vi følger først hovedvejen mod Nyborg gennem *Krarup* og *Snarup*, og efter at vi til højre fra vejen har set den højtliggende *Egeskov Mølle*, der blev berømt ved at være afbildet på de nu forsvundne tikrone-scudler, drejer vi ind på det store areal ved *Egeskov Slot* og de mange seværdigheder, turister strømmer til for at opleve.

Man står stille og ser betaget på den berømte vandborg, der med sine stenvure skyder sig op af søen og lader sine stolte mure afspejle farvebilleder i vandfladen – en opstemning af *Hågerup Å*, der har drevet vandmølle allerede i 1518.

Herregården blev opført 1554 som et dobbelthus, to med langsiderne sammenbyggede parallelbygninger. I 1960'erne og -70'erne er Egeskov restaureret, og der er bl.a. sket det, at den store sal, »riddersalen«, er stillet til rådighed for lokale kulturelle

og musikalske aktiviteter. Inden for de gamle rammer på 15 ha er haven udvidet med rosenhave, en fynsk bondegårdshave, krydderurtehave, hjørnepavilloner m.m. Men der er meget mere end slot og sø og haver at se på Egeskov. Ladegården er en speciel attraktion med en rig og afvekslende samling af gamle biler og flyvemaskiner og andre veteraner blandt trafikmidlerne, og den trefløjede hestestald er et smukt cafeteria.

Egeskov ejes af kammerherre, greve Gregers Ahlefeldt-Laurvig-Bille og hans søn, grev Claus Ahlefeldt-Laurvig-Bille, der er 8. slægtled.

Ved hovedvejen mod Nyborg ligger *Kværndrup*, der trods megen trafik har bevaret sit eget hyggelige præg. Fra den højtliggende kirkegård skal man nyde synet ud over stråttækte gårde og vidtstrakte enge i øst og vest. Kirken har tårn i øst over koret, og den rummer værdifuldt gammelt inventar, bl.a. en fløjaltertavle fra 1520 med helgenfigurer i fløjene og en renæssanceprædikestol. En række gravminder om gamle adelsslægter er bevaret.

Under svenskekrigene, som satte dybe spor på Fyn, skal de sidste fjendtlige soldater være lokket hen i præstegården og beværtet til de blev drukne, hvorefter byfolkene slog dem ihjel og kørte dem ud på bymarken og be gravede dem.

Fra *Kværndrup* følges hovedvejen til *Ringe* gennem et landskab med marker og spredte gårde, mange i bindingsværk – som også præger en del af den kønne og virksomme by. Navnet skal betyde »boplads på søbanke«, men søen er nu tørlagt til rekreativ anvendelse. Kirken på banken i byens udkant har tårn med fire renæssancegavle. I våbenhusets gavl er indmuret et solur, og over døren er et moderne tympanon. Tre herregårde i sognet spillede tidligere en væsentlig rolle for byen: *Rynkebygård*, *Boltinggård* og *Lammehave* – nu har *Ringe* nærmest karakter af købstad. *Boltinggårds* ejer lod 1776 indrette et marmorgravkapel i kirken. Nær den er i en køn, gammel skolebygning fra 1704 *Ringe Museum*.

Vejen fortsætter til *Rynkeby*, der er kendt for æblemost og for nogle enestående kalkmalerier i kirken. De er både kulturhistorisk og musikhistorisk værdifulde. På hvælvingen i et sideskib, der blev bygget som kapel for familien Hardenberg på Skovsbo,

svæver på en baggrund af stjernehimmel en »hærskare af musicerende engle i hyldest til en tronende Kristus-skikkelse. Englene er malet i 1560'erne og spiller hver på sit af alle dengang kendte instrumenter: langleik, fedel, sækkepibe, orgel, triangel, fløjter og strengeinstrumenter.

Fra Rynkeby skal vi til *Odense Å*. Lidt før hovedvejen når Højby, skal vi dreje til venstre og finde den smukke herregård *Bramstrup* med et velbevaret særpræg. Den trefløjede hovedbygning står delvis i bindingsværk med røde sten, bygget 1689. Omkring gården og haven med lindealleer og den sidste af fire røde hjørne-pavilloner slynger *Lindved Å* sig som en bred og idyllisk voldgrav.

Norre Lyndelse er næste mål. Hvor byen begynder ligger med nogle træer i forhaven et stråtækt hus med mindstue for komponisten Carl Nielsen, som her tilbragte »sin fynske barndom«. Han kom til verden 1865 i et hus i byens nordlige ende. Om trent midtvej står nu ved landevejen et stort og skønt mindesmærke. Med træer som baggrund står på en granitsokkel med portrætrelief og indskriften »Rejst af Fynboer« hans hustru, bil-

I dette hus i *Norre Lyndelse* fødtes Carl Nielsen, den til dato største danske komponist, i 1865. Thoby fot.

ledhuggerinden Anne Marie Carl Niensens skulptur »Fløjtespilleren«, der fint og yndefuldt tolker den fynske musikglæde.

I *Norre Søby*, nabobyen mod syd, skal vi til højre til *Søbysøgård* i det blide landskab om Søby Sø. Herregården var stamsæde for Urne-slægten og kansler Axel Urne byggede til sognekirken et stort gravkor for slægten. Hovedbygningen blev opført af Hans Lindenow, men er senere ombygget og har fået tilbygninger. Molbech omtalte *Søbysøgård* i sine »Ungdomserindringer« 1813 bl.a. som »et trylleslot i en drøm«. I 1931 indrettedes herregården med nye tilbygninger til landets første ungdomsfængsel.

Vi fortsætter ad landevejen sydpå gennem landsbyen Heden til *Sallinge* ved *Sallinge Å* – i et dejligt landskab især præget af den prægtige *Sallinge Ås*, en banke, der med småbakker strækker sig i en 12 km lang kæde fra *Vantinge* til *Søby Sø*.

Fra *Sallinge* kommer vi ad en sognevej mod sydvest ind i et meget smukt skovområde med herregården *Gelskov* – med indkørsel ad en bro over den nu udtørrede voldgrav, der var dannet af *Sallinge Å*. En storslået kastanjeallé fører til hovedbygningen. En sidefløj stammer fra sidst i 1500-tallet, men ellers er den nuværende hvide hovedbygning fra 1917. *Gelskov* og *Brobygård*,

Landskabet omkring *Søby Sø* og den tidligere herregård *Søbysøgård* er med sine blide former vel indbegrebet af alt, hvad der er fynsk. Thoby fot.

som vi lidt efter kommer forbi, tilhører baron Michael Schaffalitzky de Muckadell. Man har ikke lejlighed til at se ret meget af *Brobygård*, der er bygget dels 1673, dels ca. 1790 og senere har fået karnaptårn.

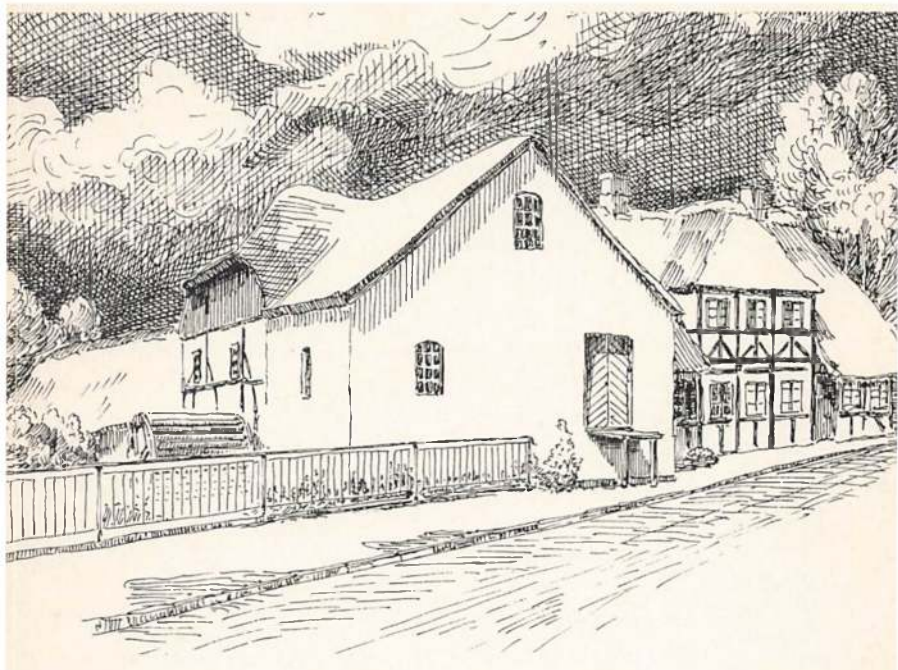
Vejen fører til *Sønder Broby ved Odense Å*. Og her er vi i noget af Vestfyns reneste idyl, i en egn, man ikke glemmer.

Ved åen og landevejen grundlagdes her midt i *Sønder Broby* 1648 en kongelig våbenfabrik. Den var et forsøg på at gøre Danmark selvforsynende med våben. Det begyndte også godt. Der leveredes i perioden 1649-52 over 1.000 musketter, over 4.000 kårder og næsten 2.300 militære økser etc. foruden pistoler og mere luksusprægede våben. Fabrikken fungerede dog kun i en halv snes år, så blev den ødelagt under svenskekrigen og ikke genopbygget. Vandmøllen genopstod efter en brand i 1777 og blev bl.a. kornmølle – og er i nyeste tid restaureret. Møllepartiet ved åen med bindingsværksbygninger og møllehjul er af stor malerisk virkning.

Til nabobyen *Nørre Broby* kører vi ad den smukke vej langs *Odense Å* på den eneste strækning, den ikke er rettet ud, og med fredet ådal og kommer igennem *Allerup*. *Nørre Broby* har en kunsthistorisk seværdighed i sin kirke. Altertavlen er stykket sammen af flere gamle tavler, og en del af den er fra *Claus Bergs* værksted fra begyndelsen af 1500-tallet.

Lidt øst for *Nørre Broby* er fredet et højmoserområde, *Store Lung*. En interessant afstikker kan gøres ad landevejen nordpå til den prægtige bindingsværksherregård *Lundegård* med *Ellen Marsvins* berømte ladebygning fra 1636.

Ad bugtede veje skal vi fra *Nørre Broby* mod *Gummerup* gennem et storslået landskab, hvor man til venstre har højdepunktet *Synebjerg* med en fantastisk udsigt. I *Gummerup* er frilandsmuseet *Vestfyns Hjemstavngård* en smuk og interessant oplevelse. Man ser en vestfynsk bondegård, *Landmålergården*, som den tog sig ud omkring 1750 i det skønneste bindingsværk. Stuehusets interiør er i de varme, glade farver som i et bondehjem omkring 1870, i ladebygningerne er datidens redskaber, og uden for gårdens fire længer og humlehave ses en smedje fra 1746. *Gummerups* mange bindingsværksgårde giver en festlig ramme om

Hvor Sønder Broby Mølle nu ligger, fandtes i årene 1648-58 våbenfabrikken Brobyværk, som var Fyns første egentlige industrianlæg. Fabrikken blev odelagt under Svenskekrigene i 1658. Den nuværende, nyrestaurerede vandmølle stammer fra 1777. Tegning af Jens Fleischer.

Hjemstavnsgården. Museet er åbent marts-november.

I Gummerup fødtes 1705 digteren Ambrosius Stub. En mindesten står ved hans sødehjem i byens udkant mod Hårby.

Gummerup, *Køng* og *Glamsbjerg* støder næsten sammen, men de gamle bydele lever uden for hovedvejen. *Køng Folkehøjskole* oprettedes 1877, og *Køng Mølledam* minder om de mange vandmøller, her engang var ved *Hårby Å*. Vi kører fra Gummerup ad den gamle vej gennem *Køng*, forbi mølledammen, krydser *Glamsbjerg-vejen*, følger et stykke *Odense-vejen* og så vejen øst om *Søholm Sø* og når gennem skovstrækninger *Krengerup* efter at have oplevet også åløb og skønne levende hegn.

Krengerup er en herregård, der virker både imponerende og

betagende ved sit store anlæg med mange bygninger og store gårdsplads. Fra den fortsættes den indre gårdsplads med den høje, hvide hovedbygning med elegant svunget trappe op til indgangsportalen i et fremspringende midtparti.

Landsdommer i Fyn, Gabriel Knudsen Akeleye, oprettede ca. 1600 Krengerup som hovedgård – og efterlod sig 16 børn. En senere ejer, Claus Daa, giftede sig 1674 med Sofie Amalie Lindelow, men skal på hendes opfordring være blevet skudt af en af hendes elskere. 1953 overtog en datter af lensgreve Jens Chr. Rantzau, grevinde Lily Ingeborg Agnes Knuth, det store gods, som sammen med Brahesholm omfatter 1.559 ha, hvoraf omtrent 900 ha er skov. Såvel hovedbygningen som den trelængede avlsgård og nogle småhuse er fredet i klasse A. En offentlig vej fører gennem gården.

Fra Krengerup kører vi gennem dejlige skovpartier til Fyns berømte *Frøbjerg Banker*. De ligger som et bølgende højedrag, der kulminerer med tre toppe mod syd, mod Norup-vejen gennem Frøbjerg by. Kører vi først lidt til højre, er der vej op til P-plads ved den højeste top, *Frøbjerg Bavnehøj*. Med navn antagelig efter gudinden Frø eller Frøj. Disse bankers udtryk for vælde er dog som så mange andres svækket ved beplantning med nåletræer. *Bavnehøj* har gennem generationer været bevaret som en samlingsplads og 1912 stiftedes *Bavnehøjselskabet*, der for indsamlede midler erhvervede 14 ha og indrettede stævne- og mindeplads for *Frøbjerg Bavnehøj*, nu bl.a. for faldne frihedskæmpere fra Fyns Stift. Her er bygget en stor hal og anlagt idrætsplads, og her er restaurant.

Frøbjerg Bavnehøj er Fyns højeste punkt, 131 m, og udsigten er storslået. De to nærliggende toppe på 122 og 112 m er skovklædte. Lidt mod nordøst ligger det 115 m høje kegleformede *Brændholts Bjerg*, der er lyng- og græsklædt og fri for skov.

Kører vi fra *Frøbjerg* landsby nordpå mod Orte, kommer vi igennem noget skov og op over vestsiden af Frøbjerg Banker og ser en nordlig top, *Slagterbanke*, 126,5 m høj, også omfattet af Frøbjergfredningen.

Man har en meget skøn natur gennem *Brænde Åens* dalstrøg, der skiller mellem højderne ved Frøbjerg og Vissenbjerg, ikke

mindst, når vi – lidt øst for byen *Årup* og herregården *Erholm* – gennem landsbyen *Bred* nærmer os højderne. Fra *Bred* køres til højre gennem fredet område til *Fuglevig*. Her er vi ved en meget dyb, skovklædt kløft, *Afgrunden*. Der er et brat fald af skovskrænter ned mod den gamle *Fuglevig Vandmølle* med møllesø, men herfra er der yderligere 16 m brat ned til *Afgrundens* dyb. Kløften, der er 400 m lang, er dannet ved pludseligt nedstyrtende istidsvandmasser.

Fra *Fuglevig* kommer vi ud på en af de mange veje, der fører til *Vissenbjerg*, og her ser vi kroen, dog ikke den, der i sin tid skal have haft en vis kontakt med de berygtede *Vissenbjerg-røvere*, og en mindesten. Den er uden tilknytning til røverne, men antyder dog, at de milde og muntre fynboere kan være stædige. Den er et minde om en strid, der sluttede med, at 36 bønder efter henved halvandet hundrede år vandt over regeringen angående selvejerrettigheder.

Når *Vissenbjerg* var særlig hjemsøgt af røvere skyldtes det de gode muligheder: mange veje, der mødtes, og som bugtede sig mellem dybe skrænter i skoven. I dag går den store trafik uden om *Vissenbjerg* – når man ikke netop søger ind til *Vissenbjergs* sjældne seværdigheder.

Når man fra P-pladsen passerer kirken, kan man ikke undgå at lægge mærke til dens usædvanlige længde – og til at alle de romanske vinduer i nordsiden er tilmurede, så der kun kommer lys fra sydsiden. »Kondistien« fra kirken og langs idrætspladsen fører først til *Vissenbjerg Terrarium*. En overraskende stor og interessant samling med ca. 100 arter og underarter af krybdyr og mindre pattedyr. Man ser gift- og kvælerslanger, skorpioner og kamæleoner og meget andet. Stien fører ret stejlt opad gennem *Præsteskov*en, der slutter sig til præstegårdshaven, indtil man er oppe på et højedrag, 128 m, hvorfra en skovklædt skrænt har et brat fald på 40 m ned til *Fuglevig* – og derfra ned i *Afgrunden*.

Men fra *Præsteskov*en i *Vissenbjerg* skal man ikke blot se nedad. Fra et særligt udsigtspunkt ser man et stort og herligt stykke Fyn bredt ud. Man genser på den anden side af *Brænde Å-dalen* *Frobjerg Banker* og mod sydvest ser man endnu engang ud over den blide fynske lillebæltkyst og det smilende øhav.

Stedregister

- Afgrunden 141f
 Agernæs 111, 127
 Arreskov 42f, 134
 Arreskov Sø 7, 134
 Askø 8
 Assens 19, 22f, 26f, 29f, 78, 81f, 96ff, 97, 101, 102, 126f, 126
 Assens Næs 102
 Bellinge 11, 29, 40
 Bobakkerne 77, 127
 Bogense 22, 24f, 28ff, 59, 79, 83ff, 83, 85, 88, 112, 118f
 Bogense Bybæk 88, 88
 Brahesborg 123
 Brahetrolleborg 27, 30, 51ff, 52, 135
 Bramstrup 137
 Brandso 26, 80, 122
 Bred 103, 141
 Brenderup 27, 29
 Brobygård 138
 Brogården 95
 Brydegård 127
 Brændegård 30
 Brændegård Sø 134
 Brændekilde 66
 Brændå 122f, 141f
 Brændholts Bjerg 141
 Bukkerup Langmose 14
 Bøjden 29f, 82, 132
 Bøjden Nor 132
 Båge 25, 122
 Båring 119
 Båring Banke 119
 Båring Højskole 119
 Båring Skov 119
 Båring Vig 83, 117, 118
 Dallund 36, 113, 114
 Damsbo 130
 Drejet 110
 Dreslette 59, 124, 125
 Dræby Fed 111
 Dræet 112
 Ebberup 103
 Egebjerggård 111
 Egense Fjord 108
 Egeskov 46ff, 49, 135f
 Egeskov Mølle 135
 Ejlby 12, 116
 Ejlinge 112
 Elvedgård 116
 Emtekær 29, 123
 Enebærrodde 110
 Ernsts Samling 100
 Espe 12f
 Esperup 36
 Faldsled 82, 130
 Favrskov 9f, 12, 14
 Fedet 127
 Fjeldsted 23
 Flemløse 16, 64, 103
 Flenstøfte 127
 Flyvesandet 111
 Frøbjerg 141
 Frøbjerg Banker 141f
 Frøbjerg Bavnehøj 141
 Fuglevig 141f
 Fuglevig Vandmølle 141f
 Fynske Alper 132, 135
 Fyns Næs 121
 Fæno 12, 120
 Fæno Kalv 20, 120
 Fæno Sund 95, 120
 Føns 79, 121
 Fønsskov Odde 121
 Føns Vig 121
 Gabet 110
 Gamborg 21, 38, 38, 95, 120ff, 121
 Gamtofte 34, 35, 35, 38, 123, 130
 Gelskov 138
 Gelsted 29, 36, 103
 Gerskov 108f
 Glamsbjerg 103ff, 104, 106, 139f
 Glavendrup 5, 5, 16, 112ff
 Glavendruplund 5, 5, 112ff
 Grimstrup 55f
 Grindløse Ås 112
 Grubbe Mølle 131
 Grubbesholm 131
 Gudeskov 108
 Gummerup 139
 Gyldensten 116ff
 Hagenskov 9, 29, 98f, 124ff
 Harndrup 16, 36
 Harrislevgård 12, 84, 118, 119
 Hasmark 65, 111
 Hasmark Strand 111
 Helnæs 8, 16, 22, 29, 77, 78, 82, 127f, 129, 130
 Helnæs Bugt 62, 128ff
 Helnæs By 128
 Henner Friisers Hus 90f, 90, 120
 Hillerslev 12, 16, 38f, 39
 Hindsgavl 9f, 10, 20f, 24, 93ff, 117, 120
 Hjadstrup 8f
 Hofmangave 109f
 Holgård 30
 Holme Kloster 52
 Horne 30, 32ff, 33, 131f, 131
 Horne Land 8, 24, 32
 Horne Lands Folke­minde­samling 132
 Horsehoved 131
 Horsemosegård 56
 Husby 122
 Hvedholm 132
 Hygind Torp 12
 Hågerup Å 135
 Hårby 104
 Hårby Å 139f
 Håstrup 38, 130
 Illum 128, 131
 Iversnæs 26, 80, 99
 Jeppeshøje 16
 Jordbroen 84
 Jordebjerg 12
 Jydby 65f
 Kappendrup Kirke 9
 Kavslunde 36
 Kerte 9, 123
 Kindstrup 29
 Klokkestenen 132
 Kongebroen 78
 Kongebroskoven 95
 Korinth 134
 Korup 10
 Krabbeløkken 102

Kragehul Mose 14f, 17
 Krarup 47, 135
 Krengerup 23, 140f
 Krogsbølle 12f, 13, 111
 Kværndrup 7, 47, 136
 Køng 13, 64, 139f
 Kørup 111f
 Langesø 114f
 Langøre 77, 127
 Lerbjerg 133
 Lille Bælt 78f, 79, 120, 127f
 Lillebælsbroen, den gamle 29, 31, 94
 Lillebælsbroen, den nye 31, 78, 94
 Lindhoved fyr 129
 Lindved Å 137
 Lundager 24
 Lundegård 139
 Lundsgård 14
 Lunge Bjerger 29
 Lyø 132
 Lyø By 132
 Lyø Krog 132
 Løgismose 128ff
 Maden 128
 Mands Samling 100, 127
 Manneken Pis 88
 Margård 114
 Middelfart 19ff, 25, 27ff, 59, 65, 79f, 89ff, 90, 93, 94, 120f
 Munkholmen 7
 Mygind 57
 Nederlagsdalen 99
 Neder Mølle 83
 Neverkær 7, 7, 19, 20
 Norup 14, 16
 Nørre Broby 63, 139
 Nørre Lyndelse 137, 137
 Nørre Nærå 16, 112
 Nørre Sandager 116
 Nørresø 134f
 Nørre Søby 137
 Nørre Åby 38, 103
 Nårup 103
 Odense Fjord 110
 Odense Å 134, 136, 138
 Oregård 13
 Orte 58
 Otterup 59, 65
 Ringe 16, 30, 103, 136
 Ringe Museum 136
 Rugård 115f
 Rynkeby 136
 Ryslinge 28
 Røde Mølle 115
 Røjle-halvøen 119f
 Røjle Klint 83, 119f
 Røjleskov kirke 119
 Sallinge 16, 138
 Sallinge Å 138
 Sallinge Ås 138
 Saltofte 78, 127
 Sandager 123
 Sandagergård 116
 Sanderum 38f
 Sankt Knuds Sten 19, 20
 Sarup 9
 Skamby 9, 34, 112
 Skovs Højrup 10, 119
 Skydebjerg 10, 119
 Slagterbanke 141
 Snarup 7, 47, 135
 Springbakke 122
 Stavnshoved 119
 Stavrbyskov 95, 120
 Stegø Mølle 83, 84
 Stensgård 131
 Storskov 111
 Strandby 60, 130
 Strib 27f, 65, 79, 95
 Svanninge 132
 Svanninge Bakker 133f, 133
 Svendemose Bakke 128
 Svinø 8
 Synebjerg 139
 Særsløv 116
 Soby Sø 123, 138
 Søbysøgård 51, 137f
 Søllested 14, 16
 Sønder Broby 55f, 55, 138f, 140
 Sønder Broby Mølle 138, 140
 Sønderby Klint 127
 Søndersø 36, 114
 Sø Søby 99, 123
 Tanderup 29, 123
 Teglgård 91, 95
 Tommerup 7, 28
 Tornø 111
 Torø 127
 Torø Huse 78
 Trebjerg 130
 Troldekskoven 112
 Trunderup 104
 Turup 64
 Tværskov Mølle 114
 Tybrind Vig 26, 122
 Tyveknep 133f
 Vantinge 47, 138
 Vedby 114
 Wedellsborg 43ff, 47, 122f
 Wedellsborg Hoved 99, 122
 Vejlbj 28, 30
 Ventetornen 115, 116
 Vester Skerninge 62
 Vestfyns Hjemstavns-gård 139
 Vielandshøj 9
 Vigelsø 110f
 Vigo 130f
 Willemoesgården, Assens 99f, 126, 126
 Vimose 14f
 Vissenbjerg 54, 105, 141f
 Vissenbjerg Terra-rium 142
 Voldtofte 11
 Æbelholm 112
 Æbelø 83, 112
 Æbelø Holm 112
 Ægholm 111
 Øksnebjerg 23, 24, 99, 123f
 Ørritslevgård 109
 Ørslev Bjerger 122
 Ørsted 35ff
 Østrup 45, 108
 Østrupgård 44f, 44, 108, 130
 Å 78, 127
 Åkrog 127
 Årup 7, 28, 103f, 141

